

ARINA

Nordisk tidsskrift for kvensk forskning
2006–2007

Pohjoismainen kveenitutkimuksen
aikakausjulkaisu
2006–2007

Ruija Forlag

ARINA

**Nordisk tidsskrift for kvensk forskning
2006–2007**

**Pohjoismainen kveenitutkimuksen aikakausjulkaisu
2006–2007**

Ruija Forlag

Arina

**Nordisk tidsskrift for kvensk forskning
Pohjoismainen kveenitutkimuksen aikakausjulkaisu**

ISSN 1502-8119

Arina 2006–2007

**Arina — Nordisk tidsskrift for
kvensk forskning / Pohjoismainen
kveenitutkimuksen aikakausjulkaisu
2006—2007
6. årgang — 6. vuosikerta
Ruija Forlag**

Arina — Nordisk tidsskrift for kvensk forskning/Pohjoismainen kveenitutkimuksen aikakausjulkaisu utgis med støtte fra Høgskolen i Finnmark, Universitet i Tromsø, Norges forskningsråd og Kommunal- og regionaldepartementet.

Tidsskriftet er et flerfaglig tidsskrift som har som mål å formidle forskning om kvenene innafor ulike fagområder. Gjennom artikler, bokanmeldelser, kommentarer, debattinnlegg og andre faglige ytringer, ønsker en å formidle bredden i tidligere og nyere forskning. Tidsskriftet har knyttet til seg medarbeidere i Norge, Finland og Sverige. Tidsskriftets målgruppe er forskere, lærere, studenter, politikere, media og andre som søker kunnskap om kvenene.

Arina — Nordisk tidsskrift for kvensk forskning/Pohjoismainen kveenitutkimuksen aikakausjulkaisu ilmestyy Lehden rahoittajia ovat Finnmarkun korkeakoulu, Tromssan yliopisto, Norjan tutkimusneuvosto ja Norjan Kunnallisministeriö.

Arinan tarkoituksena on julkaista kveenejä koskevaa tutkimusta eri tieteenaloilta. Tieteellisten artikkelien lisäksi lehden linjaan sopivat kirja-arvostelut, kommenttipuheenvuorot ja muut kveeni- ja vähemmistötutkimusta koskevat populaaritieteelliset sekä mielipi-dekirjoitukset. Arina on suunnattu tutkijoille, opettajille, opiskelijoille, poliitikoille, toimit-tajille ja kaikille muillekin, jotka haluavat tietoja kveeneistä.

Prosjektansvarlig — Projektivastaava:

Høgskolelektor Egil W. Sundelin, Høgskolen i Finnmark

Ansvarlige redaktører — Vastaavat toimit-tajat:

Førsteamanuensis Anitta Viinikka-Kallinen, Institutt for kultur og litteratur, Universitetet i Tromsø
Høgskolelektor Egil W. Sundelin, Høgskolen i Finnmark

Abonnement — Tilaukset:

Tidsskriftet kan kjøpes i bokhandel og i kiosker i Sverige, Finland og Norge. Henvendelse om kjøp kan rettes til tidsskriftets adresse.

Heftepris: NOK 80. EUR 10. SEK 85.

Det må ikke kopieres fra dette tidsskriftet i strid med åndsverkloven og fotografiloven uten utgivers tillatelse.

Julkaisua voi ostaa kirjakaupoista ja kioskeista Norjassa, Ruotsissa ja Suomessa. Postitse lehteä voi tilata toimituksen osoitteesta.

Vuoden 2006-2007 numeron hinnat: NOK 80. EUR 10. SEK 85.

Lehden aineiston osittainenkin kopioiminen on sallittu vain tekijänoikeuslain edellyttämällä tavalla.

Redaksjonens adresse — Toimituksen osoite:

Førsteamanuensis Anitta Viinikka-Kallinen
Institutt for kultur og litteratur
Det humanistiske fakultet
Universitetet i Tromsø
N-9037 Tromsø
Tlf.:+47 776 45279
E-post:anitta.viinikka-kallinen@hum.uit.no

Høgskolelektor Egil W. Sundelin
Seksjon for sosialarbeiderutdanninger
Høgskolen i Finnmark. Follums vei 31
N-9509 Alta.
Tlf.:+47 784 50462
E-post:egil.sundelin@hifm.no

Tidsskriftets adresse — Aikakaustulkaisun osoite:

Arina – Nordisk tidsskrift for kvensk forskning/ Pohjoismainen kveenitutkimuksen aikakaustulkaisu
c/o Egil W. Sundelin
Holtet 2
N-9513 Alta.

Omslagsbilde-kansikuva:

Kari Kallinen

Redaktører – Toimittajat:

Anitta Viinikka-Kallinen er førsteamanuensis i finsk litteratur ved Universitetet i Tromsø, Institutt for kultur og litteratur. Hun har forsket på nordkalottlitteratur, minoritetslitteratur, finsk samtidsprosa ved forrige århundreskiftet og ideologiske konflikter som litterært materiale.

Anitta Viinikka-Kallinen on suomen kirjallisuuden apulaisprofessori Tromssan yliopistossa. Hänen tutkimusalueitaan ovat Pohjoiskalotin kirjallisuus, vähemmistökirjallisuus, suomalaisen aikalaisproosa viime vuosisadan vaihteessa sekä ideologisten konfliktien tematisoiminen proosatekstissä.

Egil W. Sundelin er cand.polit /sosiolog og tilsatt ved Seksjon for sosialarbeiderutdanningene, Høgskolen i Finnmark. Han har forsket på etniske og religiøse forhold i Nord- Norge.

Egil W. Sundelin on valtiotieteen kandidaatti ja sosiologi Finnmarkun korkeakoulussa. Hänen tutkimusalueensa ovat Pohjois-Norjan etniset ja uskonnolliset olosuhteet.

Numeron kirjoittajat — Skribenter i dette nummeret

Einar Niemi on Tromssan yliopiston historian professori. Hänen tutkimusalojaan ovat Pohjois-Norjan historia, erityisesti etniset ja yhteiskunnalliset olosuhteet, siirtolaisuus ja muuttoliikkeet. Niemi on erityisesti tutkinut kveenien historiaa, oikeudellisen aseman kehitystä ja valtion ja kveenien suhdetta eri aikoina.

Einar Niemi er professor i historie ved Universitetet i Tromsø. Hans forskningsfelt er Nord-Norges historie, spesielt etniske og samfunnsmessige forhold, migrasjon og flyttebevegelser. Niemi har forsket særskilt på kvenenes historie, utviklingen av deres rettslige stilling og forholdet mellom staten og kvenene til ulike tider.

Jouko Vahtola on Oulun yliopiston Suomen ja Skandinavian historian professori. Hänen tutkimusalojaan ovat Suomen varhais- ja keskiajan historia, Pohjois-Suomen historia, asutushistoria ja nimistön käyttö historian lähteenä sekä Suomen 1600-luvun historia eurooppalaisessa kontekstissa. Hän on myös tutkinut yhteiskuntakehitystä Suomessa toisen maailmansodan jälkeen. Vahtola on aktiivisesti mukana monissa oman alansa laajoissa tutkimusprojekteissa.

Jouko Vahtola er professor i finsk og skandinavisk historie ved Universitetet i Oulu. Hans forskningsfelt er finsk middelalderhistorie, Nord-Finlands historie, bosetningshistorie og bruk av navnetilfang som historisk kilde, samt finsk 1600-tallshistorie i europeisk kontekst. Han har også forsket på samfunnsutviklingen i Finland etter 2. verdenskrig. Vahtola er aktivt med i mange omfattende forskningsprosjekter innen sitt felt.

Pekka Zaikov on Petroskoin yliopiston karjalan kielen professori. Hänen tutkimuskohteitaan ovat karjalan kielen kielioppi, kielihistoria

Arina 2006–2007

ja kielisosiologia. Zaikovin laajan asiantuntemuksen piiriin kuuluvat myös karjalaisten historia, kulttuuri ja asema etnisenä vähemmistönä.

Pekka Zaikov er professor i karelsk språk ved Universitetet i Petrozavodsk. Hans forskningsobjekter er det karelske språkets grammatikk, språkhistorie og språksosiologi. Til den store emnekretsen Zaikov har sakkunnskap om hører også karelernes historie, kultur og deres stilling som minoritet.

John Gustavsen on vapaa toimittaja, joka on julkaissut myös monta kirjaa. Hänen erityisalojaan ovat etniset aiheet, Pohjoiskalotin kulttuuri ja saamelaisten oikeudet.

John Gustavsen er frilansjournalist, og han har også utgitt mange bøker. Til hans spesialfelt hører etniske emner, kulturen på Nordkalotten og samenes rettigheter.

SISÄLLYS – INNHOLD

Lukijalle	8
Til leseren	11
Einar Niemi:	
Kveenit ja yhteiskunta: kulttuurikohtaamisia ja vähemmistöpolitiikkaa	14
Kvenene og samfunnet: Kulturmøter og minoritetspolitikk	26
Jouko Vahtola:	
Lapin maa- ja metsätalouden tutkimus 2003–2006: Lapinvero ei pohjautunut maanomistukseen	37
Landrettighetsundersøkelsen i Lappland 2003–2006: Lapsskatten ble ikke basert på eie av landområder	47
Pekka Zaikov:	
Karjalaisen kulttuurin ja karjalan kielen säilyttämisen monet haasteet	58
Mange utfordringer for karelsk kultur og språk	67
KIRJA-ARVOSTELU – BOKOMTALE	
John Gustavsen:	
Lyngen – Rajalla ja kansainvälisyyden näyttämönä	76
Lyngen – Grensekommune og internasjonal arena	79

Lukijalle

Monien mutkien jälkeen kädessänne on Arinan uusi numero. Muutokset ovat vieneet enemmän aikaa kuin arvioimme ja rahoituksen saaminen on kestänyt. Julkaisemme tämän numeron poikkeuksellisesti ilman toimitusneuvostomme taustatukea. Myös kustantajamme on vaihtunut.

Kveenin kielen ja kulttuurin akateemiselle toiminnalle kuuluu hyvää ja huonoa. Tromssan yliopisto on toteuttanut ensimmäiset kveenin kielen ja kulttuurin 90 opintopisteen bachelortason opinnot. Parikymmentä innostunutta opiskelijaa on seurannut verkko-opetusta ja osallistunut opintokokoonnutuksiin. Tutkimuksen puolella riittää kiinnostusta, mutta puutteet ovat edelleen puutteelliset. Kveenitutkimus ei edelleenkään saa valtiolta tarvittavaa tukea. Monivuotinen Norjan tutkimusneuvoston projekti ”Kveenit ja metsäsuomalaiset ennen ja nyt” on lopetettu rahoituksen puutteessa. Uusia ohjattuja tutkimushankkeita tarvittaisiin kipeästi. Luotettavaa ja monipuolista tutkimusta kveeneistä tarvitaan sekä yhteiskuntasuunnittelun että kveenien itseymmärryksen tarpeisiin. Kveenit ovat kansallinen vähemmistö Norjassa, joten vastuu korkeatasoisen tutkimuksen tuottamisesta on valtiolla.

Kulttuurin ja kielen kehittämisen ja säilyttämisen alalla on otettu iso askel eteenpäin. Kainun instutti avattiin heinäkuussa Pyssyjoella. Einar Niemen artikkeli tässä numerossa perustuu avajaisjuhlassa pidettyyn esitelmään.

Tämän numeron kolme artikkelia ovat laajoja katsauksia, jotka kukin luotaavat pitkää aikaväliä ja monia yhteiskunnan ja kulttuurin alueita. Kirjoittajat ovat oman alansa nimekkäimpiä asiantuntijoita.

Tromssan yliopiston historian professori Einar Niemi luo artikkelissaan *Kveenit ja yhteiskunta: kultturikohtaamisia ja vähemmistöpolitiikkaa* historiallisen ja sisällöllisen katsauksen siihen, miten kveenit ovat koh-

danneet norjalaisen yhteiskunnan ja millaisia heidän selviytymisstrategiansa ovat eri aikoina olleet. Kveeniläisyys on syntynyt kolmen vaiheen kautta. Ensimmäistä hän nimittää muotoutumisvaiheeksi, jossa suomalaisuus on vielä vahvasti mukana. Toisessa eli asettautumisvaiheessa tapahtuu etnisyyden muutos ja suomalaisista tulee kveenejä. Nykyisin on meneillään kolmas vaihe, jota luonnehtii parhaiten suunnan valinta. Asema kansallisena vähemmistönä tuo uusia mahdollisuuksia ja myös pakottaa kveenit itsensä valitsemaan strategioita ja kehitystavoitteita. Tulevaisuuden mahdollisia kehityssuuntia Niemi näkee olevan kolme: kveenikulttuurin kuihtuminen, jos täydellistä assimilaatiota haluavat saavat tahtonsa läpi, fossilisoituminen, jos kulttuuri aletaan käsittää muinaismuistona, tai kolmantena vaihtoehtona elvyttäminen laajasti ymmärrettyinä, jolloin annetaan tilaa erilaisille tulkinnoille siitä, mikä on oikeaa kveenikulttuuria.

Oulun yliopiston Suomen ja Skandinavian historian professori Jouko Vahtola esittelee uusinta Suomen Lapin maa- ja metsätalouden tutkimusta. Maa- ja metsätalouden tutkimus on tehty tilanteessa, jossa Suomella on poliittisia paineita ratifoida vuonna 1989 laadittu Kansainvälisen työjärjestön eli ILO:n alkuperäiskansasopimus nro 169, joka antaa alkuperäiskansoille omistusoikeuden ja hallintaoikeuden niihin alueisiin, joita he ovat perinteisesti asuttaneet. Saamelaiskäräjät on argumentoinut, ettei saamelaisilla ole laissa turvattua oikeutta kotiseutualueensa maihin eikä perinteisten elinkeinojensa harjoittamiseen. Avoin tilanne on vaikeuttanut Lappia koskevaa poliittista päätöksentekoa. Suomen perustuslakivaliokunta teki vuonna 2002 päätöksen, että maanomistusta koskevien asioiden täytyy perustua pätevään tutkimustietoon. Oikeusministeri asetti työhön nelihenken tutkimusryhmän, joka suoritti tutkimuksensa Lapin maa- ja metsätalouden tutkimusprojektin tuloksina valmistui neljä

laajaa tutkimusta, joiden keskeisiä tuloksia tutkimuksen koordinaattori Jouko Vahtola esittelee artikkelissaan *Lapin maa- ja metsätalouden tutkimus 2003–2006: Lapinvero ei pohjautunut maanomistukseen*. Tulokset ovat kiinnostavia myös Norjan ja Ruotsin kannalta. Pohjoiskalotin raja-alueiden historiassa ja nykypäivässä on paljon yhtäläisyyksiä.

Tutkimus osoittaa, että valtio on varsinkin maapolitiikassaan kohdellut Lapin asukkaita tasaveroisina, tekemättä eroa etnisyyden perusteella. Siitä lähtien kun Ruotsi-Suomessa syntyi keskitetty valtio 1500-luvulla, on valtiovalta ohjannut Lapin kehitystä yleisten valtakunnallisten lakien mukaisesti. Kemin ja Tornion Lapeissa lapinkylillä ei ollut kollektiivista omistusoikeutta kylän maihin. Lapinveromaat olivat haltijoidensa yksityisessä, perinnöllisessä omistuksessa. Yksityisen omistuksen ulkopuolella olevaa maata alettiin lainsäädännössä 1600-luvun lopulta lähtien pitää kruunun maana. Niin sanottua lapinveroa ei voi käyttää todisteena saamelaisien maanomistuksesta muutoin kuin siltä yleiseltä kannalta, että lapinvero maksettiin korvauksena lapinveromaan omistamisen kaltaisesta hallinnasta. Lapinveroa ei voi käyttää todisteena myöskään maksajansa saamelaisuudesta, sillä myös suomalaiset uudisasukkaat – silloin kun heidän tilansa oli lapinveromaalla - merkittiin lapinveron maksajiksi vuoden 1695 verouudistuksen jälkeen. Maakirjoihin 1800-luvulla merkitty tunturi-, kalastaja- ja metsälappalaisten lapinvero ei siis ollut miltään osin maahan ja maanomistukseen pohjautuva ja sitä osoittava vero kuten on väitetty.

Petroskoin yliopiston karjalan kielen professori Pekka Zaikov tarkastelee karjalankielisen vähemmistön asemaa Karjalan Tasavallassa Venäjällä artikkelissaan *Karjalaisen kulttuurin ja karjalan kielen säilyttämisen monet haasteet*. Hän luo katsauksen karjalaisiin kohdistuneeseen kielipolitiikkaan neuvostoajan alusta 1920-luvulta nykyaikaan. Kielipolitiikka Neu-

vostoliitossa ja sittemmin Venäjällä on noudatellut yleisiä poliittisia suhdanteita hyvin uskollisesti. Neuvostoliitossa puhuttiin kaikkien kansojen kulttuurien ja kielten samantasaisuudesta, mutta kehitettiin todellisuudessa yhtenäiskulttuuria, jonka ainoana kielenä olisi venäjä. Kovien sanktioitten seurauksena muiden kansojen kulttuurit ja kielet rupesivat käytännössä elämään vain perhepiirissä.

Innostus omaan kieleen ja kulttuuriin virisi 1990-luvulla kansainvälisen etnisen liikkeidinnän myötä ja lupaavan vapaamielisyyden koittaessa. Koulu- ja korkeakouluopetus lisääntyi ja uutta kulttuuritoimintaa virisi. Jo samalla vuosikymmenellä tuli kuitenkin uusi kriisi, kun valtion taloudellinen tuki väheni huomattavasti. Zaikovin mukaan Venäjän hallituksella on päämääränä luoda Venäjästä yksikulttuurinen kokonaisuus, jossa ei olisi lainkaan kansallisia valtioita, vaan koko valtio olisi täysin venäjänkielinen. Muita suuria ongelmia ovat kieliyhteisöjen hajanaisuus, äidinkielisten puhujien väheneminen ja heikkenevä kielitaito sekä yhteisen kirjakielen puute. Kielen standardisoinnissa on kirjoittajan mielestä noudatettava suurta varovaisuutta senkin uhalla että yhteisen kirjakielen kehitys viivästy.

Viimeisen viidentoista vuoden aikana tilanne Karjalan tasavallassa on kaikesta huolimatta muuttunut jonkin verran paremmaksi. Karjalaiset itse suhtautuvat jo myönteisesti oman kulttuurin ja kielen säilyttämiseen. Artikkelisi esittelee myös vapaan kansalaistoiminnan suurta merkitystä karjalaisten työssä kulttuurinsa ja kielensä säilyttämiseksi.

Pohjoiskalotin kulttuuriin ja politiikkaan ja etnisiin aiheisiin erikoistunut toimittaja John Gustavsen arvioi Helge Guttormsenin Lyngenin seudun historiaa käsittelevää kirjaa *Lyngen Regionhistorie. Fra istid til Læstadius* vuodelta 2005. Lyngen on monikulttuurinen rajaseutu, jossa kveenit, saamelaiset ja norjalaiset ovat saaneet sopeutua toisiinsa ja opetella rauhanomaista yhteiseloa. Alueen värik-

Arina 2006–2007

kään historian tarkasteleminen valaisee monia nykypäivänkin ilmiöitä.

Taitavat kääntäjämme Kristiina Antin-juntti, Klaus Skoge ja Hanne Elin Utvik tuovat tämän numeron kiinnostavat artikkelit laajemman lukijakunnan ulottuville. Kaikki artikkelit ovat luettavissa suomeksi ja norjaksi.

Tornio ja Alattio
8. joulukuuta 2007

Anitta Viinikka-Kallinen

Egil Sundelin

Til leseren

Etter mange hindringer underveis foreligger nå Arinas nye nummer. Endringene har tatt lenger tid enn vi antok, og det har også tatt sin tid å få finansieringen i orden. Som et unntak utgir vi dette nummeret uten bakgrunnsstøtte fra vårt redaksjonsråd. Ny forlegger har vi også fått.

Til den akademiske virksomheten med kvensk språk og kultur hører det med såvel gode som mer vanskelige sider. Universitetet i Tromsø har realisert de første 90-poengsstudier på bachelor-nivå i kvensk språk og kultur. Vel tjue ivrige studenter har fulgt nettbasert undervisning og deltatt på studiesamlinger. Når det gjelder forskning, fins det nok av interesserte forskere, men rammene er fremdeles utilstrekkelige. Kvenforskningen får fremdeles ikke den nødvendige støtte fra staten. Norges forskningsråds mangeårige prosjekt ”Kvener og skogfinner i fortid og nåtid” er avsluttet på grunn av manglende finansiering. Det eksisterer et skrikende behov for nye, koordinerte forskningsprosjekter. Det er behov for pålitelig og mangesidig forskning om kvenene både når det gjelder samfunnsplanlegging og kvenenes selvforståelse. Kvenene er en nasjonal minoritet i Norge, slik at det er staten som har ansvaret for at det produseres forskning av høy kvalitet.

Når det gjelder utvikling og bevaring av språket og kulturen, har man tatt et stort steg framover. I juli ble Kvensk institutt åpnet i Børselv. Einar Niemis artikkel i dette nummeret er basert på det foredraget han holdt ved instituttets åpningshøgtidelighet.

Dette nummerets tre artikler er omfattende oversikter, som dekker lange tidsintervall og mange samfunns- og kulturfelt. Artikkelforfatterne hører til de mest kjente navnene blant de sakkyndige på sitt felt.

Einar Niemi, professor i historie ved Universitetet i Tromsø, gir i sin artikkel *Kvenene*

og *samfunnet: Kulturmøter og minoritetspolitikk* en historisk og innholdsmessig oversikt over hvordan kvenene har møtt det norske samfunnet og hvordan deres overlevelsesstrategier har vært til ulike tider. Det kvenske har oppstått via tre stadier. Det første stadiet kaller han dannelsesfasen, der det finske enda er sterkt med. I det andre stadiet, etableringsfasen, skjer det en endring av etnisiteten, og finnene blir kvener. For tiden er man inne i et tredje stadium, som best karakteriseres av vei- valg i forhold til strategier og mål for framtidig utvikling. Stillingen som nasjonal minoritet gir nye muligheter og tvinger kvenene til selv å velge strategier og målsettinger for utviklingen. Niemi ser tre mulige utviklingsretninger for framtiden: kvenkulturen dør ut dersom de som ønsker full assimilasjon får igjennom sin vilje, fossilisering dersom man begynner å oppfatte kulturen som et historisk minne, eller, som et tredje alternativ, revitalisering vidt forstått, slik at man gir rom for forskjellige tolkninger av hva som er riktig kvenkultur.

Jouko Vahtola, professor i finsk og skandinaviske historie ved Uleåborgs universitet, presenterer den nyeste forskningen om landrettigheter i finsk Lapland. Landrettighetsforskningen har foregått i en situasjon der Finland er under politisk press for å ratifisere konvensjon nr. 169 om urfolk, som ble utarbeidet av Den internasjonale arbeidsorganisasjonen (ILO) i 1989. Denne konvensjonen gir urfolk eiendoms- og besittelsesrettighet til de områder de tradisjonelt har befolket. Sametinget har argumentert med at samene ikke har lovbestemt rettighet til landområdene i sin hjemtrakt og heller ikke til å drive sine tradisjonelle næringer. Den åpne situasjonen har vanskeliggjort politisk beslutningstaking som vedrører Lapland. Den finske grunnlovskomiteén gjorde i 2002 et vedtak om at saker om landeiendom må bygge på gyldige forskningsdata. Justisdepartementet satte i arbeid en forskergruppe bestående av fire personer. Disse gjen-

nomførte i årene 2003–2006 sine forskningsstudier om landrettigheter i Lappland. Som resultat av forskningsprosjektet ble det ferdig fire omfattende forskningsarbeider. I sin artikkel *Landrettighetsundersøkelsen i Lappland 2003–2006: Lappskatten ble ikke basert på eie av landområder*, presenterer forskningsgruppens koordinator Jouko Vahtola sentrale resultater fra de fire forskningsstudiene. Også ut fra norsk og svensk synsvinkel er resultatene interessante. Når det gjelder grenseområdene på Nordkalotten, fins det mange likheter så vel historisk som i dag.

Forskningen viser at staten særlig i sin landområdepolitikk har behandlet innbyggerne i Lappland som likestilte uten å gjøre forskjell ut fra etnisitet. Fra da det oppstod en sentralisert stat i Sverige-Finland på 1500-tallet, har statsmakten styrt utviklingen i Lappland etter allmenne nasjonale lover. I Kemi og Torne lappmarker hadde samebygdene ikke kollektiv eiendomsrett til landområdene i bygda. Lappskattområdene var i sine innehaveres private, arvelige besittelse. Landområder som lå utenfor privat eiendom begynte man i lovgivningen fra slutten av 1600-tallet av å anse som kronens landområder. Den såkalte lappskatten kan ikke brukes som bevis på samenes rettighet til landområder annet enn fra den allmenne synsvinkel at lappskatten ble betalt som erstatning for eieliknende besittelse av lappskattelend. Lappskatten kan heller ikke brukes som bevis på at betaleren var samisk, for også finske nybyggere – når deres gård lå på lappskattelend – ble oppskrevet som betalere av lappskatt etter skattefornyelsen av 1695. Fjell-, fisker- og skogsamenes lappskatt som ble oppskrevet i jordbøkene på 1800-tallet, var altså ikke for noen del basert på landområder og landbesittelse og en skatt som beviste slik besittelse, slik det er blitt hevdet.

Pekka Zaikov, professor i karelsk språk ved Universitetet i Petrozavodsk, fester i sin artikkel *Mange utfordringer for karelsk kultur*

og språk sin oppmerksomhet ved stillingen til den karelskspråklige minoriteten i Den karelske republikken i Russland. Han gir en oversikt over den språkpolitikk som var rettet mot karelerne fra begynnelsen av sovjettiden på 1920-tallet fram til i dag. Språkpolitikken i Sovjetunionen og seinere i Russland har trofast fulgt de allmenne politiske konjunkturer. I Sovjetunionen talte man om likeverd for alle folks kulturer og språk, men det ble i virkeligheten utviklet en enhetlig kultur, der det eneste språket skulle være russisk. Som en følge av harde sanksjoner levde de andre folkenes kulturer og språk kun i familiekretsen.

Den sterke interessen for eget språk og kultur blusset opp på 1990-tallet sammen med den etniske bevegelsen og en lovende fremgryende liberalisme. Skole- og høyskoleundervisning tiltok, og det blusset opp ny kulturell virksomhet. Allerede i samme tiår kom det likevel en ny krise, da den økonomiske støtten fra staten ble betydelig mindre. Ifølge Zaikov har den russiske regjeringen som mål å gjøre Russland til en enkulturell helhet, der det ikke skulle finnes nasjonale stater i det hele tatt, men at hele staten skulle være helt russiskspråklig. Andre store problemer er at språksamfunnene er så splittede, at det blir færre som har karelsk som morsmål og at språkferdigheter blir dårligere, samt at man mangler et felles skriftspråk. I standardiseringen av språket må man etter artikkelforfatterens mening utvise stor varsomhet, likevel med fare for at utviklingen av et felles skriftspråk da forsinkes.

I de siste femten års tid har situasjonen i Den karelske republikken likevel forandret seg og blitt noe bedre. Karelerne selv forholder seg mer positivt til bevaring av egen kultur og eget språk. Artikkelen peker også på den store betydningen den frie samfunnsaktiviteten har i karelernes arbeid med å bevare sin kultur og sitt språk.

Journalist John Gustavsen, som har spesialisert seg på kultur og politikk på Nordka-

lotten og på etniske emner, gir en anmeldelse av Helge Guttormsens bok *Lyngen Regionhistorie. Fra istid til Læstadius* (2005), som omhandler Lyngen-regionens historie. Lyngen er en flerkulturell grensetrakt, der kvener, samer og nordmenn har måttet tilpasse seg til hverandre og lære seg fredelig sameksistens. Studiet av områdets fargerike historie kaster lys over også mange av dagens fenomener.

Våre dyktige oversettere Kristiina Antinjuntti, Klaus Skoge og Hanne Elin Utvik gjør dette nummerets interessante artikler tilgjengelige for en større leserkrets. Alle artiklene kan leses på både finsk og norsk.

Torneå og Alta
den 8. desember 2007

Anitta Viinikka-Kallinen

Egil Sundelin

Kveenit ja yhteiskunta: kulttuurikohtaamisia ja vähemmistöpolitiikkaa

Einar Niemi

”Hevonen on hest”

Lapsuudestani 1940- ja 1950-luvuilta muistan hyvin pienen lorun, jonka kaikki osasivat ja jonka myöhemmin ymmärsin esiintyneen useimmissa Pohjois-Norjan kveeniasutuksissa, lorun, joka on siirtynyt sukupolvelta toiselle:

Hevonen on hest
pappi on prest
suola on salt
kylmä on kaldt
ja
kaikki on alt.

Tämä pieni loru heijastelee kaikessa yksinkertaisuudessaan kveenien ja norjalaisten kulttuurikohtaamista. Lorussa on tunnistettavissa myös oman aikamme aiheet ja ongelmanasettelut, jotka toistuvat siirtolaisia ja etnisiä vähemmistöjä koskevissa keskusteluissa. Toisaalta lorussa näkyy kielipolitiikka, jota vähitellen alettiin osuvasti kutsua norjalaistamispolitiikaksi. Toisaalta se kertoo myös kveenien tarpeesta ja halusta oppia uuden kotimaansa kieltä, tietty norjan kielen valmius oli tietenkin välttämätöntä. Loru heijastelee kenties myös alistumista ja voimattomuutta. Kveenit tiesivät nimittäin hyvin, että norjalaistamispolitiikan tavoitteena ei ollut pelkästään norjan kielen opettaminen vähemmistölle, vaan myös kielen vaihto, jossa norja olisi syrjäyttänyt vähem-

mistökielen kokonaan – vähemmistökielen oli kerta kaikkiaan määrä hävitä. Samalla aavistamme lorussa huumoria ja tekstissä piilomerkitä, jotka saattavat heijastella sekä henkiinjäämisstrategiaa että eräänlaista arkista ylemmyyttä kulttuuripoliittista painetta kohtaan? Loruhan kuvaa ulkoa opittua kielitaitoa, jonka kveenit tietysti tunnistivat. Kveeniasutuksissa eri puolilla huviteltiin lisäämällä loruun sekä rivejä että säkeistöjä, niin kuin itse asiassa on tehty meidänkin aikanamme, kuten tämä 1980-luvulla tehty säe osoittaa:

Koira on hund
pylävä on rund
mies on mann
vesi on vann
lehmä on ku
rouva on fru
sika on gris
ja
viisas on vis.

Enemmistö ja vähemmistö

Katsotaanpa vähän lähemmin, miten kveenien ja muun yhteiskunnan kohtaaminen tapahtui, kulttuurisesti ja poliittisesti. Kohtaamisessa oli oikeastaan useita osatekijöitä ja prosesseja. Yhteiskunta ei ollut vain valtio, vaan kaikki erilaiset *paikallisyhteisöt*, ja yhteiskunta on muuttunut sinä pitkänä aikavälinä, jona

kveenit ovat olleet kansanryhmä Norjassa. Eikä kohtaamista tapahtunut vain kveenien ja norjalaisten kesken vaan myös kveenien ja saamelaisten kesken sekä sellaisten ihmisten kesken, jotka eivät päivittäin olleet tietoisia tai välittäneet siitä, että he kuuluivat johonkin etniseen ryhmään. Oikeastaan monen tausta oli sukuhistoriallisesti ja kulttuurisesti hyvin monimuotoinen. Tieteen kielellä heidän sanottaisiin kreolisoituneen, mitä usein pidetään myönteisenä seikkana.

Tässä lyhyessä esityksessä kulttuuri-kohtaamisten ja politiikan kuvaa on yksinkertaistettava ja tyydyttävä joihinkin pääpiirteisiin.

Aluksi haluaisin todeta, että kveenien ja norjalaisen yhteiskunnan suhteessa oli kysymys vähemmistön ja enemmistön kohtaamisesta. Vähemmistön käsitteessä on kysymys yhtä paljon statuksesta, sosiaalisesta asemasta ja vallasta kuin määrällisistäkin suhteista. Totuusahan oli, että monissa Tromsin ja Finmarkun paikallisyhteisöissä kveenit olivat lukumääräisesti enemmistönä, joissakin taas saamelaiset. Näissä yhteisöissä hallitsevana oli tapauksesta riippuen joko kveenin tai saamen kielen ja kulttuurin ylivalta, aivan kuten nykyäänkin joissakin kylissä. Esimerkiksi Koutokeinon tai Kaarasjoen saamelaisia olisi järjetöntä kutsua vähemmistöksi paikallisyhteisön näkökulmasta, samoin kuin olisi mieletöntä kutsua Pyssyjoen tai Pykeijän tai Kallijoen kveenejä vähemmistöksi samasta näkökulmasta. Kansallisissa yhteyksissä monet kansanryhmät olivat ja ovat kuitenkin ehdottomasti vähemmistöjä käsitteen kaikissa merkityksissä. Norjalaiskulttuuri oli ja on vastaavasti *enemmistön asemassa*.

Katsotaanpa, millaisia tämän kohtaamisen vaihtoehdot olivat, ja millaisia malleja oli sen käsittelemiseksi. Tässähän on kyse sekä viranomaisten harjoittamasta politiikasta että vähemmistöjen henkiinjäämisstrategiasta. Karkeasti jaotellen voidaan sanoa, että mahdollisuuksia oli neljä.

Politiikka ja kulttuuri kohtaaminen – vaihtoehdot

Ensimmäistä voimme kutsua akkulttuuriseksi, ts. rennoksi suhtautumiseksi sekä kulttuuri-kohtaamiseen että politiikkaan. Siinä kohtaaminen jätettiin suurelta osin ”luonnon varaan”, eikä konkreettisia ihmisten välisten kohtaamisten prosesseja, ei arjessa eikä juhlassa, yritetty ohjailla. Tämä asenne oli melko tavallinen Norjan poliittisessa ajattelussa suunnilleen 1800-luvun puoliväliin asti. Nykyisen poliittisen keskustelun valossa näyttää siltä, että monet haluaisivat asioiden olevan näin nykyäänkin. Tästä ei kuitenkaan ole koskaan tullut virallista poliittista linjaa.

Toinen vaihtoehto on segregatio, toisin sanoen vähemmistöjen erottaminen muusta yhteiskunnasta. 1800-luvun jälki-puoliskolle tullessa tälle ratkaisulle löytyi helposti malleja esimerkiksi yhdysvaltalaisesta reservaattpolitiikasta, ja olihan suurkaupungeissa vanhastaan juutalaisghettoja. 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa ”lappalainen pysyköön lappalaisena” -politiikka oli pohjoismainen esimerkki segregatiopolitiikasta. Ruotsin saamelaiset määriteltiin propaimentolaisiksi, joiden oleskelupaikat rajoituivat tunturiseuduille. Norjassa segregatiivaihtoehtoa ei koskaan otettu viralliseksi politiikaksi, vaikka paliskuntia perustettiin ja vaikka jotkut Norjassakin puolsivat lujasti porosaamelaisten vahvaa alueellista suojelua. Vastaavaa ei kuitenkaan koskaan esitetty toteutettavaksi kveenejä kohtaan.

Kolmas vaihtoehto oli se, mikä nykyään on Norjan virallista vähemmistöpolitiikkaa, eli *monikulttuurisuus* eli integroituminen myös vähemmistön ehdoilla. Toisin kuin monet luulevat, tämä on Norjassa vanha aate, jolla oli vahvoja puolestapuhujia jo niinkin varhain kuin 1830- ja 1840-luvuilla, johtajinaan pappi ja kielitieteilijä Nils Vibe Stockfleth. Hän on tietääkseni ensimmäinen norjalainen, joka puolusti sekä saamelaisten että kveenien oikeuk-

sia omaan kieleen ja kulttuuriin. Stockflethin linja hävisi 1800-luvun puolivälissä voimalla eteneville kansallisille asenteille, sille mitä voimme kutsua neljänneksi vaihtoehdoksi, nimittäin *assimilaatiolle*, ts. vähemmistöjen *integraatiolle* suuryhteiskunnan ehdoilla. Poliitiikka on saanut osuvan nimityksen *norjalaistamispoliitiikka*.

Norjalaistamispoliitiikka suunnattiin sekä saamelaisiin että kveeneihin, vaikka varsinkin akateemiset tahot puhuivat sen puolesta, että saamelaisia tulisi *alkuperäisväestönä* kohdella lievemmin kuin kveenejä. Vaikuttaa siltä, että kveenit joutuivat erityisen tiukan vähemmistöpoliittisen tarkastelun kohteeksi. Synnä oli varsinkin se, että heitä pidettiin *maahanmuuttajina*. Maahanmuuttaja-käsite politisoitui vahvasti juuri kansallismielisyyden aikaan, samoin kuin käsite *vieras*, joka tuli kategoriana kattamaan myös kveenit. Seuraavaksi kveeneihin kohdistui turvallisuuspoliittisia arvioita ja ennakkoluuloja. Useimpien kveenien kotimaa Suomi oli 1800-luvulla Venäjän tsaarin alainen suuriruhtinaskunta. Ajatus ”venäläisestä vaarasta” oli läntisille viranomaisille varsinainen painajainen. Kveenejä kutsuttiinkin usein ”oikeastaan venäläisiksi”. 1800-luvun loppupuolella ja etenkin Suomen itsenäistyttyä vuonna 1917 syntyi lisäksi käsite ”suomalainen vaara”, käsitys suomalaisista aggressiivisena ja laajentumishaluisena kansana. On aivan selvää, että toista maailmansotaa edeltävänä aikana monet kveenit kokivat vähemmistöaseman vaikeana. Kveenejä syrjittiin selvästi etnisin perustein ja johtavia kveenihenkilöitä ja –yhteisöjä valvottiin. Arvostettu kveenien edustaja, pappi, rovasti ja tutkija Johan Beronka oli ensimmäinen yliopistollisen virkatutkinnon suorittanut kveeni ja aloitti papinuransa Porsangissa. Hän kirjoitti vuonna 1936 tiettyä katkeruutta tuntia vähemmistötilanteesta näin: ”Olemme muukalaisia ja ulkomaalaisia maan päällä, me olemme taivaan kansalaisia”.

Asutushistoriallinen katsaus

Ennen kuin otan esimerkkejä kulttuurikohtaamisen luonteesta, muistellaan lyhyesti kveeniasutuksen historiaa.

Norjassa kveeniasutusta on ollut jossain määrin ainakin jo myöhäiskeskiajalla. Esimerkiksi 1500-luvun pohjoisnorjalaisissa veromanttaaleissa mainitaan jokunen kveeni, ja tiedetään, että Pohjoiskalotilla oli paljon poikittaisyhteyksiä kausimuuttojen ja kaupankäynnin vuoksi. 1700-luvun alkupuoliskolle osuu ensimmäinen merkittävä maahanmuuttojako, jonka tuloksena kveeniasutuksia syntyi koko vuosisadan ajan muun muassa sisämaassa Puolmakiin ja Kaarasjoelle sekä vuonoseuduilla Porsankiin, Alattioon, Naavuonoon, Pohjois-Raisiin, Yykeään ja Ballangeniin. Tämä muuttoaalto oli talonpoikien liikehdintää, jota kiihdyttivät sodat ja katovuodet. Noin vuodesta 1830 alkoi uusi vaihe kveenien muutossa Pohjois-Norjaan. Maahanmuutto alkoi saada joukkomuuton piirteitä. Siihen kannusti edelleen kotikylien voimakas väestönkasvu ja muutamat peräkkäiset katovuodet, mutta ennen kaikkea Pohjois-Norjan työmarkkinat. Nykyaikainen kaivosteollisuus ja kalastuksen laajeneminen olivat nyt erittäin tärkeitä muuttajia houkuttelevia seikkoja. Pohjois-Norjan kalastajakylät ja kaupungit kasvoivat voimakkaasti ja työvoiman tarve oli suuri. Kveenit sijoittuivat usein sellaisiin elinkeinoihin, joissa heillä oli tarjottavanaan erityisosaamista, kuten maatalouteen ja erilaisiin käsityöläisammatteihin, mutta myös Alattion ja Hammerfestin jäämerenkalastukseen. Vuoden 1875 väestönlaskennassa Finmarkun väestöstä 25 % oli kveenejä, Tromssan kaupungissa heitä oli noin 8 %. Monissa paikallisyhteisöissä, esimerkiksi Porsangissa, kveenejä oli yli 30 % väestöstä, Etelä-Varangissa heitä oli yli 40 %, Pohjois-Varangissa ja Vesisaassa peräti yli 50 %. Vesisaarta kutsuttiinkin 1860-luvulta lähtien usein ”kveenien pääkaupungiksi Nor-

jassa”. Pyssyjoen kylän väestöstä oli kveenejä vuoden 1865 väestönlaskennan mukaan noin 90 % eli 172 asukkaasta 152 oli kveenejä (lopuista 18 oli saamelaisia ja 2 norjalaisia).

On itsestään selvää, että erilaiset maantieteelliset alkuperäalueet ja maahanmuuton eri ajankohdat ovat jättäneet jälkensä kveeniasutusten kulttuuriin ja kieleen, kuten esimerkiksi Porsangissa, jonne kveenit asettuivat varhain ja jonne tärkein muuttoreitti kulki Kaarasjoen kautta. Siellä saatiin vaikutteita saamelaisilta, saattoihan vaellus edetä pitkiäkin taukojen katkaisemina jaksoina. Suomalaisen kansan elämää kuvanneen Samuli Paulaharjun mukaan Pyssyjoen kieli oli erityinen sekä sanastoltaan, intonaatioltaan että nopeudeltaan. Hän kirjoittaa, että ”koko Lappi” tiesi, että pyssyjokelainen ”puhuu tavattoman sukkelasti”, niin nopeasti, etteivät lemmijokelaiset ymmärtäneet puheesta paljoakaan!

Kulttuurikohtaamiset ja strategiat

Miten kulttuurikohtaaminen sitten konkreettisesti tapahtui kveenien ja heidän uuden kotimaansa yhteiskunnan välillä?

On selvää, että vähemmistöpolitiikka vaikutti kulttuurikohtaamiseen ja määritteli ehdot kulttuurin kehittymiselle. Toisaalta on ilmeistä, että kveenit eivät olleet täysin rakenteellisten olosuhteiden armoilla. He olivat myös *toimijoita* tietoisine valintoineen ja strategioineen, vaikka heidän keskuudessaan vallitsikin erilaisia käsityksiä siitä, miten uusiin oloihin sopeutumisen pitäisi tapahtua – joidenkin mielestä oli tarkoituksenmukaisinta norjalaistua mahdollisimman pian, toiset taas pitivät oman kielen ja kulttuurin säilyttämistä arvokkaana ja katsoivat, että oli hyvä ”kiiruhtaa hitaasti”.

Melko monet välttivät vaikeat valinnat Pohjois-Norjassa muuttamalla eteenpäin lyhyemmän tai pidemmän ajan kuluttua – noin vuodesta 1860 alkaen Amerikasta tuli muuttamisen uusi vaihtoehto.

Kuten erään Varangin nimismiehen ker-

tomuksessa sanotaan 1870-luvulla: Kveenit ”lähtivät meluten tiehensä suurina laumoina”.

Kohtaamisten seuraukset vaihtelivat suuresti siltä osin, kuinka paljon kveenit säilyttivät mukanaan tuomiaan kulttuuripiirteitä. Joillakin seuduilla etnisyyttä vaihdettiin, kuten Sisä-Finmarkussa, jossa monet kveenit otettiin osaksi saamelaisyhteisöä saamelaisten ehdoilla. Eräs toinen kulttuurikohtaamisen piirre on kuitenkin vielä silmiinpistävämpi, nimittäin se, että kulttuurin vaihtamisen sijaan kehittyikin ”jotain uutta”, joka ei ollut ”kunnolla” suomalaista eikä ”kunnolla” norjalaista, vaan jotain ”erilaista” – jotain, jota sen takia voidaan kutsua kveeniläiseksi. Näitä piirteitä syntyi kieleen, sanastoon, rakennusperinteeseen, tapoihin jne.

Katsotaanpa nyt paria esimerkkiä sellaisesta kulttuurikohtaamisesta, jossa *kveeniläisyys* nousi esiin ja kehittyi.

Asutusmalli ja kulttuurin vaaliminen

Tärkein esimerkki lienee itse asutusmalli sellaisena, jollaiseksi se kehittyi 1800-luvulla. Se onkin tärkein esimerkkini.

Joukkomaahanmuuton aikana jotkut vanhoista kveeniasutuksista vahvistuivat ja uusia perustettiin.

Esimerkkeinä voidaan mainita Tromsin Pohjois-Raisi ja Isovuonon Yykeänperä sekä Alattion Joensuu ja Rassivuono ja Porsangin Pyssyjoki.

Tyypillisintä asutusmallia edustivat Varangin vuonon keski- ja ulkorannikot, joissa sijaitsi monia tiiviitä kveeniasutuksia. Etelä-Varangissa asutettiin Bygøynes ja Vestre Jakobselv, Pohjois-Varangissa Salttjern, Golnes, Skallelv ja Komagvær. Nämä kaikki saivat myös kveeninkieliset nimet, jotka usein olivat kielellisiä muunnoksia vanhemmista norjalais- tai saamelaisnimistä: Bugøynes sai Bugøy-saaren mukaan nimekseen Pykeija, Vestre Jakobselvistä tuli saamenkielisen nimensä (Annajohka) mukaan Annijoki, Skallelvistä

(sk-alkuisen tavun äänteellisen suomennoksen kautta) tuli Kallijoki ja Komagværistä Kummaveri. Børselv eli Pyssyjoki ja Neiden eli Näätamö olivat nyt pääasiallisesti kveeniläisiä huolimatta niiden vanhasta saamelaisasutuksesta. Uusista kveeniasutuksista tuli myös vastaanottoasemia, joissa uudet kveeni siirtolaisten ryhmät pysähtyivät ennen kuin jatkoivat matkaa alueille, joissa olisi vapaata maata, taikka kaupunkeihin ja jotkut Amerikkaan. Muuttajien ”ketjuja” syntyi poismuuttoalueiden ja näiden kylien välille naapureiden ja sukulaisten seurattessa toisiaan. Niin kauan kuin tällainen etnisesti suljettu asutusmalli oli mahdollinen, sen valinta ja vaaliminen oli luonnollista, kuten näemme monissa muissakin siirtolaisyhteisöissä. Asutukset olivat itsestään kasvaneita eivätkä minkään viranomaispolitiikan seurausta. Niiden kyläyhteisön luonne ja niissä vallinnut yhteisöllisyys – esimerkiksi Pyssyjoen kollektiivisessa lohijatokalastuksessa ilmennyt – loi luonnollisesti turvallisuuden ja suojan tunnetta.

Miltei yksinomaan kveeneistä koostuvien asutusten laajuus alkoi kuitenkin pian huolestuttaa viranomaisia. Asutuksilla oli muutenkin vaikutusta kuin selvä kieltä ja kulttuuria säilyttävä merkitys Ne myös uudistivat kieltä ottamalla jatkuvasti vastaan uusia yksikielisiä maahanmuuttajia alkuperäalueilta. Asutukset olivat lisäksi jo entuudestaan stigmatisoituneita, koska kveeneillä oli yhdessä suuriruhtinaskuntaan.

Vähitellen norjalaistamistoimia tehostettiin näissä asutuksissa samalla kun niille ominaista kommunikatiivista eristyneisyyttä haluttiin murtaa, erityisesti rakentamalla teitä, joilla kveenikylät pyrittiin yhdistämään norjalaiskyliin, kuten Etelä-Varangissa ja Alattiossa.

Myös useissa Pohjois-Norjan kaivosyhteisöissä ja kaupungeissa oli havaittavissa taipumusta kveenien omien asutusalueiden muodostamiseen. Alattiossa Kaavuononon

kuparikaivoksissa syntyi erillinen kveenien asuinalue, Kreetta tai Kreetanpää (norjaksi Greteenden tai Greteneset), jota kutsuttiin myös Kveenikaupungiksi. Se oli varsin etäällä sekä muusta asutuksesta että itse kaivoksesta. Myös Kibergin kalastajakylässä oli oma kveenialueensa. Tunnetuimmat kveenikylät olivat kuitenkin Vesisaarella, nimittäin Ulkopää (norjaksi Ytre kvenby) ja Sisäpää (Indre kvenby), kumpikin omalla puolellaan kaupungin keskustaa, jota tuolloin usein kutsuttiin nimellä Nordmannsbyen (Norjalaiskaupunki). Vesisaaren kveenikylät olivat 1800-luvun loppupuoliskolla lähes ylikansoitettuja, samalla kun ne olivat vierailijoiden mielestä eksoottisia ja värikkäitä. Pappi ja yhteiskuntatieteilijä Eilert Sundt, joka tutki 1860-luvun alun Vesisaarta, oli sitä mieltä, että kokonaisuutena tarkasteltaessa kaupunkia voisi pikemminkin ”kutsua suomalaiseksi kuin norjalaiseksi”. Käytyään Vesisaarella 1867 Ludvig Kristensen Daa vertasi kveenien kaupunginosia ”vanhoihin juutalaiskortteleihin, ghettoihin, keskiaikaisten kaupunkien Old Jewry:hin”.

Vesisaaren kveenikylät olivat toki itsestään kasvaneita, mutta kaupungin säätelysuunnitelmat 1800-luvulla mahdollistivat osaltaan niiden kehittymisen. Vaikka virallinen politiikka oli selkeäsanaista – kveenien assimilointiin tähtäävää – kaupungin viranomaiset pitivät tärkeänä suojata kaupunkia jossain määrin siirtolaisvirroilta, jotka toivat mukanaan ”vieraan” kulttuurin ja joskus myös tarttuvia tautteja. Siksi Ulkopää erotettiinkin säännöksiin Norjalaiskaupungista alueella, jossa julkisten rakennusten ja kaavoitettujen alueiden (koulu-rakennus, sairaala ja hautausmaa) oli määrä muodostaa rajaviiva ja ”puskuri”. Epäilemättä tämä osaltaan edisti sitä, että sekä täällä asuvat kveenit että muu maailma alkoivat pitää kaupunginosaa ”erilaisena”, lähinnä kveenikulttuurin tyyppiedustajana.

Itse asutusmalli tuli siis vaikuttaneeksi kulttuuria suojelevasti ja jotkut kutsuivat

kveenikyliä ja kveenien kaupunginosia ”kveenilinnoituksiksi”, ”kveenipesiksi” tai ”pesäpaikoiksi”. Erityisen tärkeä kulttuuritekijä oli tietenkin kieli, joka varsinkin näissä yhteisöissä osoittautui niin sitkeähenkiseksi säilyessään ja siirtyessään uusille sukupolville, että se pelästytti viranomaiset. Huolimatta ankarista norjalaistamistoimista tilastot osoittivat vääjäämättä, että vuonna 1900 Tromsin kveeneistä noin 60 % ja Finmarkun kveeneistä noin 80 % puhui ensimmäisenä kielenään kveeniä. Vielä vuonna 1920 noin 33 % Tromsin kveeneistä ja 65 % Finmarkun kveeneistä oli ensisijaisesti kveeninkielisiä.

Asutusmalli sinänsä vaikutti epäilemättä asiaan. Lisäksi lestadiolaisuus on mainittu kielen säilyttämisen välineenä sekä kveenien että saamelaisten kohdalla.

Uskonto ja kulttuurien kohtaaminen

Lestadiolaisuus, pieteettis-luterilainen uskon-suunta, vetosi alkuvaiheessaan 1800-luvun lopulla erityisesti saamelaisiin ja kveeneihin. Vaikka lestadiolaiset ovat aina kuuluneet valtiokirkkoon, he olivat kriittisiä kirkkoa kohtaan ja kielipoliittisesti vastahankaan aina kun kyseessä oli Jumalan sanan välittäminen ja tulkinta. Saamea ja kveeniä käytettiin kaikkialla, missä se oli luontevaa. Vähemmistökieliä pidettiin lähes pyhinä, *lingua sacra*, saarinoissa ja kokouksissa, mutta osittain myös *lingua francana*, kielenä, jota ”kaikki” uskonnollisen yhteisön jäsenet ymmärsivät. Kveenikylistä ja kaupunginosista tuli 1800-luvun loppupuoliskolla lestadiolaisuuden kehoja ja myös paikkoja, joissa kehittyi vastarintaa koulua ja valtionkirkon harhaoppina pidettyä opetusta vastaan. Yksi näistä oli Alattion Jonsuu. Vaikka viranomaiset alistivat tällaiset ”kveenipesät” ja ”kveenilinnoitukset” niin valvontaan kuin erilaisten toimenpiteidenkin kohteiksi, niistä tuli käytännössä eräänlaisia turvapaikkoja norjalaistamispakolta, koska lestadiolaisuudella oli niissä niin vahva sija.

Esimerkiksi Vesisaarella ja Pohjois-Varangin alueella monet opettajat olivat itse lestadiolaisia, ja vastustivat avoimesti koulun kovaa norjalaistamispyrkimystä, erityisesti viittaamalla luterilaiseen sanomaan Jumalan sanan levittämisestä äidinkielellä.

Lestadiolaisseurakunnissa kävi vierailevia saarnaajia muista seurakunnista ja etenkin Suomesta, mikä sekä uudisti että ylläpiti kieltä ja ravitsi henkiinjäämiskykyä. Lestadiolaisuus synnytti lisäksi johtajia, jotka kestivät kolhuja ja joilla oli sana hallussaan heidän kohdattaessaan norjalaisyhteiskunnan edustajia, olivatpa kohtaamiset sitten maallisia tai hengellisiä. Viranomaisten ei myöskään ollut helppo argumentoida lestadiolaisien väitteitä vastaan – nehän lepäsivät lujalla luterilaisella pohjalla. Lisäksi konventikkelijulistus eli maallikko-saarnaajakielto oli jo aikoja sitten kumottu. On myös esimerkkejä siitä, että valtionkirkko sovelsi joillakin paikkakunnilla paljon pidemmälle menevää vapaamielisyyttä kuin ohjeissa ja määräyksissä oli säädetty. Esimerkiksi kveeninkielinen kirkkotulkkkaus oli käytössä Pysyjoella vielä paljon toisen maailmansodan jälkeen. Terje Aronsenin isoisä oli kylän viimeinen kirkkotulkki. Ja kun Vesisaaren Ulkopäässä syntynyt ja varttunut pappi Johan Beronka tuli Porsankiin, hän saarnasi tarpeen tullen kveenin kielellä, esimerkiksi Pysyjoella. Pitkään vaalittiin marianpäivän muistoa siltä keväältä, kun Beronka ensimmäistä kertaa saarnasi kylässä kansan omalla kielellä. Kuten Paulaharju kirjoittaa: ”Nyt oli kuin itse taivaan Herra olisi kirkkaana kevät-Mariana astunut lähemmäksi ja etsinyt kaukaisten erämaiden kansaansa.”

Jotkut tutkijat ovat väittäneet, että sekä kveenit että saamelaiset olisivat tietoisesti valjastaneet lestadiolaisuuden suojaksi norjalaistamista vastaan. Monet seikat kuitenkin viittaavat siihen, että pikemminkin oli niin, että kielen ja kulttuurin uskonnollinen ulottuvuus edisti sen säilyttävää vaikutusta.

Paikannimet ja henkilönnimet, etnisiä identiteetin tunnuksia

Asutusmalliin ja elinkeinoelämään läheisesti liittyvä kulttuuripiirre ovat *paikannimet*. Paikannimissä näyttäytyvät läsnäolo ja luonnonvarojen käyttö, mutta myös monet erityispiirteet, kuten vanha nimien käyttötapa ja käsitys luonnon ja kulttuurin suhteista. Tässä yhteydessä mielenkiintoisinta on, mitä paikannimet kertovat kveenien sopeutumisesta maahanmuuttoalueilleen ja heidän harjoittamistaan elinkeinoista.

Kveenien ja metsäsuomalaisien paikannimet on parin viime vuosikymmenen kuluessa ymmärretty niin tärkeäksi osaksi kulttuuria, että Norjan paikannimilaissa (1991) annetaan mahdollisuus niiden viralliseen käyttöön, myös kartoissa. Nykyisin on olemassa myös kveeninkielisten paikannimien nimikonsultin virka (jota hoitaa Irene Andreassen Alattioista). Vaikkei toistaiseksi olekaan olemassa virallista listaa, tiedetään, että Pohjois-Norjassa on rekisteröity useita tuhansia kveeninkielisiä paikannimiä, todennäköisesti noin 10 000. Lisäksi Norjan suomalaismetsissä on yli 1500 suomalaisnimeä. Paljon on siis kerätty ja kartoitettu, mutta tähän mennessä on julkaistu suhteellisen vähän. Kveeninkieliset paikannimet ovat viime aikoihin asti olleet uhattuina, sillä niillä ei ole ollut virallista asemaa. Norjalaistamispolitiikan aikana niitä vastustettiin ja ne yritettiin hävittää, mikä ilmeni muun maussa vuoden 1902 Finmarkun maanmyyntilaisista kielisäädöksineen.

Kveeninkielisten paikannimien kehitys on pääpiirteissään noudattanut neljää erilaista kaavaa.

Ensinnäkin on säilytetty alunperin suomalaiset paikannimet eli nimet, joita annettiin maahanmuuton varhaisessa vaiheessa, jotkut jopa vieläkin aiemmin, myöhäiskeskiajalla ja varhain uudella ajalla, jolloin kveenejä oli kauppamatkustajina ja kausimuuttajina. Samalla tavoin kveeneillä on edelle-

enkin käytössä joukko ikivanhoja *sukunimiä*, jotka ovat siirtyneet sukupolvelta toiselle norjalaistamispaaineesta siitä huolimatta, että monet tuolloin joko vaihtoivat sukunimeä (esimerkiksi ottamalla norjankielisen matrikelinimen sukunimekseen) tai alkoivat käyttää patronyymiä (eli isän etunimeen liitettiin -sen tai -son-pääte). Vanhat, alun perin kveeninkieliset sukunimet ovat eläneet suullisena perinteenä 300 vuotta monissa paikoissa Pohjois-Norjassa. Nykyisin on rekisteröity 127 sellaista kveeninkielistä sukunimeä, joka on käytössä vähintään 25:llä henkilöllä (nimiä, joilla on alle 25 käyttäjää, ei ole rekisteröity). Sekä vanhoissa paikannimissä että sukunimissä näkyy itäsuomalaisen ja länsisuomalaisen nimiperinteen ero, jonka juuret ulottuvat aina heimoyhteiskuntaan saakka. Seuraavassa on esimerkki tilojen ja sukujen nimien yhteen kietoutumisesta ja erilaisesta kehitymisestä Länsi- ja Itä-Suomessa. Esimerkin nimen kaikki variantit ovat käytössä myös kveeniyhteisöissä: Länsi-Suomessa etunimestä Matti on muodostettu tilan nimi Mattila ja sukunimi Mattila, kun taas Itä-Suomessa sukunimeksi on tullut Mattinen ja tilan nimeksi Mattila.

Toinen tapa, jolla kveeninkieliset paikannimet (ja sukunimet) ovat kehittyneet, on suora käänös, kuten Vesisaari nimestä Vadsø. Kuten jo mainittiin, monet matrikelinimet osoittavat samankaltaista kaavaa, esimerkiksi Alahaki on muodostunut nimestä Nedrejord ja Ylihaki nimestä Øverjord sekä Porsangissa Yli-Palo Øvre Brennelvistä. Sukunimiaineistossa on paljon esimerkkejä vastaavasta kehityksestä, jossa paikan- ja sukunimet ovat sulautuneet yhteen.

Kolmas tapa on äänteellisen samankaltaisuuden muuntaminen tai osittainen käänös, josta on esitetty esimerkkejä edellä (vrt. Kallijoki, Kummaveri, Pyssyjoki, Pykeija). Salttjern-nimestä muodostunut Salttjärvi on esimerkki osittaisesta käänöksestä yhdistyneenä äänneasun samankaltaisuuteen; oikeastaan

”puhdas” *suomalainen* versio olisi ”Suolajärvi”. Tällaiset sekanimet ovat oikeastaan tyypillisiä *kveenikulttuurille*. Muita esimerkkejä äänteellisestä samankaltaisuudesta ovat Reisa-nimestä muodostunut Raisi, Tromsøstä tullut Tromssa ja Altasta syntynyt Alattio.

Neljäs ja viimeinen tapa, jolla kveenikielisiä paikannimiä on syntynyt, on omien alkuperäisten nimien antaminen paikoille, joilla jo on ollut norjalainen tai saamelainen nimi. Tämä nimistö on erityisen mielenkiintoista, koska se saattaa heijastella kveenikulttuurin erityispiirteitä. Esimerkiksi Vesisaaren kunnassa sijaitseva Heinäjoki on norjalaiselta nimeltään Storelva ja saameksi Iijohka (Yöjoki). Kveenivariantti kertoo epäilemättä kveenien kyvystä huomata maanviljelykseen liittyviä resursseja – joen varrelta alettiin suurilta alueilta niittää heinää. Ehkä Jänkänmukka, Myrbukt, Porsangin Østerbottenhaslenissa on esimerkki juuri tästä.

Myös monilla muilla alueilla nimistö ja sanasto ovat kuvaavia esimerkkejä kulttuurin kohtaamisesta ja kveenien identiteetin symbolisia ilmauksia, kuten esimerkiksi ruokakulttuuri, jota erityisesti Irene Andreassen on tutkinut. Itse kieli lienee kaikkein tärkein kulttuurikohtaamisen lähde. Kaikki nämä kentät dokumentoivat sitkeää kulttuuria ja etnisyyttä, joka suorastaan liimautuu vähemmistöön ”kuin multa talonpojan lapioon”, lainatakseni tunnettua ranskalaista historioitsijaa.

Kulttuurin kestävyys, suunnan valinta ja vähemmistöpoliittinen moraali

Kulttuurikohtaukset ja kveenien ja yhteiskunnan kohtaaminen ovat olleet sangen pitkiä ja vaiheikkaita prosesseja. Ensimmäistä vaihetta voimme kutsua *suomalaiseksi* – eräänlaiseksi *muotoutumisvaiheeksi* varhaisen maahanmuuton ja asutuksen aikana, jolloin suomalainen kulttuuri oli luonnollisesti mukana. Kotiseudulta lähdettiin *suomalaisena*, Norjaan tultiin *suomalaisena*. Tämä kuitenkin muuttui

seuraavassa vaiheessa, jota voimme kutsua *asettautumisasiheeksi*, jolloin etnisyyden muutos tapahtuu – suomalaisista *tulee kveenejä* erilaisten prosessien kautta ja lukuisten kulttuurikohtaamisten myötä. Ja juuri kulttuurikohtaamisessa etnisyyden muodostuu. Enää ei olla ”kunnan” suomalaisia, mutta vielä ei olla tultu ”kunnan” norjalaisiksi. Joskus taistellaan tietoisesti etnisyyden ja kulttuuri-ilmausten puolesta, mutta useimmiten ne muodostuvat hallitsemattomissa prosesseissa, osana arjen dynamiikkaa.

Kolmas vaihe on nykyinen, jossa *kehityksen ja valinnan vaihtoehdot* vaikuttavat selkeämmin kuin koskaan aikaisemmin. Uusi asema kansallisena vähemmistönä nostaa nimittäin esiin kysymyksen suunnan valinnasta, strategioista ja tulevaisuuden kehitystavoitteista. Kveeniyhteisöjen keskustelu, esimerkiksi keskustelu käsitteistä kveeni ja suomalainen/suomalaisuus kielen ja etnisyyden nimityksinä, ja myös julkinen keskustelu kveeneistä osoittavat, että vaihtoehtoja saattaakin olla kolme.

Ensimmäinen on *kuihtuminen*, joka todennäköisesti on tuloksena, jos vähemmistö- ja etnopolitiittiset toimenpiteet lakkautetaan ja jos täydellistä assimilaatiota toivovat kveenit saavat tahtonsa läpi. Toinen on *fossilisoituminen*, nimittäin kulttuurin suojelutyö, joka suhtautuu kulttuuriin muinaismuistona ja katsoo, että kulttuuri on säilytettävä ja siirrettävä eteenpäin ”sellaisena kuin se oli alun perin”, toisin sanoen näkemys kulttuurista on vahvasti essentialistinen. Kolmas vaihtoehto on *rehabilitointi* laajasti ymmärrettyä. Se on toimintana hyvin laajakatseista ja antaa tilaa sekä kveeniperinteille että suomalaisuudelle, siinä sallitaan esiintyminen kveeninä, mutta lisäksi annetaan kveeneille mahdollisuus tulla näkyviksi omilla ehdoillaan, siten että muut hyväksyvät kveenien edustuselimet ja laitokset suunnanvalinnan ja preferenssien äänitorvina.

Näin päädyimme takaisin vähemmistöpolitiikkaan. Norjan ratifioitua Euroopan neuvoston kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleisopimuksen (1999) kveenit yhdessä neljän muun norjalaisen kansanryhmän kanssa siirtyivät epämääräisestä siirtolaisasemasta kansalliseksi vähemmistöksi käytännöllisesti katsoen yhdessä yössä. Tämä osoittaa luonnollisesti, että nimitykset, *kategoriat*, eivät ole poliittisesti neutraaleja. Tällä julkisella tunnustuksella on muodollisesti tehty tilit selviksi aiemman norjalaistamispoliitiikan kanssa.

Tilanteessa on kuitenkin varjopuolia. Yksi on se, että viranomaisten puolelta tässä politiikassa vallitsee erittäin tiukka arvojärjestys, jonka mukaan läheskään kaikki eivät ole tasa-arvoisia, vaan ”toiset ovat tasa-arvoisempia kuin toiset”, Georg Orwellia lainatakseni. Toinen on lähes käsittämätön näkymättömäksi tekeminen, jolla viranomaiset yhä kohtelevat kveenejä, ja joka Euroopan neuvoston näkökulmasta ja myös eurooppalaisen kielisopimuksen perusteella ansaitsee ankaraa kritiikkiä, kuten Euroopan neuvoston oma asiantuntijakomitea on todennut niinkin myöhään kuin tämän vuoden toukokuussa kolmannessa ja toistaiseksi viimeisimmässä raportissaan. Kveenien ja suomen opetuksen varoja siirretään saamelais toimintaan, ainoa suomalais-kveeniläinen lehti, Ruijan Kaiku, alennetaan toisen luokan lehdeksi eikä se saa sille kuuluvaa lehdistötukea, vaan se ohjataan kääntymään Norjan kulttuurineuvoston puoleen, kveenien ja suomenkielinen eetterimedia ovat täysin pysähdyksissä, vaikka joukkoviestinnän valvontaelin Medietilsynet on jo kiinnittänyt asiaan huomiota ja kritisoinut tilannetta – vain muutamia esimerkkejä mainitakseni.

Jatkossakin kaiken toiminnan edellytys on kveenien oma yksilöllinen ja paikallinen innostus ja aloitteellisuus Hyvä esimerkki paikallistason toiminnan hedelmällisyydestä on Porsangin Pyssyjoella jo muutamia vuo-

sia toiminut ja syksyllä 2007 virallisesti käyttöön vihitty Kainun institutti (Kvensk institutt). Ajatus kveenien omasta kulttuuri- ja toimintakeskuksesta syntyi ja kehittyi jo vuosia sitten kveenien omassa keskuudessa. Pyssyjokilaiset ovat ajaneet asiaansa johdonmukaisesti ja peräänantamattomasti. Poliitikot ja virkamiehet ovat usein olleet hyvin kovakorvaisia. Pitkä ja sitkeä työ on kuitenkin lopulta johtanut hyviin tuloksiin ja nyt on voitu juhlia suurta tapausta: Kainun institutti voi aloittaa tärkeän työnsä kveenikulttuurin säilyttämiseksi, kehittämiseksi ja näkyväksitekemiseksi.

Suomentanut Kristiina Antinjuntti

Taustakirjallisuutta

- Andreassen, Irene 1989: *Ordtilfang i kvenske fiskerihushold. En etnolingvistisk dialektologisk analyse fra Vestre Jakobselv/An-nijoki, Varanger. Hovedoppgave i finsk språk*, Universitetet i Tromsø
- Andreassen, Irene 1990: ”Når språket må tilpasses de naturgitte forholda. Om finske fiskerihushold i Vestre Jakobselv”, *Varanger. Årbok 1990*
- Andreassen, Irene 2001: ”Språk, dialekt, varietet og eget språk. Om situasjonen for de finsk-ugriske minoritetsspråka i nordområda”, i Ryymin, Teemu og Elin Karikoski (red.): *Kvensk forskning*. Tromsø
- Anttonen, Marjut 1999: *Etnopolitiikkaa Ruijassa. Suomalaislähtöisen väestön identiteettien politisoituminen 1990-luvulla*. Vammala
- Bakke, Reidar 1996: „Finske sangtradisjoner i Vestre Jakobselv“, *Varanger. Årbok 1996*
- Bakke, Reidar 1999: *Finske læstadianske sanger i Varanger*. Trondheim
- Beddari, Olav 1987: *Niin saapi sanoa* [Slik kan man si det]. Vadsø
- Bratrein, Håvard Dahl 1980: ””Varangerhuset”. En foreløpig presentasjon av en

- nordnorsk hustype med konsentrerte gårdsfunksjoner”, *Norveg* bd. 23
- Bratrein, Håvard Dahl 2000: ”Kvenforskning ved Vadsø Museum”, i Skarstein, Sigrød (red.): *Jordbruk og torvtaking i kvenområder og skogsfinnske områder*. Skriftserie Vadsø museum/Ruija kvenmuseum, nr 2
- Brekke, Nils Georg, Per Jonas Nordhagen og Siri Skjold Lexau 2003: *Norsk arkitekturhistorie. Frå steinalder og bronsealder til det 21. hundreåret*. Oslo
- Brochmann, Grete 2002: ”Velferdsstat, integrasjon og majoritetens legitimitet”, i Brochmann, Grete m.fl. (red.): *Sand i maskineriet*. Oslo
- Brox, Ottar 1984: *Nord-Norge. Fra allmenning til koloni*. Oslo
- Christensen, Arne Lie 1995: *Den norske byggeskikken. Hus og bolig på landsbygda fra middelalder til vår egen tid*. Oslo
- Drivenes, Einar-Arne og Einar Niemi 2000: ”Også av denne verden? Etnisitet, geografi og læstadianisme mellom tradisjon og modernitet”, i Norderval, Øyvind og Sigmund Nesset (red.): *Vekkelse og vitenskap. Lars Levi Læstadius 200 år*. Tromsø
- Eikeset, Kjell Roger, Kari Heitmann og Jens Petter Nielsen 2001: *I storlaksens rike. Historien om Altaelva og Alta leksefiskeri interessentskap*. Alta
- Eriksen, Agnes 2003: *Piu, pau paukuun. Kvenske rim og regler*. Lakselv
- Eriksen, Knut Einar og Einar Niemi 1981: *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940*. Oslo-Bergen-Tromsø
- Eskeland, Tuula 1994: *Fra Diggasborrå til Diggasbekken. Finske stedsnavn på de norske finnskogene*. Doktoravhandling Universitetet i Oslo
- Gjerdåker, Brynjlulv 2002: *Norges landsbruks-historie*, bd. III. 1814-1920. *Kontinuitet og modernitet*. Oslo
- Hansen, Lars Ivar og Einar Niemi 2001: ”Samisk forskning ved et tidsskifte: Jens Andreas Friis og lappologien – vitenskap og politikk”, i Seglen, Eli (red.): *Vitenskap, teknologi og samfunn. En innføring i vitenskapens teori og praksis*. Oslo
- Hyltenstam, Kenneth, I samarbeid med Tommaso Milani, 2003: ”Kvenskans status. Rapport för Kommunal- og regionaldepartementet och Kultur- og kirkevedepartementet i Norge, juli 2003”. Centrum för tvåspråkighetsforskning, Stockholms universitet. (Rapporten finnes også på departementenes nettside.)
- Huss, Leena 2003: ”Europarådets konvention om regionala eller minoritetsspråk – visioner och verklighet”, i Mellem, Reidun (red.): *Innsyn i kvensk språk og historie*. Tromsø
- Imerslund, Bente 1993: *Finske stedsnavn i Nordreisa*. Nordreisa
- Imerslund, Bente 2003: ”Kvenske personnavn i Nordreisa – ei skattekasse hvor nøkkelen er i ferd med å ruste opp”, *Arina* 1/2003
- Johanson, Monica & Mona Mörtlund 1986: *Moron moron. Ostaks' poron* [morn morn. Kjøper du rein?]. Luleå
- Karikoski, Elin 1995: *Olen Karikoski, miksi? Navnet mitt er Karikoski, hvorfor? Fiske slektsnavn i Sør-Varanger i lys av finsk slektsnavntradisjon, slektsforskning og fornorskningsprosess*. Hovedoppgave i finsk språk, Universitetet i Tromsø
- Karikoski, Elin 2001: ”Finske etternavn”, i Olav Veka: *Norsk etternavnleksikon*. Oslo
- Karikoski, Elin og Aud-Kirsti Pedersen 1996: *Kvenane/dei finskætta i Norge. Språk, kultur og tilhøvet til nyinnvandrere*. Tromsø
- Kvalnes, Martin 2000: *Utvandringen fra Skjervøy prestegjeld til Amerika 1865-1914*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø

Arina 2006–2007

- Lantto, Patrik 2000: *Tiden börjar på nytt. En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900-1950*. Umeå
- Lindbach, Kaisa 2001a: *Kvenlitteratur i nord. Med spesielt blikk på Idar Kristiansens romaner*. Doktoravhandling Universitetet i Tromsø
- Lindbach, Kaisa 2001b: "Kvensk fiksjonslitteratur i Norge", i Ryymän, Teemu og Elin Karikoski (red.): *Kvensk forskning*. Tromsø
- Lindgren, Anna-Riitta 2003: "Språklig emanipasjon eller språkdød blant kvener og tornedalinger?", i Mellem, Reidun (red.): *Innsyn i kvensk historie, språk og kultur*. Tromsø
- Lunden, Kåre 2002: *Norges landbrukshistorie*, bd. II. 1350-1814. *Frå svartedauden til 17. mai*. Oslo
- Mellem, Reidun 1994: *Ei hiva tøtta. Ei samling kventekstar*. Tromsø
- Neerland Soleim, Marianne 1998: *Emigrasjon og etnisitet. Utvandringen fra Vadsø til Amerika 1860-1914*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø.
- Nielsen, Jens Petter 1987: *I kopperverkets tid. Kåfford kirke 150 år*. Alta
- Nielsen, Jens Petter 1990: *De glemte århundrene. Altas historie*, bd. 1. Alta
- Nielsen, Jens Petter 1995: *Det arktiske Italia. Altas historie*, bd. 2. Alta
- Niemi, Einar 1977: *Oppbrudd og tilpassing. Den finske flyttingen til Vadsø 1845-1885*. Vadsø
- Niemi, Einar 1980: "Eldre byggeskikk i Finnmark – lokal tilpassing eller kulturimport?" *Dugnad* 2/1980
- Niemi, Einar 1983: "Byggeskikk og arkitektur i Finnmark – ødelagt av krig og fred?" *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Årbok 1983*
- Niemi, Einar 1991: "Kven – et omdiskutert begrep", *Varanger. Årbok 1991*. Vadsø
- Niemi, Einar 1992 (red.): *Pomor. Nord-Norge og Russland gjennom tusen år*. Oslo
- Niemi, Einar 1994: "Fra Nord-Norge til Amerika. Noen refleksjoner om problemstillinger, perspektiver og utfordringer", i *Heimen* nr 3
- Niemi, Einar 2001: "Kvenforskningen: Et forskningshistorisk perspektiv", i Ryymän, Teemu og Elin Karikoski (red.): *Kvensk forskning*. Tromsø
- Niemi, Einar 2002: "Kategoriernes etikk og minoritetene i nord. Et historisk perspektiv", i *Samisk forskning og forsknings-etikk*. Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). Publikasjon nr 2. Oslo
- Niemi, Einar, Myhre, Jan Eivind og Knut Kjeldstadli 2003: *Norsk innvandringshistorie*, bd. 3. *I nasjonalstatens tid 1814-1940*. Oslo (red. Knut Kjeldstadli)
- Niemi, Einar 2004: "Kvenene – innvandring og kulturmøte", i Ola Alsvik (red.): *Kulturmøter. Lokalsamfunnet, lokalhistorien og møtet med det fremmede*. Oslo
- Niemi, Einar 2005: "Nasjonale minoriteter – en oppfinnelse? Om Europarådets rammekonvensjon for nasjonale minoriteter og Norge", i Gulbrand Alhaug m.fl. (red.): *Mot rikare mål å trå. Festskrift til Tove Bull*. Oslo
- Niemi, Einar 2006: "National Minorities and Minority Policy in Norway", i Sia Spiliopoulou Åkermark (ed.): *International Obligations and National Debates: Minorities around the Baltic Sea*. Mariehamn
- Olsen, Venke 1980: "Badstu i Norge", *Dugnad* 2/1980
- Olsen, Venke 1988: "Finske smeder i Nord-Norge. Det dynamiske forholdet melle kulturell identitet og yrkesidentitet med eksempel fra Nordkalotten". Stensil Tromsø museum.
- Olsen, Venke 1991: "Sauna i Varanger. Typiske trekk og nordisk bakgrunn", *Varanger. Årbok 1991*

- Paulaharju, Samuli 1928: *Ruijan suomalaisia. Helsinki (svensk utgave 1973: Finnmarkens folk. Uddevalla)*
- Paulaharju, Samuli 1935: *Ruijan äärimmäisillä saarilla. Porvoo (svensk utgave 1982: På Finnmarkens yttersta öar: Luleå)*
- Rushfeldt, Reidun 1989: *Kvenene i Vadsø 1900-1940. En levikårsundersøkelse. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø*
- Rushfeldt, Reidun 1990: ”Yrkesmessig tilpassning blant kvener og nordmenn i Vadsø i perioden 1900-1934/35”, *Varanger. Årbok 1990*
- Ryymin, Teemu 2004a ”De nordligste finner”. *Fremstillingen av kvenene i den finske litterære offentligheten 1800-1939*. Tromsø
- Ryymin, Teemu 2004b ”Historie, fortidsforestillinger og kvensk identitetsbygging”, i Berg, Bård A. og Einar Niemi (red.): *Fortidsforestillinger. Bruk og misbruk av nordnorsk historie*. Tromsø
- Saressalo, Lassi 1996: *Kvenit. Tutkimus erään pohjoisnorjalaisen vähemmistön identiteetistä*. Helsinki
- Saressalo, Lassi 2002: *Kveenien maa*. Tampere
- Seppola, Bjørnar og Terje Aho 1995: *Ruijan laulukirja*. Tromsø
- Sollid, Hilde 2003: *Dialektsyntaks i Nordreisa. Språkdannelse og stabilisering i møtet mellom kvensk og norsk*. Doktoravhandling, Universitetet i Tromsø
- St.meld. nr 15 (2000-2001). Nasjonale minoriteter i Norge – om statleg politikk overfor jødar, kvener, rom, romanifolket og skogfinner*
- Söderholm, Eira 1988: ”Etniske forhold i Alta omkring 1800 belyst ved stedsnamn”, i Julku, Köysti (red.): *Nordkalotten i en skiftende värld. Kulturer utan gränser og stater över gränser*. Rovaniemi
- Aas, Steinar 1995: ”Nord-norsk migrasjon og ”Nordens frontier”, i *Håløygminne 1995*
- Åse, Georg 2004: *Modernisering, etnisitet, og emigrasjon. Utvandringa frå Hammerfest prestegjeld til Nord-Amerika 1865-1925*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø.

Kvenene og samfunnet: Kulturmøter og minoritetspolitikk

Einar Niemi

”Hevonen on hest”

Fra min barndom på 1940- og 50-tallet husker jeg godt et lite rim som alle kunne og som jeg seinere har erfart har funnes i de fleste kvenske bosettingene i Nord-Norge, et rim som hadde blitt overført over flere generasjoner:

Hevonen on hest
pappi on prest
suola on salt
kylmä on kaldt
ja
kaiki on alt.

Dette lille rimet avspeiler i all sin enkelhet et kulturmøte mellom kvener og nordmenn. Og rimet gir gjenkjennelse om tema og problemstillinger fra vår egen tids debatt om innvandring og integrasjon av etniske minoriteter. På den ene siden reflekterer rimet en språkpolitikk, som etter hvert fikk det treffende navnet ”fornorskningspolitikk.” På den andre siden forteller rimet også om kvenenes behov for og ønsker om å lære seg norsk i det nye hjemlandet; en viss norsk språkferdighet var sjølsagt nødvendig. Rimet avspeiler kanskje også resignasjon og avmakt. Kvenene visste nemlig godt at fornorskningspolitikkenes mål ikke bare var norskkunnskaper for minoriteten, men også et språkskifte der norsk skulle overta fullstendig for minoritetsspråket – mi-

noritetsspråket skulle rett og slett forsvinne. Men samtidig aner vi humor i rimet og en undertekst i teksten, som kanskje reflekterer både overlevelsesstrategi og en slags dagliglivets overlegenhet overfor det kulturpolitiske presset? Rimet illustrerer jo en språklig puggelærdom, som selvsagt ble gjennomskuet av kvenene. Rundt om i de kvenske bosettingene moret man seg da også ved at det ble lagt til både flere linjer og strofer, noe som for så vidt også har skjedd i vår egen tid, som denne strofen fra 1980-tallet viser:

Koira on hund
pylävä on rund
mies on mann
vesi on vann
lehmä on ku
ruova on fru
sika on gris
ja
viisas on vis.

Majoritet og minoritet

La oss så se litt nærmere på hvordan møtet mellom kvenene og samfunnet artet seg, kulturelt og politisk. Dette var egentlig et møte med mange komponenter og prosesser. Samfunnet var ikke bare staten, men også alle de ulike *lokalsamfunnene*, og samfunnet har endret seg gjennom det lange tidsrommet kve-

nene har eksistert som folkegruppe i Norge. Og møtet var jo ikke bare mellom kvenene og nordmennene, men også mellom kvenene og samene, og mellom folk som slett ikke alltid til daglig var seg bevisst eller brydde seg om at de utgjorde en særskilt etnisk gruppe. I realiteten hadde jo svært mange en blandet bakgrunn slektshistorisk og kulturelt; i dag ville det hete på vitenskapelig vis at de hadde vært utsatt for kreolisering, som for øvrig i mange sammenhenger i dag oppfattes som noe positivt.

I dette korte foredraget må vi forenkle bildet av kultur møte og politikk og nøye oss med noen hovedtrekk.

La meg først slå fast at i forholdet mellom kvenene og det norske samfunnet dreide det seg om møte mellom *minoritet* og *majoritet*. Betegnelsen minoritet dreier seg jo vel så mye om status, sosial posisjon og makt som om tallmessige forhold. Realiteten var jo at i mange lokalsamfunn både i Troms og Finnmark var kvenene tallmessig i flertall, i andre var same- ne det, og i disse samfunnene var henholdsvis kvensk og samisk språk og kultur hegemonisk, slik det ennå er det faktisk i enkelte bygder. Det ville for eksempel være meningsløst å kalle samene i Kautokeino og Karasjok minoriteter sett i lokalsamfunnsperspektiv, likesom det ville være meningsløst å kalle kvenene i Børselv eller Bugøynes eller Skallelv det sett i det samme perspektivet. Men i nasjonal sammenheng var og er definitivt begge folkegruppene minoriteter, i enhver forstand av begrepet, mens norsk kultur var og er i tilsvarende *majoritetsposisjon*.

La oss så reise spørsmålet om hvilke alternativer som fantes for dette møtet, hvilke modeller som eksisterte for å håndtere møtet. Her dreier det seg jo både om politikk fra myndighetenes side og om overlevelsestrategier fra minoritetens side. Grovt kan vi si at det dreide seg om fire muligheter.

Politikk og kultur møter – alternative modeller

Det første kan vi kalle for *akkulturalistisk*, dvs. en avslappet holdning til både kultur møte og til politikken, der møtet i stor grad ble overlatt til ”naturen selv” og det praktiske møtet mellom folk, i hverdag og fest, der prosessene ikke bør bli forsøkt styrt. Slike holdninger var ganske vanlig i norsk politisk tenkning til om lag midten av 1800-tallet, og det er ikke vanskelig å se at i den politiske debatten i dag er det faktisk mange som ønsker seg det slik. Men dette ble aldri noen offisiell politisk linje.

Det andre alternativet er *segregasjon*, altså at minoriteten skulle avsondres fra resten av samfunnet. Ut over i andre halvdel av 1800-tallet var det da heller ikke vanskelig å finne modeller for en slik løsning, for eksempel i den amerikanske reservatpolitikken, og fra gammelt av fantes ghettoisering av jødene i storbyene. Ved århundreskiftet 1800 - 1900 var den svenske ”lapp skall vara lapp”-politikken et nordisk eksempel på segregasjonstenkning, der samene i Sverige ble definert som reindriftsnomader med avgrenset tilhold i fjellområdene. Men i Norge ble segregasjonsalternativet aldri vedtatt som noen offisiell politikk, selv om det ble opprettet reinbeitedistrikter og selv om enkelte også i Norge argumenterte sterkt for territoriell beskyttelse av reindriftssamene, men aldri tilsvarende for kvenene.

Det tredje alternativet var så det som i dag er den offisielle minoritetspolitikken i Norge, *multikulturalismne*, eller integrasjon *også* på minoritetens premisser. I motsetning til det mange tror, er dette egentlig gamle tanker i Norge, med sterke talsmenn så tidlig som i 1830- og 40-åra, anført av presten og språkforskeren Nils Vibe Stockfleth, som var den første her i landet jeg kjenner til som kjempet for både samenes og kvenenes rett til eget språk og egen kultur. Men Stockfleths linje tapte ved midten av 1800-tallet overfor de framrykkende nasjonalistiske holdninger, overfor

det som vi kan kalle for det fjerde alternativet, nemlig *assimilasjon*, dvs. integrasjons av minoritetene på storsamfunnets premisser, en politikk som har fått den treffende betegnelsen *fornorskningsspolitikk*.

Både samene og kvenene ble rammet av fornorskningsspolitikken, selv om det ble reist argumenter, især fra liberalt akademisk hold, om å behandle samene i egenskap av *urfolk* mildere enn kvenene. Det er da også mye som tyder på at kvenene kom i særlig skarpt minoritetspolitisk søkelys. Det skyldtes for det første at de ble betraktet som *innvandrere*; innvandrers-betegnelsen ble kraftig politisert nettopp i nasjonalismens tid, på samme måte som *fremmede* ble det, en kategori som også rammet kvenene. Dernest ble kvenene koblet til sikkerhetspolitiske vurderinger og forestillinger. Det opprinnelige hjemlandet for flerparten av dem, Finland, var på 1800-tallet et storfyrstedømme under den russiske tsar. Ideen om ”den russiske fare” red vestlige myndigheter som en mare. Kvenene ble faktisk ofte omtalt som ”egentlige russere.” I andre halvdel av 1800-tallet og især etter at Finland ble en selvstendig stat i 1917, framsto i tillegg ”den finske fare,” en forestilling om at finnene var nasjonalistisk aggressive og ekspansjonistiske. Det er helt klart at ut over i mellomkrigstida ble minoritetssituasjonen følt som vanskelig for mange kvener. Kvenene ble klart etnisk diskriminert, og ledende kvenske personer og miljøer ble overvåket. En framstående representant for kvenene, presten, prosten og forskeren Johan Beronka, som var den første kven med embetseksamen og som begynte sin prestetjeneste i Porsanger, skrev med ikke lite bitterhet i 1936 om minoritetssituasjonen slik: ”Vi er fremmede og utlendinger på jorden, vårt borgerskap er i himmelen”.

Bosettingshistorisk riss

Før vi skal trekke fram noen eksempel på hvordan kulturmøtet artet seg, skal vi bare kort

minne om den kvenske bosettingshistorien. Kvensk bosetting i Norge går i noen grad i alle fall tilbake til seinmiddelalderen. I de gamle nordnorske skattemanntallene fra for eksempel 1500-tallet finner vi en og annen kven, og vi vet at det var en mye kontakt på tvers av Nordkalotten i form av sesongflytting og handel. I første halvdel av 1700-tallet kom den første mer konsentrerte innvandringen, som resulterte i kvenske bosettinger ut over i århundret, som Polmak og Karasjok i innlandet, Porsanger, Alta, Kvænangen, Nordreisa, Lyn-gen og Ballangen i fjordstrøkene. Denne flyttingen var en bondeekspansjon, påskyndet av krig og uår.

Fra om lag 1830 inntrådte en ny fase i den kvenske innvandringen til Nord-Norge. Innvandringen fikk nå preg av masseflytting, stimulert fortsatt av sterk befolkningsvekst i hjembygdene og enkelte uårsperioder, men først og fremst av arbeidsmarkedet i Nord-Norge. Moderne gruveindustri og ekspansjon i fiskeriene var nå særdeles viktige faktorer som trakk flytterne nordover, med sterk vekst i fiskeværerne og byene i Nord-Norge og med stort behov for arbeidskraft. Kvenene etablerte seg ofte i økonomiske nisjer der de kunne tilby særlig kompetanse, som innen jordbruk og ulike håndverksyrker, men faktisk også innen ishavsfangsten fra Alta og Hammerfest. Ifølge folketellingen av 1875 var om lag 25 % av folketallet i Finnmark kvener, i Tromsø om lag 8 %. I mange lokalsamfunn utgjorde kvenene mer enn 30 % av befolkningen, som til eksempel i Porsanger, i Sør-Varanger over 40 %, i Nord-Varanger og Vadsø faktisk mer enn 50 %. Vadsø ble da også fra 1860-tallet ofte omtalt som ”kvenenes hovedstad i Norge”. I ei bygd som Børselv var i følge folketellingen av 1865 nesten 90% av befolkningen kvener, 152 av 172 (18 var samer og 2 var nordmenn).

Det sier seg selv at de ulike geografiske opprinnelsesområdene og de ulike tidspunkter for innvandring har satt sitt preg på kultur og

språk i de kvenske bosettingene, som til eksempel i Porsanger hvor kvenene slo seg ned tidlig og der en hovedinnvandringsvei var over Karasjok, der samiske kulturelementer ble tatt med under vandringen, som kunne foregå over etapper, med lange opphold under veis. Ifølge den finske folkelivsskildreren Samuli Paulaharju var børselvspråket spesielt, både i ordtilfang, intonasjon og i tempo. Han skriver at ”hele Lappland” visste at børselvkvenene var ”ufattelig rask i talen,” så rask at lakselvværingene ikke forsto stort av talen!

Kulturmøter og strategier

Hvordan artet så kulturmøtet seg konkret mellom kvenene og det samfunn de møtte i deres nye hjemland?

Det er opplagt at minoritetspolitikken virket inn på kulturmøtet og ga premisser for kulturutviklingen. På den annen side er det klart at kvenene ikke fullstendig var prisgitt strukturelle forhold. De var også *aktører* med bevisste valg og strategier, selv om det blant dem var ulike oppfatninger om hvordan tilpasningen til de nye forhold skulle skje – noen så det formålstjenlig raskest mulig å bli norsk, andre så verdier i å beholde språk og kultur og ”ile langsomt.” Ikke så få slapp unna vanskelige valg i Nord-Norge ved å flytte videre etter kortere eller lengre tid – fra om lag 1860 framsto nemlig Amerika som et nytt flyttealternativ. Som det heter i en beretning fra en lensmann i Varanger i 1870-åra: Kvenene ”dundrede afsted i store Skokke.”

Resultatet av møtene varierte langs en vid skala når det gjelder grad av bevaring/ikke bevaring av kulturtrekk kvenene hadde med seg. Noen steder skjedde skifte av etnisitet, som i indre Finnmark, der mange kvener ble opptatt i de samiske samfunn på samiske premisser. Imidlertid er det heller et annet aspekt ved kulturmøtet som er mer iøynefallende, nemlig at ”noe nytt” ble utviklet heller enn at alt ble skiftet ut, at fenomenene som framstod verken

var ”ordentlig” finske eller ”ordentlig” norske, men noe ”annerledes” – som derfor kan kalles *kvensk*, i språk, ordtilfang, byggeskikk, tradisjon osv .

Vi skal nå ta for oss et par eksempler på kulturmøter der *det kvenske* kom til uttrykk og ble utviklet.

Bosettingsmønster og kulturbeskyttelse

Det viktigste eksemplet er trolig selve bosettingsmønsteret slik det utviklet seg ut over på 1800-tallet, som derfor blir mitt hovedeksempel.

Under masseinnvandringen ble enkelte av de gamle kvenske bosettingene styrket mens andre ble nyetablert. Steder i Troms som Nordreisa og Skibotn i Storfjorden er eksempler, videre Elvebakken og Rafsbotn i Alta og Børselv i Porsanger. Det mest karakteristiske området med det nye bosettingsmønsteret var imidlertid midtre og ytre del av Varangerfjorden, med en rekke kvenske tette bosteder, som Bygøynes i Sør-Varanger og Vestre Jakobselv, Salttjern, Golnes, Skallelv og Komagvær i Nord-Varanger, som for øvrig alle også fikk kvensk navn, oftest i form av språklig tilpasning til eldre norsk eller samisk navn, som Pykeija for Bugøynes (etter øya Bugøy), Annijoki for Vestre Jakobselv (etter det samiske navnet på stedet, Annajohka), Kallijoki for Skallelv (lydmessig forfinskning av tokonsonant-stavelser sk) og Kumaveri for Komagvær. Steder som Børselv (Pyssyjoki) og Neiden (Näytäjä) framsto nå som hovedsakelig kvenske til tross for stedenes gamle samiske bosetting. De nye kvenske bostedene ble også mottaksstasjoner for stadig nye grupper av kvenske innvandrere, før de flyttet videre, til steder med ledig jord eller til en by eller til Amerika. ”Kjeder” av flyttere ble etablert mellom utflyttingsområdene og disse bygdene, i form av naboer og slektninger som fulgte etter hverandre. Så lenge mulighetene var til stede for et slikt etnisk eksklusivt bosettingsmønster, var det naturlig at det ble

valgt og vedlikeholdt, slik vi ser det også i mange andre innvandringstilfeller. Bosettingene var således selvgrødde og ikke utslag av noen myndighetspolitikk. Det landsbypreg de hadde og det landsbyfelleskapet som fantes her, som for eksempel det kollektive overstengselfisket etter laks i Børselva, ga trygghet og beskyttelse selvsagt.

Omfanget av bosettinger med nærmest utelukkende kvenske innbyggere kom imidlertid snart til å bekymre myndighetene. Bosettingene virket ikke bare klart språk- og kulturbevarende, men også språkfornyende ved at de stadig tok imot nye enspråklige innflyttere fra opprinnelsesområdene. Og fra før av var bosettingene stigmatiserte på grunn av kvenernes forhold til storfyrstedømmet.

Etter hvert ble fornorskingsarbeidet intensivert på bred front i slike bosettinger, samtidig som den kommunikasjonsmessige isolasjonen som ofte var der, ble forsøkt sprengt, især ved veibygging der mønsteret var å knytte kvenbygdene sammen med norske bygder, som i Sør-Varanger og Alta.

Også i flere av de nordnorske gruvesamfunnene og byene var det ansatser til egne kvenske boområder. Ved Kåfjord kopperverk i Alta oppsto et separat kvensk boområde, Kreeta eller Kreetanpää (”Greteenden”/”Gretenesset”), også kalt Kvenbyen, med god avstand både til det øvrige boligområdet og til selve gruva. Også et fiskevær som Kiberg hadde sin ”kvenby”. Imidlertid var nok de mest kjente ”kvenbyene” i Vadsø, nemlig Ytre kvenby (Ulkopää) og Indre kvenby (Sisäpää), som lå på hver sin side av den gamle bykjernen, som nå gjerne ble omtalt som Nordmannsbyen. Kvenbyene i Vadsø var i andre halvdel av 1800-tallet nærmest overbefolket samtidig som de framsto for besøkende som eksotiske og fargerike. Presten og samfunnsforskeren Eilert Sundt, som studerte Vadsø i begynnelsen av 1860-tallet, mente hele byen sett under ett kunne mer ”kalles en finsk end en norsk by”. Etter et besøk i

Vadsø i 1867 sammenlignet historikeren Ludvig Kristensen Daa de kvenske bydelene her med ”gamle Jødekvarterer, Ghetto, Old Jewry i Middelalderens Stæder.”

Kvenbyene i Vadsø var nok selvgrødde, men reguleringsplanene for byen i andre halvdel av 1800-tallet bidro også til at de fikk utvikle seg. Selv om den offisielle politikken var klar – assimilasjon av kvenerne – fant byens myndigheter det nødvendig med en viss avskjerming overfor den store strømmen av innvandrere med ”fremmed” kultur og også noen ganger med smittsomme sykdommer i bagasjen. Derfor ble Ytre kvenby reguleringsmessig atskilt fra Nordmannsbyen med et område der offentlige bygninger og anlegg skulle utgjøre grenseskille og ”buffer”, med skoleanlegg, sykehus og kirkegård, noe som uten tvil bidro til at både kvenerne som bodde her og utenverdenen kom til å se på bydelen som ”annerledes” og som nærmest arketypisk kvensk.

Selve bosettingsmønsteret kom således til å virke kulturbevarende, ja enkelte omtalte de kvenske bygdene og bydelene som kvenske ”bastioner”, ”kvenreir” eller ”rugeplasser” – ”pesäpaikka.” En særlig viktig kulturell dimensjon var selvsagt språket, som ikke minst i disse miljøene viste en seighet i overlevelse og videreføring som forskrekket myndighetene. Tross den store fornorskingsinnsatsen viste statistikken ubønnhørlig at i 1900 var om lag 60 % av kvenerne i Troms og 80 % av kvenerne i Finnmark primært kvensktalende. Ennå i 1920 var om lag 33 % av kvenerne i Troms og 65 % av kvenerne i Finnmark hovedsakelig kvensktalende. Bosettingsmønsteret i seg selv virket uten tvil til dette. I tillegg har *læstadianismen* blitt trukket fram som språkbevaringsredskap både for kvener og samer.

Religion og kultur møte

Læstadianismen, en pietistisk-lutherske religionsretning, fikk i sine første historiske faser, fram til slutten av 1800-tallet, særlig appell

blant samene og kvenene. Sjøl om læstadianerne aldri var dissenterer, var de statskirkekritiske og språkpolitisk opposisjonelle så lenge det dreide seg som formidling og tolkning av Guds ord. Samisk og kvensk ble brukt overalt der det var naturlig. Minoritetsspråkene framsto nesten som hellige i preken- og møtesammenhenger, som *lingua sacra*, men delvis også som *lingua franca*, språk som ”alle” i det religiøse fellesskap forsto. De kvenske bygdene og bydelene ble særlige arnesteder for utviklingen av læstadianismen i andre halvdel av 1800-tallet og også for opposisjonell organisering mot skolen og mot det som ble oppfattet som statskirkelig vranglære, som Elvebakken i Alta. Selv om slike ”kvenreir” og ”kvenbastioner” ble utsatt både for overvåking og særskilte tiltak fra myndighetenes side, fikk de i praksis et visst preg av fristeder fra fornorskningstvang på grunn av at læstadianismen stod så sterkt her. Mange lærere var selv læstadianere, for eksempel flere i Vadsø og Nord-Varanger, som faktisk opponerte åpent mot den harde fornorskningsslinjen i skolen, særlig ved å vise til lutheranismens budskap om å spre Guds ord på morsmålet.

De læstadianske menighetene fikk besøk av predikanter fra andre menigheter og ikke minst fra Finland, noe som både fornyet og vedlikeholdt språket og ga åndelige næring til overlevelsesevnen. Og ikke minst ga læstadianismen ledere som kunne tåle en støyt og hadde ordets makt i møtet med det norske samfunnet, enten det var verdslige eller geistlige møter. Det var heller ikke lett for myndighetene å argumentere mot læstadianernes språklinje – den sto jo på trygg luthersk grunn – og konventikkelpakaten var for lengst opphevet, altså forbudet mot lekpredikanter. Vi ser da også eksempler på at statskirka enkelte steder praktiserte en liberalitet som gikk lengre enn instruksjer og bestemmelser tilsa. For eksempel ble kvensk kirketolkning praktisert i Børselv til godt etter andre verdenskrig. En

av Terje Aronsens bestefedre var den siste kirketolk i bygda. Og da Johan Beronka, født og oppvokst i Ytre kvenby i Vadsø, kom som prest til Porsanger preket han på kvensk der det var behov for det, som i Børselv. Det fantes lenge et minne om ”mariadagen” den våren da Beronka for første gang preket i bygda på folks eget språk. Som Paulaharju skriver: ”Nu var det som om himmelens herre selv hadde steget ned til dem denne klare vårmariadagen og søkt sitt ødemarksfolk.”

Det har vært hevdet av enkelte forskere at læstadianismen bevisst ble mobilisert både av kvener og samer som forsvarsverk mot fornorskningen. Imidlertid er mye som tyder på at det heller var slik at den religiøse dimensjonen ved språk- og kulturspørsmålet bidro til at *virkingen* ble konserverende.

Stedsnavn og personnavn, etniske identitetsmarkør

Et kulturtrekk nær forbundet med bosettingsstruktur og næringsliv er *stedsnavn*. Stedsnavnene dokumenterer tilstedeværelse og ressursbruk, men også mange spesielle trekk, som gammel navneskikk og oppfatning av forholdet mellom natur og kultur. I vår sammenheng er det mest interessante hva stedsnavnene kan fortelle om kvenens tilpasning til innvandringsområdene og deres bidrag her næringsmessig.

De kvenske og skogfinske stedsnavnene er de siste par tiår blitt oppfattet som et så viktig kulturelt at Lov om stadnamn (1991) gir muligheter til offentlig bruk og kartfesting av dem. I dag er det en stilling som statlig navnekonsulent for kvenske stedsnavn (som Irene Andreassen, Alta, innehar). Selv om det foreløpig ikke finnes noen offisiell oversikt, kan det slås fast at det er registrert flere tusen kvenske stedsnavn i Nord-Norge, trolig om lag 10 000. I tillegg finnes det mer enn 1500 finske navn på de norske Finnskogene. Mye er således samlet og registrert, men forholdsvis

lite er til nå publisert. Det må slås fast at kvenske stedsnavn inntil det siste har vært under press da de ikke har hatt noen offentlig status. Under fornorskningspolitikken ble de motarbeidet og søkt fjernet, noe som for eksempel kom til uttrykk i jordsalgsløven for Finnmark av 1902 med sitt ”språkreglement”.

Utviklingen av de kvenske stedsnavnene har i hovedsak fulgt fire mønstre.

Det første er at opprinnelig finske navn er blitt bevart, navn som ble laget tidlig under innvandringen, ja noen av dem kan gå enda lenger tilbake i tid, til seinmiddelalderen og tidlig ny tid med handelsreisende kvener og sesongflyttere. På samme måte finnes det fortsatt en rekke urgamle *slektsnavn* blant kvenene som har blitt videreført tross fornorskningspresset der mange enten skiftet etternavn (for eksempel ved å ta det norske matrikelnavnet som slektsnavn) eller bruke patronym (føye ”sen” eller ”son” ril farens fornavn). De gamle opprinnelige kvenske slektsnavn har levd muntlig i 300 år mange steder i Nord-Norge. Det er i dag registrert 127 kvenske slektsnavn med minst 25 navnebærere per navn (navn med under 25 navnebærere er ikke registrert). Både de gamle stedsnavnene og slektsnavnene avspeiler et skille mellom øst- og vestfinsk navnetradisjon, med røtter like tilbake til stammesamfunnet. Eksempel på hvordan gårds- og slektsnavn er sammenvevd og har utviklet seg ulikt i Vest- og Øst-Finland er følgende, der navnet i alle varianter også finnes i kvenske miljøer: I Vest-Finland har fornnavnet Matti blitt til gårdsnavnet Mattila og til slektsnavnet Mattila, mens i Øst-Finland har slektsnavnet blitt Mattinen og gårdsnavnet Mattila.

Den andre måten kvenske stedsnavn (og slektsnavn) har utviklet seg på, er ved direkte oversettelse, som Vesisaari fra Vadsø (”vannøya”). Mange matrikelnavn viser som nevnt også samme mønster, for eksempel Alahaki for Nedrejord og Ylihaki for Øverjord og Yli-Palo, Øvre Brennelv i Porsanger. Tilsvarende finner

vi mange eksempler på i slektsnavnmaterialet, altså der steds- og slektsnavn smelter sammen.

Det tredje mønsteret er tilpasning gjennom lydlikhet eller delvis oversettelse, som vi alt har sett eksempler på foran (jf. Kallijoki, Kummaveri, Pyssyjoki, Pykeija). Salttjärvi for Salttjern er nok et eksempel på delvis oversettelse kombinert med lydlikhet; egentlig burde en ”rein” *finsk* versjon vært ”Suolajärvi”. Slike blandingsnavn er egentlig karakteristiske for den *kvenske* kulturen. Andre eksempler på lydlikhet er Raisi for Reisa, Tromssa for Tromsø og Alattio for Alta.

Den fjerde og siste måten kvenske stedsnavn har kommet til på, er ved etablering av egne genuine navn på lokaliteter som alt har norsk eller samisk navn. Dette navnetilfanget er særlig interessant fordi det kan avspeile spesielt karakteristiske sider ved den kvenske kulturen. Et eksempel er Heinäjoki i Vadsø kommune, ”Høyelva”, som på norsk heter Storelva og på samisk Iijohka (”Nattelva”). Den kvenske varianten forteller uten tvil om kvenenes øye for agrarressurser – langs elva ble store områder tatt i bruk som utmarksslåtter. Kanskje er Jänkänmukka, Myrbukt, innenfor Østerbottenhaslen i Porsanger et eksempel nettopp på dette.

Også innen flere andre felter er benevning og ordtilfang illustrerende eksempler på kulturmøter og symbolske uttrykk for kvensk identitet, som til eksempel innen matkulturen, som Irene Andreassen særlig har arbeidet med. Og selve språket er jo kanskje den aller viktigste kilden for kulturmøter. Alle disse feltene dokumenterer en seighet i kultur og etnisitet, som nærmest kleber seg til minoriteten, ”som jord til bondens spade,” for å sitere en kjent fransk historiker.

Kulturell seighet, veivalg og minoritetspolitisk moral

Kulturmøtene og møtet mellom kvenene og samfunnet har vært prosesser som har gått

over lang tid og over distinkte faser. Den første fasen kan vi kalle *finnsk* – en slags *dannelsesfase* tidlig under innvandringen og bosettingen der den finske kulturen naturligvis var med på lasset. Man var *finne* da man dro ut, og man var *finne* da man kom til Norge. Men dette endret seg i neste fase, som vi kan kalle en *etableringsfase* der etniseringen gjennomføres – finnene *blir kvenner* gjennom ulike proesser og i mangfolk av kulturmøter. Og det er nettopp under kulturmøtet at etnisiteten blir formet. Man er ikke lenger ”ordentlige” finner, men man er heller ikke blitt ”ordentlige” nordmenn. Noen ganger kjempes det nok bevisst for etnisiteten og kulturuttrykkene, men oftest blir de utformet gjennom ikke-styrte prosesser, som en del av dagliglivets dynamikk.

Den tredje fasen er så nåtida, der *utviklings-* og *valgalternativer* gjør seg klarere gjeldende enn noensinne tidligere. Den nye status som nasjonal minoritet reiser nemlig spørsmål om veivalg, om strategier og mål for framtidig utvikling. Debatten i de kvenske miljøene, for eksempel om kvensk og finsk som språk- og etnisitetsbetegnelser, og også den offentlige samtalen om kvenene, viser at det kanskje dreier seg om tre alternativer.

Det ene er *forvitring* som trolig vil bli utfallet dersom minoritets- og etnopolitiske tiltak avvikles – og dersom de kvenner som ønsker fullstendig assimilasjon får det som de vil. Det andre er *fossilisering*, altså et kulturbevaringsarbeid som har et reliktperspektiv på kulturen, at den bør bevares og videreføres ”slik den opprinnelig var”, altså et sterkt essensialistisk kultursyn. Det tredje alternativet er *rehabilitering* i vid forstand av begrepet, der tiltak gjennomføres over en romslig skala, der det er plass for både kvensk og finsk, der det skal være mulig å stå fram som kven, men også som noe i tillegg, og der kvenene selv må få ressurser til å stake opp veier i dette arbeidet og å synliggjøres på egne premisser, med aksept for at kvenenes representative organ og

institusjoner er talerør for veivalg og preferanser.

Og her er vi tilbake til minoritetspolitikken. Som resultat av at Norge ratifiserte Europarådets rammekonvensjon for beskyttelse av nasjonale minoriteter (1999), tok kvenene, sammen med fire andre folkegrupper i Norge, steget fra en uklar innvandrerstus til nasjonal minoritet, så å si over natta. Dette viser selv sagt at betegnelsene, *kategoriene*, ikke er politisk nøytrale. Ved denne offentlige anerkjennelsen har det formelt blitt tatt et oppgjør med den gamle fornorskningspolitikken.

Men det er noen skyggesider ved situasjonen. Det ene er at det rår en uhyre streng rangordning i denne politikken sett fra myndighetenes side, der slett ikke alle er like, men ”noen er mer lik enn andre”, for å sitere Georg Orwell. Det andre er den nesten uforståelige usynliggjøringen som myndighetene fortsatt praktiserer overfor kvenene, der oppfølgingen av europarådskonvensjonen, og også den europeiske språkkonvensjonen, er kritikkverdige, noe Europarådets egen ekspertkomite har slått fast så seint som i sin tredje og foreløpig siste rapport, fra mai i år. Midler til undervisning i kvensk og finsk overføres til samiske tiltak, den eneste finsk-kvenske avis, Ruijan Kaiku, degraderes og får ikke den selvfølgelige pressestøtte den skulle fått, men henvises til Norsk kulturråd, og situasjonen for kvensk og finsk i etermedia står fullstendig på stedet hvil, tross påpekning og press blant annet fra Medietilsynet, bare for å nevne noen få områder.

Fortsatt står og faller det meste med kvensk individuell og lokal entusiasme og initiativ. Et godt eksempel på det fruktbare ved virksomhet på lokalt nivå er Kainun institutti (Kvensk institutt) i Børselv i Porsanger, som allerede har vært i virksomhet i noen år, og som ble offisielt innviet til bruk høsten 2007. Tanken om et eget kultur- og virksomhetssenter for kvenene oppstod og utviklet seg allerede for flere år siden blant kvenene selv. Børselv-

Arina 2006–2007

væringene har ført sin sak konsekvent og uten å gi opp. Politikere og offentlige tjenestemenn har ofte hatt tungt for å høre. Langvarig og seigt arbeid har likevel til slutt ført til gode resultater, og nå har man kunnet feire en stor begivenhet: Kvensk institutt kan ta fatt på sitt viktige arbeid med å bevare, utvikle og synliggjøre kvensk kultur.

Referanser

- Andreassen, Irene 1989: *Ordtilfang i kvenske fiskerihushold. En etnolingvistisk dialektologisk analyse fra Vestre Jakobselv/Aninijoki, Varanger*: Hovedoppgave i finsk språk, Universitetet i Tromsø
- Andreassen, Irene 1990: ”Når språket må tilpasses de naturgitte forholda. Om finske fiskerihushold i Vestre Jakobselv”, *Varanger. Årbok 1990*
- Andreassen, Irene 2001: ”Språk, dialekt, varietet og eget språk. Om situasjonen for de finsk-ugriske minoritetsspråka i nordområda”, i Ryymim, Teemu og Elin Karikoski (red.): *Kvensk forskning*. Tromsø
- Anttonen, Marjut 1999: *Etnopolitiikkaa Ruijassa. Suomalaislähtöisen väestön identiteettien politisoituminen 1990-luvulla*. Vammala
- Bakke, Reidar 1996: „Finske sangtradisjoner i Vestre Jakobselv“, *Varanger. Årbok 1996*
- Bakke, Reidar 1999: *Finske læstadianske sanger i Varanger*. Trondheim
- Beddari, Olav 1987: *Niin saapi sanoa* [Slik kan man si det]. Vadsø
- Bratrein, Håvard Dahl 1980: ””Varangerhuset”. En foreløpig presentasjon av en nordnorsk hustype med konsentrerte gårdsfunksjoner”, *Norveg* bd. 23
- Bratrein, Håvard Dahl 2000: ”Kvenforskning ved Vadsø Museum”, i Skarstein, Sigrid (red.): *Jordbruk og torvtaking i kvenområder og skogsfinske områder*. Skriftserie Vadsø museum/Ruija kvenmuseum, nr 2
- Brekke, Nils Georg, Per Jonas Nordhagen og Siri Skjold Lexau 2003: *Norsk arkitekturhistorie. Fra steinalder og bronsealder til det 21. hundreåret*. Oslo
- Brochmann, Grete 2002: ”Velferdsstat, integrasjon og majoritetens legitimitet”, i Brochmann, Grete m.fl. (red.): *Sand i maskineriet*. Oslo
- Brox, Ottar 1984: *Nord-Norge. Fra allmenning til koloni*. Oslo
- Christensen, Arne Lie 1995: *Den norske byggeskikken. Hus og bolig på landsbygda fra middelalder til vår egen tid*. Oslo
- Drivenes, Einar-Arne og Einar Niemi 2000: ”Også av denne verden? Etnisitet, geografi og læstadianisme mellom tradisjon og modernitet”, i Norderval, Øyvind og Sigmund Nesset (red.): *Vekkelse og vitenskap. Lars Levi Læstadius 200 år*. Tromsø
- Eikeset, Kjell Roger, Kari Heitmann og Jens Petter Nielsen 2001: *I storlaksens rike. Historien om Altaelva og Alta leksefiskeriinteressenskap*. Alta
- Eriksen, Agnes 2003: *Piu, pau paukuun. Kvenske rim og regler*. Lakselv
- Eriksen, Knut Einar og Einar Niemi 1981: *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940*. Oslo-Bergen-Tromsø
- Eskeland, Tuula 1994: *Fra Diggasborrå til Diggasbekken. Finske stedsnavn på de norske finnskogene*. Doktoravhandling Universitetet i Oslo
- Gjerdåker, Brynjulv 2002: *Norges landsbrukshistorie*, bd. III. *1814-1920. Kontinuitet og modernitet*. Oslo
- Hansen, Lars Ivar og Einar Niemi 2001: ”Samisk forskning ved et tidsskifte: Jens Andreas Friis og lappologien – vitenskap og politikk”, i Seglen, Eli (red.): *Vitenskap, teknologi og samfunn. En innføring i vitenskapens teori og praksis*. Oslo

- Hyltenstam, Kenneth, I samarbeid med Tommaso Milani, 2003: "Kvenskans status. Rapport för Kommunal- og regionaldepartementet och Kultur- og kirkedepartementet i Norge, juli 2003". Centrum för tvåspråkighetsforskning, Stockholms universitet. (Rapporten finnes også på departementenes nettside.)
- Huss, Leena 2003: "Europarådets konvention om regionala eller minoritetsspråk – visjoner och verklighet", i Mellem, Reidun (red.): *Innsyn i kvensk språk og historie*. Tromsø
- Imerslund, Bente 1993: *Finske stedsnavn i Nordreisa*. Nordreisa
- Imerslund, Bente 2003: "Kvenske personnavn i Nordreisa – ei skattekiste hvor nøkkelen er i ferd med å ruste opp", *Arina* 1/2003
- Johanson, Monica & Mona Mörtlund 1986: *Moron moron. Ostaks' poron* [morn morn. Kjøper du rein?]. Luleå
- Karikoski, Elin 1995: *Olen Karikoski, miksi? Navnet mitt er Karikoski, hvorfor? Fiske slektsnavn i Sør-Varanger i lys av finsk slektsnavntradisjon, slektsforskning og fornorskingsprosess*. Hovedoppgave i finsk språk, Universitetet i Tromsø
- Karikoski, Elin 2001: "Finske etternavn", i Olav Veka: *Norsk etternavnleksikon*. Oslo
- Karikoski, Elin og Aud-Kirsti Pedersen 1996: *Kvenane/dei finskætta i Norge. Språk, kultur og tilhøvet til nyinnvandrere*. Tromsø
- Kvalnes, Martin 2000: *Utvandringen fra Skjervøy prestegjeld til Amerika 1865-1914*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø
- Lantto, Patrik 2000: *Tiden börjar på nytt. En analys av samernas etnopolitiska mobilitet i Sverige 1900-1950*. Umeå
- Lindbach, Kaisa 2001a: *Kvenlitteratur i nord. Med spesielt blikk på Idar Kristiansens romaner*. Doktoravhandling Universitetet i Tromsø
- Lindbach, Kaisa 2001b: "Kvensk fiksjonslitteratur i Norge", i Ryymin, Teemu og Elin Karikoski (red.): *Kvensk forskning*. Tromsø
- Lindgren, Anna-Riitta 2003: "Språklig emancipasjon eller språkdød blant kvener og tordnetalinge?", i Mellem, Reidun (red.): *Innsyn i kvensk historie, språk og kultur*. Tromsø
- Lunden, Kåre 2002: *Norges landbrukshistorie*, bd. II. *1350-1814. Frå svartedauden til 17. mai*. Oslo
- Mellem, Reidun 1994: *Ei hiva tötta. Ei samling kventekstar*. Tromsø
- Neerland Soleim, Marianne 1998: *Emigrasjon og etnisitet. Utvandringen fra Vadsø til Amerika 1860-1914*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø.
- Nielsen, Jens Petter 1987: *I kopperverkets tid. Kåffjord kirke 150 år*. Alta
- Nielsen, Jens Petter 1990: *De glemte århundrene. Altas historie*, bd. 1. Alta
- Nielsen, Jens Petter 1995: *Det arktiske Italia. Altas historie*, bd. 2. Alta
- Niemi, Einar 1977: *Oppbrudd og tilpassing. Den finske flyttingen til Vadsø 1845-1885*. Vadsø
- Niemi, Einar 1980: "Eldre byggeskikk i Finnmark – lokal tilpassing eller kulturimport?" *Dugnad* 2/1980
- Niemi, Einar 1983: "Byggeskikk og arkitektur i Finnmark – ødelagt av krig og fred?" *Foreningen til norske fortidsminnesmerkens bevaring. Årbok* 1983
- Niemi, Einar 1991: "Kven – et omdiskutert begrep", *Varanger. Årbok* 1991. Vadsø
- Niemi, Einar 1992 (red.): *Pomor. Nord-Norge og Russland gjennom tusen år*. Oslo
- Niemi, Einar 1994: "Fra Nord-Norge til Amerika. Noen refleksjoner om problemstillinger, perspektiver og utfordringer", i *Heimen* nr 3
- Niemi, Einar 2001: "Kvenforskningen: Et forskningshistorisk perspektiv", i Ryymin,

Arina 2006–2007

- Teemu og Elin Karikoski (red.): *Kvensk forskning*. Tromsø
- Niemi, Einar 2002: ”Kategoriernes etikk og minoritetene i nord. Et historisk perspektiv”, i *Samisk forskning og forsknings-etikk*. Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). Publikasjon nr 2. Oslo
- Niemi, Einar, Myhre, Jan Eivind og Knut Kjeldstadli 2003: *Norsk innvandringshistorie*, bd. 3. *I nasjonalstatens tid 1814-1940*. Oslo (red. Knut Kjeldstadli)
- Niemi, Einar 2004: ”Kvenene – innvandring og kulturmøte”, i Ola Alsvik (red.): *Kulturmøter. Lokalsamfunnet, lokalhistorien og møtet med det fremmede*. Oslo
- Niemi, Einar 2005: ”Nasjonale minoriteter – en oppfinnelse? Om Europarådets rammekonvensjon for nasjonale minoriteter og Norge”, i Gulbrand Alhaug m.fl. (red.): *Mot rikare mål å trå. Festskrift til Tove Bull*. Oslo
- Niemi, Einar 2006: ”National Minorities and Minority Policy in Norway”, i Sia Spiliopoulou Åkermark (ed.): *International Obligations and National Debates: Minorities around the Baltic Sea*. Mariehamn
- Olsen, Venke 1980: ”Badstu i Norge”, *Dugnad* 2/1980
- Olsen, Venke 1988: ”Finske smeder i Nord-Norge. Det dynamiske forholdet melle kulturell identitet og yrkesidentitet med eksempel fra Nordkalotten”. Stensil Tromsø museum.
- Olsen, Venke 1991: ”Sauna i Varanger. Typiske trekk og nordisk bakgrunn”, *Varanger. Årbok 1991*
- Paulaharju, Samuli 1928: *Ruijan suomalaisia*. Helsinki (svensk utgave 1973: *Finmarkens folk*. Uddevalla)
- Paulaharju, Samuli 1935: *Ruijan äärimmäisillä saarilla*. Porvoo (svensk utgave 1982: *På finnmarkens yttersta öar*. Luleå)
- Rushfeldt, Reidun 1989: *Kvenene i Vadsø 1900-1940. En levkårsundersøkelse*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø
- Rushfeldt, Reidun 1990: ”Yrkesmessig tilpasning blant kvener og nordmenn i Vadsø i perioden 1900-1934/35”, *Varanger. Årbok 1990*
- Ryymim, Teemu 2004a ”*De nordligste finner*”. *Fremstillingen av kvenene i den finske litterære offentligheten 1800-1939*. Tromsø
- Ryymim, Teemu 2004b ”Historie, fortidsforestillinger og kvensk identitetsbygging”, i Berg, Bård A. og Einar Niemi (red.): *Fortidsforestillinger. Bruk og misbruk av nordnorsk historie*. Tromsø
- Saessalo, Lassi 1996: *Kveenit. Tutkimus erään pohjoisnorjalaisen vähemmistön identiteetistä*. Helsinki
- Saessalo, Lassi 2002: *Kveenien maa*. Tampere
- Seppola, Bjørnar og Terje Aho 1995: *Ruijan laulukirja*. Tromsø
- Sollid, Hilde 2003: *Dialektsyntaks i Nordreisa. Språkdannelse og stabilisering i møtet mellom kvensk og norsk*. Doktoravhandling, Universitetet i Tromsø
- St.meld. nr 15 (2000-2001). Nasjonale minoriteter i Norge – om statleg politikk overfor jødar, kvener, rom, romanifolket og skogfinnar*
- Söderholm, Eira 1988: ”Etniske forhold i Alta omkring 1800 belyst ved stedsnamn”, i Julku, Köysti (red.): *Nordkalotten i en skiftende värld. Kulturer utan gränser og stater över gränser*. Rovaniemi
- Aas, Steinar 1995: ”Nord-norsk migrasjon og ”Nordens frontier”, i *Håloygminne* 1995
- Åse, Georg 2004: *Modernisering, etnisitet, og emigrasjon. Utvandringa frå Hammerfest prestegjeld til Nord-Amerika 1865-1925*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø.

Lapin maa- ja metsätaloustutkimus 2003-2006: Lapinvero ei pohjautunut maanomistukseen

Jouko Vahtola

Tutkimuksen tausta, tekijät ja lähtökohdat

Suomen oikeusministeriö järjesti vuodenvaihteessa 2002–2003 avoimen tarjouskilpailun historiallisten lapinmaiden maanomistuksen historian tutkimisesta. Ainoan esityksen ja tutkimussuunnitelman teki Oulun ja Lapin yliopistojen muodostama tutkijaryhmä. Oikeusministeriö ja Oulun ja Lapin yliopistot tekivät ehdotuksen pohjalta vuoden 2003 alussa tutkimussopimuksen entisten Kemian ja Tornion lapinmaiden asutuksen ja väestön, elinkeinojen ja verotuksen sekä maiden ja vesien omistussuhteiden ja käytön historiallisen kehityksen tutkimisesta.

Oulun yliopisto kutsui Lapin maa- ja metsätaloustutkimuksen tutkijoiksi filosofian maisteri (historia) Matti Enbusken, filosofian maisteri (historia) Mauno Hiltusen ja filosofian maisteri (historia) Tarja Nahkiaisojan ja Lapin yliopisto oikeustieteen lisensiaatti, varatuomari Juha Joonan. Tutkimuksen koordinaattoriksi nimitettiin tämän artikkelin kirjoittaja professori Jouko Vahtola Oulun yliopistosta. Koordinaattorin tehtävänä on ollut tutkimuksen käytännön organisointi, tutkimusbudjetin hoito ja yhteydenpito tutkijoihin aikataulu- ym. järjestelykysymyksissä. Tutkimuksen sisältöön koordinaattori ei ole puuttanut. Koordinaattori ei ole toiminut ns. vastuullisena johtajana vaan kukin tutkija on vastannut omasta tutkimustyöstään.

Tutkimuksen oli määrä valmistua kahdessa vuodessa eli vuoden 2004 loppuun mennessä. Tutkimus osoittautui kuitenkin sen kestäessä arvioitua vaativammaksi ja laajemmaksi sekä lähdeaineistoltaan että problematiikaltaan. Alun perinkin lähdettiin kuitenkin siitä, ettei tyydytä pinnallisiin selvityksiin vaan pyritään niin perusteellisiin tutkimuksiin kuin olosuhteet sallivat.

Tutkimusraportit kasvoivat lähes kaksinkertaisiksi suunniteltuun nähden, joten niiden kokoaminen, kirjoittaminen ja viimeistely vaativat aikaa laskettua enemmän. Oikeusministeriö myönsi tutkijoille palkallista jatkoaikaa syyskuuhun 2005 saakka. Viimeiset käsikirjoitukset luovutettiin ministeriöön keuhkotalvella 2006.

Tutkimusalueen ydin oli nykyinen Pohjois-Lapin alue (Inari, Utsjoki, Enontekiö), mutta itsestään selvänä nähtiin, että tutkimus on kohdistettava täysipainoisesti historialliseen saamelaisalueeseen eli kerrallisen ns. lapinrajan pohjoispuoliseen alueeseen, Kemian ja Tornion lapinmaihin. Ajallisesti tutkimus rajattiin niin, että päähuomio olisi 1700- ja 1800-luvun kehityksessä, jotka olivat - varsinkin 1800-luku - vaillinaisesti tunnettuja. Päätöskohtana pidettiin 1900-luvun alussa alkanutta isojakoa, jonka lähtökohdat ja periaatteet myös käsiteltäisiin. Tutkijat joutuivat käytännössä selvittämään alkuperäislähteiden

pohjalta myös 1500- ja erityisesti 1600-luvun kehitystä, koska monet aina 1800-luvulle saakka vaikuttaneet valtiovallan päätökset, oikeudelliset käytännöt ja ratkaisut sekä kehitysprosessit syntyivät ja saivat alkunsa tuolloin ja koska niiden tuntemus oli vaillinaista.

Tutkimuskohde muotoiltiin sopimuksessa varsin väljäksi, niin että maiden ja vesien käytön historiaa ja oikeudellista kehitystä tutkitaan laajassa historiallisessa ja oikeudellisessa kontekstissa eli niissä yhteyksissä, joiden vaikutuksen alaisena maakysymykset ovat kehittyneet. Tällöin oli erityisesti seurattava asutuksen, väestön, elinkeinojen, verotuksen ja hallinnon historiallista kehitystä ja niiden vaikutusta maiden ja vesien käyttöön ja omistukseen.

Tutkimuksen lähtökohtana oli jo olemassa oleva tutkimus. Sen puutteiksi osoittautuivat aukollisuus ja hajanaisuus sekä se, että tutkimus oli liian ahtaasti ja tiukasti kohdentunut kysymykseen maiden omistamisesta ja hallinnasta, jolloin ilmiön historialliseksi selittämiseksi ja ymmärtämiseksi välttämättömät taustatekijät olivat jääneet vaillinaiselle tarkastelulle. Toiseksi pidettiin tärkeänä sitä, että tutkimus perustuu keskeiseen, mahdollisimman laajaan ja monipuoliseen alkuperäiseen lähdemateriaaliin ja sen valikoimattomaan objektiiviseen käyttöön. Kolmanneksi oli luonnollista, että tutkimus toteutetaan tieteellisen historiantutkimuksen periaattein. Tällöin ilmiöitä tarkastellaan oman ajan edellytyksistä käsin historiallisissa yhteyksissään ilman, että tutkimus lähtee etsimään vastauksia nykyajan kiistakysymyksiin ja argumentteja niiden puolesta tai niitä vastaan. Etenemisjärjestys on ollut se, että vasta tutkimuksen tuottamista tosiasioista ja tuloksista käsin voidaan ottaa kantaa ja vastata ajankohtaisiin kysymyksiin.

Näiden yleisten lähtökohtien pohjalta tutkijoilla on ollut vapaat kädet sommitella ja rajata tutkimuksensa. Tietoisesti pyrittiin myös siihen, että jokainen tutkija voi tehdä

tutkimustaan mahdollisimman itsenäisesti ja riippumattomana. Tutkijat ovat kyllä keskustelleet ja esittäneet eri kysymyksistä näkökantojaan ja mielipiteitään, mutta yhteen muottiin ei tulkintoja ole miltään osin yritetty puristaa. Niinpä esimerkiksi tutkimuksen koordinaattori on päässyt tutustumaan vasta valmiisiin tutkimuksiin.

Oikeusministeriö on seurannut tutkimuksen edistymistä asettamansa seurantaryhmän kautta. Tutkimuksen aikana seurantaryhmä on kokoontunut 19.2.2003 Oulussa, 30.9.2003 Ivalossa, 21.9.2004 Enontekiöllä ja 26.5.2005 Helsingissä. Kokouksissa on kuultu tutkijoiden raportteja tutkimuksen edistymisestä. Kokousten yhteydessä on pidetty myös ”suurelle yleisölle” tarkoitettuja seminaarimuotoisia keskustelu- ja kyselytilaisuuksia, joissa tutkijat ovat esitelleet tutkimustaan ja vastanneet kysymyksiin.

Yhteenvedoa tutkimuksen tuloksista

Tutkimuksen tulokset ja niiden perustelut sisältyvät tutkijoiden kirjallisiin tutkimusraportteihin, jotka julkaistaan erikseen. Tutkimukset ovat:

* Matti Enbuske: *Asutuksen ja maankäytön historia keskisessä Lapissa ja Enontekiöllä 1900-luvun alkuun*. 357 sivua.

* Mauno Hiltunen: *Maailma maailmojen välissä. Enontekiön asukkaat, elinkeinot ja maanhallinta 1550 - 1808*. 351 sivua.

* Juha Joona: *Entisiin Tornion ja Kemian lapinmaihin kuuluneiden alueiden maa- ja vesioikeuksista*. 315 sivua.

* Tarja Nahkiaisola: *Asutus ja maankäyttö Inarissa ja Utsjoella 1700-luvun puolivälistä vuoteen 1925*. 274 sivua + liitteet.

Tutkimuskäsikirjoitusta on näin valmistunut noin 1300 sivua. Jokainen tutkimus on oma itsenäinen kokonaisuutensa, joka sisältää runsaasti erilaisia tuloksia väestön, asutuksen, elinkeinojen, kruunun lapinpolitiikan, vero-

tuksen ja maan- ja vedenkäytön historiasta. Tutkijat ovat myös laatineet tutkimuksistaan ja tuloksistaan yhteenvedot, jotka julkaistaan raportissa.

Koska tulokset ovat varsin hajallaan vielä tutkijoiden yhteenvedoissakin, esitän koordinaattorina seuraavassa pelkistetysti luettelomaisen tiivistelmän projektin keskeisistä tuloksista nimenomaan maa- ja vesikysymyksen historian osalta. Käytän lapinmaiden alkuperäisväestöstä nykyimitystä saamelaiset, vaikka luontevampaa olisi puhua lappalaisista, jota suomenkielessä, sekä kansan- että kirjakielissä, on historiallisesti käytetty, ja joka vastaa koko tutkimusajan asiakirjoissa käytettyä nimitystä ”lappar”.

Kaikki käsitykset ja tulokset lähdeviitteineen esiintyvät tutkijoiden alkuperäisissä tutkimuksissa ja esitetään tässä heidän nimissään. Mainitsen raportissa myös sen tutkijan nimen, jonka tutkimukseen kulloinkin asiakokonaisuus pääosin perustuu.

1. Tutkimusaineiston luonne

Maiden ja vesien käyttöä ja omistusta voidaan seurata lähinnä kruunun hallinnon ja oikeudenhoidon yhteydessä syntyneen asiakirja-aineiston avulla 1500-luvun puolivälistä lähtien. Kemin ja Tornion lapinmaat olivat tuolloin Ruotsin valtakunnan, sen lain ja sen kuninkaan vallan ja hallinnon alaisia. Kun aineisto on syntynyt hallinto- ja oikeustoimien yhteydessä, on se niiden osalta luotettavaa ns. jäänneaineistoa. Siinä korostuu viran-omaisnäkökulma; saamelaisen ääni ja tahto pääsevät esiin mm. valituksissa ja oikeuden pöytäkirjoissa. Huomattakoon, että saamelaiset eivät ole tässä suhteessa olleet sen heikommassa asemassa kuin esimerkiksi suomalainen rahvas.

2. Tutkimusalue, sen asukkaat ja elinkeinot

Tutkimusalueen, Kemin ja itäisen Tornion Lapin, alkuperäisväestöä ja -kulttuuria on metsäsaamelainen väestö ja sen kulttuuri. Se

käytti maita ja vesiä kalastukseen, metsästyksen ja lähes kotieläiminä pidettyjen kesyjien porojen laiduntamiseen. Kahdessa alueen lapinkylässä, Enontekiön Rounalassa ja Utsjoella, vakiintui pyynnin rinnalle 1600-luvun kuluessa porojen liikkuvaan paimentamiseen perustuva poronhoito, poronomadismi. (Hiltunen).

Toinen 1600-luvun uusi ilmiö poropaimentolaisuuden ohella lapinrajan takana oli maanviljely ja karjanhoito. Suomalaiset uudisasukkaat toivat ne lapinmaahan 1600-luvun puolivälistä lähtien, ja erityisesti vuoden 1673 uudisasutusplakaatin seurauksena myös maanviljelyksestä alkoi tulla merkittävä elinkeino Lapissa. Paitsi uudisasukkailla oli 1600-luvun jälkipuolelta lähtien myös metsäsaamelaisilla jo karjaa; lampaita ja lehmiä, joiden ruokkimiseen tarvittiin niittyjä. Niityistä tuli uusi saamelaisen maankäytön muoto ja lapinveromaan osa jo ennen saamelaisten uudistilojen perustamista. (Hiltunen, Enbuske, Joonas).

3. Kuka sai käyttää lapinmaita?

Kruunu suojeli monissa 1500- ja 1600-luvulla antamissaan julistuksissa saamelaisten oikeuksia irtaimen ja kiinteään omaisuuteen ja sen käyttöön sekä elinkeinonsa häiriöttömään harjoittamiseen erityisesti talonpoikia vastaan, mutta ei kieltänyt talonpojiltakaan pyyntiä Lapissa, kunhan se ei aiheuttanut vahinkoa saamelaisille. Lapinmaissa oli vanhastaan myös lapinrajan eteläpuolella asuvilla talonpojilla saamelaisilta hankittuja perittyjä kalavesiä. Uusi vaihe lapinmaiden maahistoriassa alkoi, kun kruunu kehotti jo Kustaa Vaasasta lähtien erityisesti uudisasukkaita muuttamaan Lappiin, sillä Lapissa katsottiin riittävän erämaita talonpoikien ja saamelaisten asua rinnakkain. (Joonas, Enbuske, Hiltunen).

4. Millä perusteilla lapinvero määrättiin?

Saamelaisten perinteinen suku- ja perhekohtaisten pyyntimaiden ja -vesien hallinta ja pe-

riytyminen siirtyivät myös kruunun oikeus- ja verokäytäntöön. Saamelaiden maata kutsuttiin perintömaaksi ja viimeistään 1690-luvulta lähtien lapinveromaaksi. Kruunun vuodesta 1553 kantama lapinvero oli henkilökohtainen vero, jonka jokainen metsästämään kykenevä saamelaismies maksoi periaatteessa korvauksena käyttämänsä lapinmaan käytöstä. Sen määrä ei kuitenkaan ollut suoraan sidoksissa maiden ja vesien määrään eikä laatuun; tutkimuksissa ei löytynyt näyttöä siitä, että niitä olisi koskaan arvioitu tai mitattu samalla tavoin kuin talonpoikien tiluksia. Jokainen saamelainen oli velvollinen maksamaan kokoveron eli yhden manttaalien mukaisen henkilöveron, mutta varallisuus ja maksukyky otettiin alusta lähtien huomioon ja manttaalia pilkottiin murto-osiin; niinpä sama saamelainen saattoi samasta lapinveromaasta maksaa eri vuosina erikokoisten manttaalien mukaisia veroja. Lapinveromaan omistamisen kaltainen hallinta ja käyttö edellytti lapinveron maksamista. Veromaa voitiin maksamattomista veroista antaa toisen hallintaan, ja tuomioistuimien saattoi myös tasata kalavesien ja pyyntimaiden määrää. (Hiltunen, Joonas).

Lapin verotusta yritettiin vuoden 1695 verouudistusta valmisteltaessa kehittää varsinaisen maaverotuksen suuntaan mutta tuloksetta. Maaverotus tuli Lappiin vasta uudistilojen myötä. Lapinveroa ei voi siis käyttää todisteena saamelaiden maanomistuksesta muutoin kuin siltä yleiseltä kannalta, että lapinvero maksettiin korvauksena lapinveromaan omistamisen kaltaisesta hallinnasta. Lapinveroa ei voi käyttää todisteena myöskään maksajansa saamelaisuudesta, sillä myös suomalaiset uudisasukkaat – silloin kun heidän tilansa oli lapinveromaalla – merkittiin lapinveron maksajiksi vuoden 1695 verouudistuksen jälkeen, ennen vuoden 1760 verollepano-ohjeiden mukaista verollepanoa. (Hiltunen, Enbuske).

5. Lapinkylät eivät omistaneet maita kollektiivisesti

Ei voida osoittaa, että Kemin ja Tornion Laissa lapinkylällä olisi ollut kollektiivista omistusoikeutta kylän maihin. Lapinveromaat olivat primaaristi haltijoidensa yksityisessä, perinnöllisessä omistuksessa. Lapinveromaan omistaminen edellytti lapinkylän asuinjäsenyyttä ja veronmaksua. Lapinkylän asukkaat omistivat yhteisesti oikeastaan vain majavanpyynnin. Lapinkylän rajojen sisällä oleviin ”ei kenenkään” –maihiin oli yhteinen käyttöoikeus (pyynti, niityt ym.) vain oman lapinkylän asukkailla. Sekä saamelaisista että suomalaisista, jotka saivat luvan ja perustivat uudistilan lapinkylän alueelle, tuli myös lapinkylän jäseniä. Kihlakunnankäräjät ratkoivat jo 1600-luvulla pääsääntöisesti omistus- ja rajariidat sekä lapinveromaista että lapinkylien välillä. (Hiltunen, Enbuske).

Vuoden 1673 lapinplakaati¹ kehotti uudisasukkaita yleisesti muuttamaan Lapinmaahan ja ”raivaamaan ne asuinpaikat, jotka he katsovat sopiviksi ja joihin heille voidaan siinä tarkoituksessa antaa asukas-oikeus”. Lappalaisten maa-oikeuksista ei plakaatissa puhuttu lainkaan. Plakaatin yleisestä uudisasutuskehoksesta huolimatta lapinkylän alueelle aikova uudisasukas tarvitsi lapinkäräjillä uudisasutusluvan lapinkylältä ja sen veromaan haltijalta, jonka etuja uudisasutus mahdollisesti koski. (Joonas, Hiltunen).

Uudisasutus oli varsin verkkaista kaikissa lapinmaissa 1700-luvun puoliväliin saakka, ja se sujui pääosin hyvässä järjestyksessä ilman suuria kiistoja. Uudisasukkaat olivat aluksi suomalaisia, mutta 1700-luvulla lisääntyi

---

1. Ruotsin kruunu antoi lapinplakaatin vuonna 1673. Tällä julistuksella kruunu avasi lapinmaat maataloutta harjoittavalle uudisasutukselle tietyn edun ja ehdoin. Uudisasukkaat saivat ottaa käyttöönsä ne maat ja vedet, joista ei ollut hyötyä saamelaiden elinkeinoelämälle.

paikallisten saamelaisten osuus. Lupa uudistilaan evättiin vain harvoin, ja vain harvoin lupa myönnettiin vastoin verosaamelaisen kantaa. Ainoa yhteentörmäys tuli Kuusamon Maanselän lapinkylän mailla, jonne ryntäykseenomaisesti tuli 1680-luvulla useita kymmeniä savolaisia kaskimiehiä. Asian selvittely kesti aina 1700-luvun puolelle. Näissä oikeudenkäynneissä saamelaisten oikeuksia pyrittiin suojaamaan. Jo vuoden 1695 asutusplakaatissa ylenmääräinen kaskeaminen kiellettiin. (Hiltunen, Joono).

Lapinkylille määrättiin vuoden 1695 verouudistuksessa kollektiivinen vero, mutta vero kerättiin sekä saamelaisilta että uudisasukkailta edelleen henkilökohtaisesti. Tiluksiin ja karjaan sidottiin vain uudisasukkaiden verotus. Uudisasukkaat nostettiin tässä saamelaisten rinnalle maanomistajina ja veronmaksajina ja he joutuivat maksamaan korkeamman veron kuin saamelaiset - vastoin vuoden 1673 plakaatin henkeä (Enbuske, Hiltunen).

Lapinkylien alueella oli yksityisten veromaiden ohella yksiselitteisesti myös yhteisiä maita, joita kutsuttiin nimillä avoimet maat, yleismaat (allmenning), autiomaat tai takamaat. Näilläkin mailla saamelaisilla oli oikeus metsästä, mutta pääosin omistus kohdistui kalavesiin, sadinalueisiin, laidunalueisiin ja niittyihin. Kun lapinkylien alueet olivat valtavan suuret, esim. Kuusamossa Kitkan ja Maanselän alue noin 10 000 km², ja kun sillä asusti 15 - 20 saamelaisperhettä, maan käyttö ja sen omistaminen ei ollut kovin tehokasta. Kruunu kiinnitti tähän huomiota, samoin kuin siihen, että saamelaisten liikkuvuus oli vilkasta ja suurin osa veromaiden omistajista ja veronmaksajista oli eri lapinkylissä lyhytaikaisia ja vaihtuvuus oli suurta (Enbuske, Hiltunen). Kruunu pyrki 1700-luvulle tultaessa saamaan Lappiin kiinteästi asuvia uudisasukkaita, olivatpa he sitten suomalaisia tai saamelaisia. Maatalous nostettiin keskeiselle sijalle Lapin kehittämisessä ja saamelaisten köyhyyden

torjumisessa. Myös Lapinmaita alettiin 1700-luvulla entistä vahvemmin kehittää koko valtakunnan elimelliseksi ja yhdenmukaiseksi osaksi yleisen lainsäädännön puitteissa. (Enbuske).

6. Viranomaisten tulkinta lapinmaan omistusoikeudesta täsmentyy 1700-luvulla

Paikalliset tuomioistuimet ja virkamiehet pitivät saamelaisten veromaiden omistusta perintöluontoisena aina 1740-luvulle asti. (Joono). Yksityisen tilapohjaisen omistuksen ulkopuolella olevaa maata alettiin kuitenkin lainsäädännössä (1683, 1734) pitää kruunun maana. Vuoden 1734 lain maankaari ei hyväksynyt enää ylimuistoista nautintaa maanomistuksen perustaksi jakamattomissa metsissä, jollaisena almenninginä myös Lappia valtiiovallan kannan mukaan pidettiin. (Enbuske, Hiltunen).

Ratkaisevaksi ennakkotapaukseksi lapinmaan osalta muodostui Kamarikollegion vuonna 1742 antama päätös Kuusamon Haukiniemen uudistilan maanluonnosta käydyssä kiistassa. Lapinveromaalle perustettu Haukiniemen uudistila tuomittiin siinä kruununtilaksi. Koko Lapinmaa oli kollegion mukaan kruunun yleismaata (allmenning), koska ei ollut olemassa mitään sellaista säädöstä, jonka perusteella lapinveromaat voitiin katsoa veroluontoisiksi. Lapinmaiden kihlakunnankäräjillä alettiin vuodesta 1744 noudattaa kantaa, että sekä lapinveromaat että niille ja muulle maalle Lapissa perustetut uudistilat olivat kruununluontoisia. (Joono).

Vuonna 1749 annettu kuninkaallinen asutusreglementti ohjasi lapinmaiden asutustoimintaa ja käyttöä aina 1800-luvun jälkipuolelle asti. Kruunu määräsi entistäkin tiukemmin lapinmaiden asutuksesta, elinkeinoista ja maiden omistuksesta. Plakaatin valmistelusta näkyy, että ensisijainen metodi Lapin kehittämiseksi oli perustaa tiloja ja saada saamelaiset asumaan kiinteästi talonpoikien tapaan. Ta-

voitteena oli nostaa saamelaiset köyhyydestä ja uhkaavasta perikadosta. (Enbuske, Joona, Nahkiaisoja).

Reglementin mukaan metsästys ja kalastus tai pelkkä niittyjen käyttö eivät voineet olla esteenä uudistilan tai -tilojen perustamiselle viljelyn kannalta sopivalle alueelle. Reglementti asetti uudistilojen perustamisen ja maanviljelyn etusijalle lapinelinkeinoin nähden. Niistä poronhoito nostettiin tärkeimmäksi. Uudisasukkailta ei metsästystä ja kalastusta suljettu pois, mutta heidän haluttiin keskittyvän maatalouteen. (Hiltunen, Joona, Enbuske).

7. Kehitys kulkee lapinverosta uudistilojen verotukseen

Kaikissa Kemin Lapin lapinkylissä ja Enontekiöllä oli 1760-luvulle tultaessa vanhoja, osin jo 1600-luvulta peräisin olevia sekä suomalaisia että saamelaisia uudistiloja. Niin ikään monia lapinveromaita rakennettiin ja asuttiin uudistilamaisesti. Käytännössä lapinveromaat muutettiin 1700-luvun jälkipuolella, Kemin Lapissa pääosin 1760-luvulla, kruunun vuoden 1760 verollepano-ohjeiden mukaan uudistiloiksi. Maavero ja lappalaisten vero erotettiin nyt toisistaan. Virallisesti perustettuna, käräjien ja maaherran vahvistamana, uudistilan oikeudellinen asema oli vahvempi kuin entisen veromaan. Uudistilan perustamisessa keskeinen oli katselmus, jossa uudistilan asuinpaikka, pellot, niityt, kalavedet, pyyntimaat ja puunsaanti katsastettiin ja joka vahvistettiin käräjillä. Veromaan ulkopuolista maata oli myös mahdollista anomuksesta katselmuksen kautta liittää tilaan. Saman veromaan pohjalle voitiin perustaa useita tiloja ja liittää niihin mm. niittyjä takamaista. (Enbuske).

Lapinveromaat jäivät 1740-luvulta lähtien pois oikeuskäytännöstä, hallinnosta ja lainsäädännöstä lukuun ottamatta Inaria ja Utsjokea, joissa lapinveromaita muutettiin kalastus- ja uudistiloiksi pitkälle 1800-luvulle. Saame-

laisten oikeusaseman kannalta oli keskeistä, ettei veromaita heiltä otettu pois, vain niiden status muuttui kun ne mukautettiin kruunun uudistilakäytäntöön. Uudistiloja perustettiin myös muodostuvasta kruunun liikamaasta, näin erityisesti 1800-luvulla.

Saamelaisista tuli suurimmaksi osaksi uudisasukkaita, ja myös lappalainen muuttui uudistilan perustajana kruunun käsitteistössä uudisasukkaaksi. Käsite ”lappalainen” jäi tarkoittamaan metsästyksen, kalastuksen ja poronhoidon harjoittajaa. Samalla lapinkylä hallinnollisena ja oikeudellisena yksikkönä ja käsitteenä hiipui pois ja korvautui pitäjällä ja kameraalisella kylällä (maakirjakylä). (Joona, Enbuske, Hiltunen)

Lähes kaikki lapinveroa maksaneet lappalaiset siirrettiin uudistilallisiksi kaikissa Kemin Lapin lapinkylissä ensi kerran vuoden 1763 maakirjassa. Tuon vuoden Sompion veronkantokirjaan kirjoitettiin: ”Sompion vanhoja lappalaisia, nyt uudisasukkaita” ja Sodankylän ja Kittilän kirjaan: ”uudisasukkaat, jotka aikaisemmin on merkitty lappalaisiksi”. (Joona). Vuonna 1766 keskiseen Kemin Lappiin (Kittilä, Sodankylä, Sompio, Kemikylä, Kuolajärvi) merkittiin 185 uudistilaa ja yksi lappalainen kun kyseisissä kylissä oli kymmenen vuotta aikaisemmin ollut 26 tilaa ja 133 lappalaista. (Enbuske)

Niin ikään Enontekiöllä Suontavaarassa ja Peltovuomassa uudisasutus pohjautui lapinveromaihin ja rekrytoitui lähinnä paikallisista suvuista 1700-luvun jälkipuolella. Uudistilojen perustaminen jatkui myös Enontekiöllä vilkkaana 1800-luvulla edelleen pitkälti paikallisten sukujen perustamina vanhoille veromailleen, osin myös kruunun maille. Monet talollisista elivät vielä 1800-luvun lopulla kuten saamelaiset. Porosaamelaiset eivät olleet Enontekiöllä mukana uudisasuttamisessa kuten Utsjoella ja Inarissa (Hiltunen, Enbuske).

Näin vanhat metsäsaamelaiset suvut, Suomen Lapin alkuperäisin saamelaisväestö,

asuttivat Kemin Lapin lukuun ottamatta Kuusamo ja Enontekiön metsäsaamelaiskylät. Lapinveromaat muuttuivat kruunun uudistiloiksi. Tilat saivat 15 - 25 vuoden verovapauksia ja verohelpotuksia. Kuningas antoi uusille Lappiin perustetuille tiloille vuonna 1766 vero-oikeuden ilman lunastusta. Se ei toteutunut käytännössä, mutta yhdistys- ja vakuuskirjan myötä 1789 myös kruununtilojen perinnöllisyys lujittui ja lähenei perintötilan statusta. Tilojen lunastaminen perinnöksi oli mahdollista.

Saamelaiset uudistilalliset säilyttivät ”lappalaisuutensa” vaihtelevasti. Osa saattoi elää pitkälle 1800-luvulle lappalaiselinkeinoilla. Tilojen ulkopuolelle jääneellä kruunun maalla voitiin metsästä, harjoittaa peuranpyyntiä ja poronhoitoa, niittää heinää niityiltä ja korjata puuta kotitarvekäyttöön. Kemin Lapin pitäjissä ja Enontekiöllä – siis Inaria ja Utsjokea lukuun ottamatta - julistettiin merkittävät kalavedet yhteisiksi jo 1700-luvun puolivälistä lähtien. Myös vanhoja Tornionlaakson alaosan tilojen kalavesiä siirrettiin paikallisten uudisasukkaiden käyttöön, ts. ”ylimuistoinen nautinta” ei enää pätenyt omistusperusteena. Myös uudistilalliset alkoivat kasvattaa porokarjojaan 1700-luvun jälkipuolella ja 1800-luvulla huomattavasti ja hoidattivat niitä usein porosaamelaisilla raitioilla. Kruununmaasta voitiin syynätä eli liittää katselmuksen kautta lisämaata tiloihin varsinkin tilanjakojen yhteydessä. (Enbuske).

Tilojen ja kruunun maat erotettiin vanhalla metsäsaamelaialueella mittauksin ja kartoituksin ensin väliaikaisissa ja sitten varsinaisissa isojaoissa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvulla. Paikalliset asukkaat saivat tämänkin jälkeen vanhaan tapaan käyttää kruununmaita esteettä kalastukseen, metsästykseseen, poronhoitoon ja niityjen hyödyntämiseen. Veromaista perustetuista tiloista kehittyi isojakoon tultaessa merkittäviä maakokonaisuuksia. Esimerkiksi saamelaisen Juho Marttiin la-

pinveromaasta 1600-luvun lopulla alkunsa saaden oli kantatilojen omistuksessa isojakon jälkeen maata noin 10 000 hehtaaria, 600 - 1000 ha/tila (Enbuske).

Metsäsaamelainen uudisasutus vanhassa Kemin ja Tornion Lapissa joutui suomalaistumisen ja niin geneettisen kuin kulttuurisenkin assimilaation kouriin varsinaisesti 1800-luvun puolivälin jälkeen, kun alueelle muutti runsaasti suomalaisväestöä. Väestö lisääntyi ja uudistiloja perustettiin vilkkaasti. Metsätöistä tuli myös entisten metsälappalaisten jälkeläisille uusi, tärkeä elinkeino. (Enbuske).

8. Tilajärjestelmä luodaan lapinmaille

Inarin ja Utsjoen lapinkylissä kalastajasaaamelaiset omistivat 1800-luvulle tultaessa niin ikään veromainaan pyyntimaitaan ja kalavesiään. Lapinvero perustui vanhan käytännön mukaisesti maiden käyttöön ja varallisuuteen. Suvuilla ja perheillä olivat omat vakituiset vuosikierrossa olevat, rajapaikoin erotetut asuinpaikat, kalavedet ja pyyntimaat, joista voitiin käydä kauppaa ja jotka olivat perinnöllisiä. Utsjoella kalastuksen runkona oli Tenojoki yksityisine pyyntipaikkoineen. Veromaiden ohella myös täällä oli lapinkylien alueella jakamattomia yhteisiä maita. (Nahkiaisoja).

Tärkeistä perinteisistä elinkeinoista joutui Inarissa peuranpyynti vaikeuksiin, kun peurat loppuivat 1800-luvun puolivälissä. Keskeisenä syynä kriisiin oli Norjan porosaamelaisien tunkeutuminen 1800-luvun alkupuolella kymmentuhantisine porolaumoineen Inarin ja Utsjoen laidunalueille. Se paitsi karkotti peurat myös suorastaan esti oman poronhoidon kehittymisen. Samaan aikaan myös tärkeimmän elinkeinon kalastuksen tuoton sanotaan laskeneen ja osaltaan vaikuttaneen siihen, että alettiin panostaa maanviljelyyn ja karjanhoitoon ja virallistaa perinnöllisiä veromaita tiloiksi. (Nahkiaisoja).

Muutamien suomalaisten – lähinnä Kyrön suku – ja saamelaisen jo 1750-luvulla perusta-

mat uudistilat saivat nyt vilkasta jatkoa. Inariin perustettiin 1849-55 kymmenkunta erikoista kalastustilaa (asuinpaikka, niityt, kalavedet), joita ei esiintynyt muualla Lapissa ja jotka säilyivät edelleen lapinverolla. Mutta erityisesti perustettiin entisten veromaiden pohjalle ja jakamattomalle maalle (odisponerade marker) uudistiloja, vuosina 1831-1900 runsas 120 eli lähes kaikille hakijoille; saamelaisia tilojen perustajista oli 3/4, suomalaisia 1/4. Utsjoella katsastettiin 1841 – 55 veromaille yli 20 kalastustilaa. Lähes kaikki perustettiin myöhemmin uudistiloiksi. Uudistilojen perustamiseksi jätettiin Utsjoella vuoteen 1900 110 hakemusta, mutta lupa annettiin 60 uudistilalle. Kalastustiloihin ja uudistiloihin sijoitettiin ylimuistoiset asuinkentät, pyyntimaat ja -vedet sekä niityt. Inarissa ja Utsjoella kalavedet – myös uudistilojen – säilyivät yksityisessä omistuksessa ja nautinnassa isojakoon asti. Uudistiloista tuli verovapausvuosien jälkeen kruununtiloja. (Nahkiaisoja).

Lapinveroa maksaneet kalastajasaamelaiset siirtyivät siis pääasiassa uudisasukkaiksi. Inarin ja Utsjoen Lapinmaissa – 1800-luvun lopulta lähtien pitäjissä – säilyi koko 1800-luvun vanha kollektiivinen lapinvero, jonka maksamiseen osallistuivat yhteisvastuullisesti sekä jatkuvasti vähenevät kalastajasaamelaiset, uudistilalliset (suurin osa kalastajasaamelaisia) että porosaamelaiset. Kalastajasaamelaiset maksoivat vero-osuutensa perinteiseen tapaan varallisuutensa, omaisuutensa ja kalastuksensa mukaan, uudistilalliset manttaaliensa mukaan ja porosaamelaiset porokarjojen mukaan. Uudistilalliset saivat vapaavuodet myös lapinveron maksusta. Lapinvero, jonka maksajat vähenivät vähenemistään, lakkautettiin vuonna 1924. (Nahkiaisoja).

Väestö kasvoi varsinkin Inarissa voimakkaasti 1800-luvun jälkipuolella muuttoliikkeenkin seurauksena. Inarikin alkoi suomalaistua - saamelaiset menettivät enemmistönsä kuitenkin vasta 1910-luvulla. Asutustoimintaa

jatkettiin perustamalla kruunun maalle kruununmetsätorppia; Inariin perustettiin vuoteen 1915 mennessä 93 ja Utsjoelle 21 kruununmetsätorppaa. Kruununmetsätorppia perustivat runsaasti myös porosaamelaiset. Heitä muutti Inariin Utsjoelta rajasulun jälkeen jo 1850-luvulta lähtien, ja vuosina 1880 - 1920 runsaat 20 perhekuntaa. Niin ikään Sodankylästä, Enontekiöltä ja Norjasta muutti Inariin vuoden 1900 tienoilla kymmenkunta porosaamelaista. Heidänkin kruunu soi perustaa alueelle uudistilan tai metsätorpan. Kruununmetsätorpat itenäistettiin 1930-luvulla. (Nahkiaisoja).

Inarissa toteutettiin väliaikainen kruunun liikamaan erottaminen ja isojako vuosina 1902-06. Tilat saivat manttaaliensa mukaan metsämaata noin 400-750 ha/ tila. Talolliset saivat myös tilustensa ulkopuolella oikeuden laiduntaa poroja, kalastaa ja metsästää. Utsjoella väliaikaista jakoa ei toteutettu, mutta siellä saivat talolliset senaatin päätöksen (1885) perusteella tarpeensa mukaan ottaa metsätuotteita kotitarpeeseen ja veistopuita myös myyntiin, osin Inarin puolelta. Myös isojako aloitettiin Inarissa - talollistenkin pyynnöstä - vuonna 1911, mutta monista syistä se jouduttiin keskeyttämään 1918. Laki Inarin, Utsjoen ja Enontekiön isojaosta annettiin 1925. Nyt manttaalia kohden erotettavan verollisen maan määrä pieneni huomattavasti verrattuna väliaikaiseen jakoon. (Nahkiaisoja).

Näin Inarin ja Utsjoen kalastajasaamelaiset kuten myös porosaamelaiset siirtyivät 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa tilajärjestelmään kruunun ohjauksessa kuten muualla Kemini Lapissa jo 1700-luvulla.

9. Poronhoito kaupallistuu ja levittäytyy laajemmalle alueelle. Maavero vakiintuu

Porojen laidunnus perustui vielä 1700-luvulla lapinveromaihin, mutta protokkien kasvataminen ja Lapinkodisillin (1751) mahdollistama porokarjojen vapaa liikkuvuus ja laidunnus Ruotsin ja Norjan valtakunnanrajan

yli tuhosivat Enontekiöllä Rounalan lapinveromaa- ja lapinkyläjärjestelmän. Lapinkodisilli rajasi myös veromaiden omistamisen yhteen valtakuntaan. Yksityiset lapinveromaat kävivät liian ahtaiksi suurille porokarjoille. Porosaamelaisten kaupallinen suurporonhoito levisi 1800-luvulla lähes kaikille vapaille kruunun maille Lapissa ja ahdisti monin tavoin metsäsaamelaisten pyyntiä ja uudistilojen viljelyä. Enontekiöllä uudistilalliset – myös saamelaiset – siirrettiin Kemin Lapin tavoin maksamaan maaveroa. (Hiltunen, Enbuske).

Erityisesti Pohjois-Norjassa ja -Ruotsissa kasvoivat porokarjat valtaviksi 1800-luvulla, ja mukana kehityksessä olivat myös Enontekiön ja Utsjoen porosaamelaiset. Taustalla oli poronlihan hyvä hinta ja varallisuuden kartuttaminen. Lopulta laidunmaista tuli puutetta, ja kolmen maan tunturisaamelaiset paimensivat useita kymmeniätuhansia käsittävät karjansa Lapinkodisillin oikeutuksella myös Enontekiöllä ja Utsjoella, mutta myös Inarissa, sekä jo 1700-luvun lopulta lähtien myös Pohjois-Kittilässä ja -Sodankylässä. Toisaalta norjalaiset suhtautuivat karsaasti suomalaisten Jäämeren-kalastukseen ja Suomen porosaamelaisten karjan laiduntamiseen Norjassa. Ristiriidat johtivat siihen, että Norjan ja Suomen välinen raja suljettiin 1852. (Enbuske, Hiltunen).

Norjan rajasulku lisäsi Ruotsin porosaamelaisten - enimmillään 60 perhekuntaa - laidunnuspainetta Enontekiöllä ja siitä itään. Se aiheutti monenlaista vahinkoa ja häiriötä ja vaikeutti Enontekiölle asetettujen porosukujen ja entisten metsäsaamelaisten poronhoidon kehitystä. Lopulta Ruotsin raja käytännössä suljettiin laiduntamiselta asetuksella vuonna 1888. Suomalaisten laidunmaat laajenivat ja osin se vaikutti poronhoidon nopeaan elpymiseen. Lisäksi kruunu verotti porosaamelaisia kevyesti ja salli vapaasti maidensa käytön laitumina (Enbuske).

Laiduntamisen mukana myös porosaamelaiset suvut ja perheet muuttivat vilkkaasti

rajojen yli. Niinpä Enontekiön porosaamelaisiksi kirjattujen sukujen määrä vaihteli 1800-luvulla huomattavasti, 6:sta aina 24:ään. Rajasulkujen jälkeen tietyt porosuvut alkoivat vakiintua Enontekiölle, ja myös Utsjoki ja Inari saivat omat sukunsa. Enontekiön porosaamelaisissa oli myös useita saamelaistuneita suomalaissukuja; vuoden 1923 kaikkiaan 24 ruokakunnasta ne muodostivat jopa puolet. Suurporonhoito keskittyi ajan myötä yhä harvempiin käsiin. Sitä harjoittavat yhteisöt, porokylät, olivat vauraita, varsin suljettuja ja hierarkkisia. Avioliitot solmittiin porosukujen kesken. (Enbuske).

Enontekiöltä joutui kaikkiaan parikymmentä porosaamelais sukua, vanhimmat jo 1700-luvun lopulla ja useimmat 1870- ja 1880-luvuilla, muuttamaan Sodankylän ja Kittilän pohjoisosiin ja osin edelleen Inariin. Muuttajien poroelot olivat suuret ja he olivat yleensä varsin varakkaita. Porosaamelaiset tulivat valtion hallitsemiin kruununmetsiin, eivät suinkaan vanhoille porolaitumille vaan sompiolaisten entisille peuranpyyntimaille. Metsähallitus otti muuttajat mailleen myötämielisesti vastaan, ja yleensäkin metsähallitus katsoi 1800-luvun lopulla, että poronhoito on sen maille hyvin soveltuva elinkeino. Muuttajat saivat valtiolta myös maata uudistilojen perustamiseen, tilaa kohden keskimäärin 200 hehtaaria. Vuonna 1912 kaikki muuttajat yhtä lukuun ottamatta olivat talollisia. (Enbuske).

Enontekiöllä uudistilat saivat maihin ym. tilan tuottoon perustuvat manttaalinsa ja maksoivat sen mukaan maaveroa, jonka maksuperusteita tarkistettiin verontarkastuksissa. Maaveroonkin sisältyi vielä 1800-luvulla jäänne vanhasta kalastukseen ja metsästyksen perustuvasta lapinverosta. Varsinaista kollektiivista lapinveroa (”pitäjänvero”) maksoivat enää porosaamelaiset 1700-luvun jälkipuolelta lähtien. Heidänkin kollektiivisen lapinveronsa maksussa oli vuosina 1809–1843 katkosiksi ettei pitäjässä ollut juurikaan kirjoilla

porosaamelaisia. Siitä eteenpäin porolappalaiset maksoivat edelleen kollektiivista 3 ruplan eli 12 markan vuotuista lapinveroa, joka jyvitettiin maksajan poroluvun mukaan. Kun 750 poron karjasta maksettiin veroa 1,68 markkaa ja yhden poron arvo oli 50–60 markkaa, ei vero juuri rasittanut. (Hiltunen, Enbuske).

Maakirjoihin 1800-luvulla merkitty tunturi-, kalastaja- ja metsälappalaisten lapinvero ei siis ollut miltään osin maahan ja maanomistukseen pohjautuva ja sitä osoittava vero kuten on väitetty. (Enbuske)

10. Lapin kehityksen ohjaaminen on noudattanut valtion yleisiä linjoja

Vanhoiden lapinmaiden asutuksen, elinkeinon, verotuksen ja maankäytön historian tutkimus osoittaa, että kaikki tutkitut ilmiöt ovat olleet historiallisen kehityksen ja muutoksen alaisia, sekä omien sisäisten tekijöidensä että valtiovallan harjoittaman politiikan takia. Valtio on ohjannut Lapinkin kehitystä keskitetyn valtion synnyn ajoista 1500-luvulta lähtien pitkälti yleisten valtakunnallisten lakien ja asetusten mukaisesti tai soveltaen niitä mahdollisimman pitkälle Lapin oloihin. Voi myös sanoa, että valtio on kautta historian kohdellut varsinkin maapolitiikassaan Lapin asukkaita yhdenvertaisesti Lapin asukkaina, tekemättä eroa etnisyyden perusteella.

Lähteet

- Enbuske, Matti: *Asutuksen ja maankäytön historia keskisessä Lapissa ja Enontekiöllä 1900-luvun alkuun*. Oikeusministeriön julkaisuja 2006:6. Oikeusministeriö. Helsinki 2006. 352 sivua.
- Hiltunen, Mauno: *Maailma maailmojen välissä. Enontekiön asukkaat, elinkeinot ja maanhallinta 1550–1808*. Oikeusministeriön julkaisuja 2006:5. Oikeusministeriö. Helsinki 2006. 288.
- Joona, Juha: *Entisiin Tornion ja Kemin lapinmaihin kuuluneiden alueiden maa- ja vesioikeuksista*. Juridica Lapponica 32. Lapin yliopisto. Arktinen keskus 2006. 418 sivua.
- Nahkiaisola, Tarja: *Asutus ja maankäyttö Inarissa ja Utsjoella 1700-luvun puolivälistä vuoteen 1925*. Oikeusministeriön julkaisuja 2006:7. Oikeusministeriö. Helsinki 2006. 343 sivua.

Landrettighetsundersøkelsen i Lappland 2003-2006: Lappskatten ble ikke basert på eie av landområder

Jouko Vahtola

Undersøkelsens bakgrunn, forskere og utgangspunkt

Det finske justisdepartementet arrangerte ved årsskiftet 2002–2003 en åpen tilbudskonkurranse om historieforskning vedrørende eie av landområder i de historiske lappmarkene. Eneste forslag og forskningsplan ble laget av en forskergruppe av forskere fra Uleåborgs universitet og Lapplands universitet. I begynnelsen av 2003 lagde justisdepartementet og universitetene i Uleåborg og Lappland på grunnlag av forslaget en forskningsavtale om forskning på den historiske utviklingen av bosetning og befolkning, næringer og skattlegging samt eieforhold til og bruk av land og vann i de tidligere Kemi og Torne lappmarker.

Som forskere til landrettighetsundersøkelsen inviterte Uleåborgs universitet cand.filol. (historie) Matti Enbuske, cand.filol. (historie) Mauno Hiltunen og cand.filol. (historie) Tarja Nahkiaisaja, og Lapplands universitet lic. jur., varatuomari¹ Juha Joonas. Som koordinator for undersøkelsen ble forfatteren av denne artikkelen, professor Jouko Vahtola fra Uleåborgs universitet, utnevnt. Koordinators oppgave

har vært den praktiske organiseringen av undersøkelsen, å ta hånd om forskningsbudsjettet og å holde kontakt med forskerne med hensyn til tidsskjemaet og andre spørsmål vedrørende organiseringen. Koordinatoren har ikke blandet seg inn i forskningsarbeidets innhold, og har ikke fungert som såkalt ansvarlig leder, men hver av forskerne har vært ansvarlig for sitt eget forskningsarbeid.

Det var meningen at undersøkelsen skulle bli ferdig på to år, dvs. innen utgangen av 2004. Mens forskningsarbeidet pågikk, viste det seg likevel at arbeidet var mer krevende og omfattende enn beregnet, både når det gjaldt kildemateriale og problematikk. Imidlertid tok man også helt fra begynnelsen av utgangspunkt i at man ikke skal nøye seg med overfladiske utredninger, men at man skal etterstrebe så grundige undersøkelser som omstendighetene tillater.

I forhold til det som var planlagt ble forskningsrapportene nesten dobbelt så store, slik at det å samle inn materiale, skrive og slutføre dem krevde mer tid enn beregnet. Justisdepartementet innvilget forskerne forlenget tid med lønn, frem til september 2005. De siste manuskriptene ble levert departementet vårvinteren 2006.

Forskningsområdets viktigste del var det nåtidige Nordre Lappland-området (Enare, Utsjoki, Enontekis), men man anså som selv-

1. *Varatuomari*, tittel som kan brukes etter gjennomført praksis som advokat-, dommer- eller politifullmektig.

sagt at forskningen med full tyngde må rettes mot det historiske sameområdet, dvs. området på nordsiden av det man den gang kalte lappmarksgrensen (lapinraja), mot Kemi og Torne lappmarker. Forskningen ble tidsmessig avgrenset slik at oppmerksomheten i hovedsak skulle være rettet mot utviklingen på 1700- og 1800-tallet, som man – særlig om 1800-tallet – hadde mangelfull kunnskap om. Som slutt-punkt anså man storskiftet², som tok til i begynnelsen av 1900-tallet. Også utgangspunktet og prinsippene for storskiftet ble drøftet. I praksis måtte forskerne ut fra primærkilder utforske utviklingen også på 1500- og særlig på 1600-tallet, fordi mange av statsmaktens vedtak, rettslige praksiser og avgjørelser og utviklingsprosesser, som hadde innflytelse helt frem til 1800-tallet, oppstod og fikk sin begynnelse på den tiden, og fordi kunnskapen om disse århundrene var mangelfull.

Forskningsmålet ble i avtalen utformet ganske vidt, slik at historien om bruken av land og vann og om den rettslige utviklingen skulle forskes på i vid historisk og rettslig kontekst, dvs. i de sammenhenger der landområdespørsmålene har utviklet seg og som har hatt innvirkning på dem. Da måtte man spesielt følge den historiske utviklingen for bosetting, befolkning, næringer, skattlegging og forvaltning og deres betydning for bruk og eie av land og vann.

Utgangspunktet for undersøkelsen var forskningsarbeid som allerede forelå. Mangler ved dette viste seg å være at det hadde hull og var usammenhengende, samt at forskningen altfor snevert var blitt innrettet mot spørsmålet om eie av og bruksrett til landområder, hvorved nødvendige bakgrunnsfaktorer for at man

skulle kunne forklare og forstå fenomenet historisk var blitt ufullstendig gransket. For det andre ble det ansett som viktig at forskningen skulle bygge på sentralt, mest mulig omfattende og mangesidig, primært kildemateriale, og på en ikke-selektiv objektiv bruk av det. For det tredje var det naturlig at forskningen skulle gjennomføres i henhold til prinsippene for vitenskapelig historieforskning. Da blir fenomenene gransket ut fra sin egen tids forutsetninger i sine historiske sammenhenger uten at forskningen begynner å lete etter svar på nåtidens stridsspørsmål og etter argumenter for eller mot dem. Man har gått frem slik at man først har latt forskerne frembringe fakta og resultater, og deretter kan man på grunnlag av disse ta stilling til og besvare aktuelle spørsmål.

Ut fra disse generelle utgangspunktene har forskerne hatt frie hender til å skissere og avgrense sin forskning. Man etterstrebet også bevisst at hver av forskerne skulle kunne utføre sitt forskningsarbeid så selvstendig og uavhengig som mulig. Forskerne har jo diskutert og kommet med sine synspunkter på og tanker om forskjellige spørsmål, men ikke for noen del har man forsøkt å presse tolkningene inn i en og samme form. For eksempel har forskningskoordinatoren fått gjøre seg kjent med bare de ferdige forskningsarbeidene.

Justisdepartementet har gjennom en oppfølgingsgruppe de nedsatte fulgt med i hvordan forskningen skred frem. Mens forskningen pågikk, har oppfølgingsgruppen kommet sammen den 19.2.2003 i Uleåborg, den 30.9.2003 i Ivalo, den 21.9.2004 i Enontekis og den 26.5.2005 i Helsingfors. I møtene har man fått høre forskernes rapporter om fremgangen i forskningsarbeidet. I forbindelse med møtene er det også avholdt seminarlignende diskusjons- og utspørringsmøter ment for ”det store publikum”, der forskerne har presentert sitt forskningsarbeid og svart på spørsmål.

---

2. *Isojako* 'storskiftet' var en prosess med nydeling av landområder. Prosessen fortsatte lenge, og formålet med den var å slå sammen de enkelte gårdenes åkrer, beiteland og skoger slik at de ble mest mulig sammenhengende enheter.

Sammendrag av forskningsresultatene

Forskningsresultatene og underbyggingen av dem inngår i forskernes skriftlige forskningsrapporter. Disse utgis hver for seg, og er:

*Matti Enbuske: *Asutuksen ja maankäytön historia keskisessä Lapissa ja Enontekiölä 1900-luvun alkuun*. 357 sider.³

*Mauno Hiltunen: *Maailma maailmojen välissä. Enontekiön asukkaat, elinkeinot ja maanhallinta 1550 – 1808*. 351 sivua.⁴

*Juha Joona: *Entisiin Tornion ja Kemin lapinmaihin kuuluneiden alueiden maa- ja vesioikeuksista*. 315 sivua.⁵

*Tarja Nahkiaisola: *Asutus ja maankäyttö Inarissa ja Utsjoella 1700-luvun puolivälistä vuoteen 1925*. 274 sivua + liitteet.⁶

Det er altså blitt produsert forskningsmanuskript som til sammen omfatter ca. 1300 sider. Hvert forskningsarbeid er en selvstendig helhet som inneholder rikelig med forskjellige resultater om befolknings-, bosetnings- og næringshistorie, om kronens lapplandspolitiske historie og om skattlegging og bruk av land og vann. Forskerne har også laget sammendrag av sine avhandlinger og resultater, og disse skal publiseres i en rapport.

Fordi resultatene er ganske spredte enda også i forskernes sammendrag, fremlegger jeg som koordinator i det følgende et konsentrert, opplystingsaktig sammendrag av prosjektets sentrale resultater, særlig for den delen som gjelder spørsmålet om land og vann. Om urbefolkningen i lappmarkene bruker jeg den mo-

3. 'Bosetnings- og brukshistorie for landområdene i midtre Lappland og Enontekis frem til begynnelsen av 1900-tallet.' 357 sider.

4. 'En verden mellom verdener. Innbyggere, næringer og landbesittelse i Enontekis fra 1550 – 1808.' 351 sider.

5. 'Om rettighetene til land(områder) og vann i områder som tilhørte de tidligere Torne og Kemi (sv.) lappmarker.' 315 sider.

6. 'Bosetningen og bruken av land(områder) i Enare og Utsjoki fra midt på 1700-tallet frem til 1925.' 274 sider + vedlegg.

derne betegnelsen 'samer', selv om det skulle være mer naturlig å snakke om 'lapper'.⁷ Historisk sett er nemlig betegnelsen "lappalaiset" blitt brukt i det finske språket, så vel i folkesom i skriftspråket. "Lappalaiset" tilsvarer betegnelsen "lappar", som er brukt i dokumenter i hele den tidsperioden det ble forsket på.

Alle synsmåter og resultater med kildehenvisninger finnes i forskernes originalavhandlinger og presenteres her i deres navn. I rapporten nevner jeg også navnet på forskeren når den sakshelhet det gjelder i hovedsak bygges på hans/hennes forskning.

1. Forskningsmaterialets beskaffenhet

Bruk og eie av land og vann kan man hovedsakelig følge ved hjelp av dokumentmateriale som er blitt til i forbindelse med kronens forvaltning og rettspleie fra midt på 1500-tallet og fremover. Kemi og Torne lappmarker var på den tiden underlagt Den svenske statsmakten, dens lov og dens kongemakt og forvaltning. Da materialet er blitt til i forbindelse med forvaltnings- og rettshandlinger, er det her tale om pålitelig såkalt relik- eller etterlatt materiale. Der blir myndighetenes standpunkt tydelig; samenes røst og vilje kommer frem blant annet i anker og rettsprotokoller. Man må merke seg at samene i dette henseende ikke har hatt noen dårligere posisjon enn for eksempel den finske allmuen.

2. Forskningsområdet, beboere og næringer

Urbefolkningen og dens kultur i forskningsområdet, i Kemi og østre Torne Lappland, er en skogsamisk befolkning og dens kultur. Den brukte land- og vannområdene til fiske, jakt og til beiteområder for tamrein som ble holdt nærmest som husdyr. I to av områdets samebygder, Rounala i Enontekis og Utsjoki, ble det i

7. Oversetters kommentar: Jeg har på norsk i hovedsak brukt ordet *lapp* (*lapper*, osv.), der artikkelforfatteren på finsk bruker *lappalainen* (*lappalaiset*, osv.); jf. *lapp* 'eldre betegnelse for same'.

løpet av 1600-tallet ved siden av fangst vanlig med reindrift basert på gjeting der man flytter med reinen, reinnomadisme. (Hiltunen).

Ved siden av reinnomadisme var jordbruk og husdyrhold på 1600-tallet et annet nytt fenomen bak lappmarksgrensen; Finske nybyggere brakte dem til lappmarkene fra midten av 1600-tallet, og særlig som en følge av nybyggingsplakaten i 1673, begynte også jordbruk å bli en viktig næring i Lappland. I tillegg til nybyggerne hadde også skogsamene fra siste del av 1600-tallet husdyr; sauer og kyr. Til føring av husdyrene trengte man enger. Engene ble en ny form for bruk av land for samene, og en del av lappskattelandet allerede før samene bygde nybyggergårder. (Hiltunen, Enbuske, Joonas).

3. Hvem fikk bruke lappmarkene?

I mange av de erklæringene den gav på 1500- og 1600-tallet beskyttet kronen samenes rettigheter til løsøre og fast eiendom og bruk av den, samt til uforstyrret å kunne utøve sine næringer, særlig i møte med bøndene. Men kronen nektet heller ikke bøndene fangst i Lappland, når den bare ikke forårsaket skade for samene. Også bønder som bodde sør for lappmarksgrensen hadde i lappmarkene fra gammelt av hatt nedarvede fiskevann som var ervervet fra samene. En ny historisk fase for lappmarkene begynte da kronen allerede fra Gustav Vasa av oppfordret særlig nybyggere til å flytte til Lappland, for det ble ansett at det i Lappland var tilstrekkelig med villmarksområder til at bønder og samer kunne bo side om side. (Joonas, Enbuske, Hiltunen).

4. På hvilket grunnlag ble lappskatten fastsatt?

Samenes tradisjonelle slekts- og familierelaterte besittelse og nedarving av fangstområder og -vann gikk også over til kronens retts- og skattepraksis. Samenes landområder ble kalt arvejord, og seinest fra 1690-tallet lappskat-

teland. Den lappskatt som kronen oppebar fra 1553 var en personlig skatt, som alle samiske menn som var i stand til å jakte betalte, i prinsipp som godtgjørelse for bruk av den lappmark han hadde brukt. Størrelsen på den var likevel ikke direkte knyttet til mengden av land og vann eller deres beskaffenhet; i forskningsstudiene ble det ikke funnet bevis for at disse noen gang skulle ha blitt vurdert eller målt på samme måte som bøndenes landeiendommer. Alle samer var pliktige til å betale helskatt, dvs. en personskatt etter én matrikkel (manttaali), men hvor velstående man var og hvor stor betalingsevne man hadde ble helt fra begynnelsen av tatt i betraktning, og matrikkelen ble stykket opp i brøkdeler; for eksempel kunne den samme samer for samme lappskatteland i ulike år betale skatter i samsvar med matrikler av ulik størrelse. Eielignende besittelse og bruk av lappskatteland forutsatte betaling av lappskatt. På grunnlag av ubetalte skatter kunne man gi skatteland til annen manns besittelse, og domstolen kunne også fordele mengden av fiskevann og fangstområder mer jevnt. (Hiltunen, Joonas).

Da man forberedte skattereformen av 1695, forsøkte man å utvikle beskatningen av Lappland i retning av ordinær jordbeskatning, men uten resultat. Beskatning av jord kom til Lappland først med nybyggergårdene. Man kan altså ikke bruke lappskatten som bevis på samenes landbesittelse annet enn ut fra det allmenne synspunkt at lappskatten ble betalt som godtgjørelse for eielignende besittelse av lappskatteland. Man kan heller ikke bruke lappskatten som bevis på betalerens samiskhet, for også finske nybyggere – når deres gård lå på lappskatteland – ble oppført som betalere av lappskatt etter skattereformen av 1695, før skatting etter skattingreglene av 1760. (Hiltunen, Enbuske).

5. Samebygdene eide ikke landområdene kollektivt

Man kan ikke bevise at samebygdene i Kemi og Torne lappmarker skulle hatt kollektiv eiendomsrett til landområdene i bygda. Lappskattområdene var primært i sine innehavers private, arvelige eie. Eie av lappskatteland forutsatte bostedsmedlemskap i ei samebygd og betaling av skatt. Kollektivt eide innbyggerne i ei samebygd egentlig bare beverfangsten. Det var bare innbyggerne i ei samebygd som hadde felles bruksrett (fangst, enger o.a.) til "ingenmannsland" som lå innenfor ens egen samebygds grenser. Både samer og finner som fikk løyve til og etablerte nybyggergård på samebygdområde, ble også medlemmer av samebygda. Det var som hovedregel herredstinget som allerede på 1600-tallet løste stridsspørsmål om eie og grenser, både om lappskatteland og mellom samebygder. (Hiltunen, Enbuske).

Lappmarksplakatet (lapinplakaatti)⁸ av 1673 oppfordret nybyggere generelt å flytte til Lappmarken og "å rydde de boplasser de anser passende og som de i den hensikt kan gis arvefeste til". Lappenes rettigheter til land ble ikke nevnt i plakaten i det hele tatt. Til tross for plakats generelle oppfordring til nybygging, måtte en nybygger som ville bygge og bo i et samebygdområde, i lapptinget fremvise nybyggingsløyve fra samebygda og fra det skattelands innehaver som eventuelt ble berørt av nybyggingen (Joonaa, Hiltunen).

Nybyggingsvirksomheten var ganske treg i alle lappmarkene frem til midten av 1700-tallet, og den skjedde hovedsakelig med god orden uten store strider. De første nybyggerne

var finner, men på 1700-tallet økte andelen av lokale samer. Løyve til nybyggergård ble bare sjelden avslått, og bare sjelden ble et løyve gitt mot skattesamenes standpunkt. Det eneste sammenstøtet kom på landområdene til samebygda Maanselkä i Kuusamo, dit det på 1680-tallet i et slags rush kom mange titalls savolaksiske svibrukere. Utredningen av saken varte helt til innpå 1700-tallet. I disse rettergangene etterstrebet man å verne samenes rettigheter. Allerede i bosettingsplakaten av 1695 ble overdreven svibrenning forbudt. (Hiltunen, Joonaa).

For samebygdene ble det i skattereformen av 1695 fastsatt en kollektiv skatt, men skatten ble fortsatt innkrevet personlig både fra samer og nybyggere. Bare beskatningen av nybyggerne ble knyttet til landeiendommer og husdyr. Nybyggerne ble her som landbesittere og skattebetalere likestilt med samene, og de måtte betale en høyere skatt enn samene – mot 1673-plakatens ånd (Enbuske, Hiltunen).

I samebygdområdene var det i tillegg til privateide skatteland entydig også felles landområder, som ble kalt åpne landområder, allmenninger, ødemarker eller utmarker. Også på disse landområdene hadde samene rett til å jakte, men hovedsakelig rettet eiet seg mot fiskevann, snareområder, beiteområder og enger. Når samebygdområdene var svært store, for eksempel Kitka- og Maanselkä -området i Kuusamo ca. 10 000 km², og når det der bodde 15 – 20 samefamilier, var bruk og eie av landområdet ikke særlig effektivt. Kronen festet oppmerksomhet ved dette, og også mot det at samene flyttet mye, og at størsteparten av skattelandsinnehaverne og skattebetalerne i de forskjellige samebygdene bare bodde der kort tid, og det var stor gjennomtrekk (Enbuske, Hiltunen). Da man kom til 1700-tallet, etterstrebet kronen å få fastboende nybyggere til Lappland enten det dreide seg om finner eller samer. Jordbruk fikk en sentral plass i utviklingen av Lappland og for å bekjempe fattigdom

8. Den svenske kronen gav lappmarksplakaten i 1673. Med denne erklæringen åpnet kronen lappmarkene med visse fordeler og på visse betingelser for nybyggerbosetninger som drev med jordbruk. Nybyggerne fikk ta i bruk de landområder og vann som ikke hadde noen nytte for samenes næringsliv.

blant samene. Også lappmarkene begynte man på 1700-tallet å utvikle sterkere enn før til en organisk og enhetlig del av hele riket innenfor rammen av en felles lovgivning (Enbuske).

6. Myndighetenes tolkning av eiendomsrett til lappmarken blir tydeligere på 1700-tallet

Lokale domstoler og tjenestemenn anså besittelse av samenes skattelend å ha skattenatur helt til 1740-tallet. (Joonas). Landområde som lå utenfor privateid gårdeiendom begynte man likevel i lovgivningen (1683, 1734) å anse som kronens land. Jordbolken i lov av 1734 godkjente ikke lenger alders tids bruk som grunnlag for landbesittelse i uskiftede skoger. Ifølge statsmaktens synsmåte ble også Lappland ansett som slik allmenning. (Enbuske, Hiltunen).

Kammarkollegiets vedtak i 1742 i striden som hadde foregått om landområdeskissen for nybyggergården Haukiniemi i Kuusamo, ble til et avgjørende prejudikat for Lappmarken. Nybyggergården Haukiniemi, som var bygd på lappskattelend, ble i dette vedtaket ansett som krongård. Hele Lappmarksområdet var ifølge kollegiet kronallmenning, fordi det ikke eksisterte noen vedtekter som kunne gi grunnlag for å anse at lappskattområdene hadde skattenatur. I herredstinget for lappmarkene begynte man fra 1744 å rette seg etter det synspunkt at både lappskattelend og de nybyggergårder som var bygd på dem og på annet landområde i Lappland tilhørte kronen. (Joonas).

Det kongelige bosettingsreglement som ble gitt i 1749 styrte bosettingsvirksomheten i lappmarkene og bruken av dem helt til slutten av 1800-tallet. Kronen brukte også strengere enn tidligere sin bestemmelsesrett over lappmarkenes bosetting, næringer og landbesittelse. Av forberedelsen til plakaten fremgår det at den primære metoden for utviklingen av Lappland var å etablere gårder og få samene til å bli bofaste på samme måte som bøndene.

Målet var å løfte samene ut av fattigdom og truende ruin. (Enbuske, Joonas, Nahkiaisoja).

Ifølge reglementet kunne ikke jakt og fiske eller bare bruk av enger være til hinder for etablering av nybyggergård eller -gårder i et område som passet til dyrking. Med henblikk på de lappiske næringene, hvorav reindrift ble løftet frem som den viktigste, gav reglementet forrang til etablering av nybyggergårder og jordbruk. Nybyggerne ble ikke utestengt fra jakt og fiske, men man ønsket at de skulle konsentrere seg om jordbruk (Hiltunen, Joonas, Enbuske).

7. Utviklingen går fra lappskatt til skattlegging av nybyggergårder

I alle samebygdene i Kemi Lappland og i Enontekis fantes det da man kom til 1760-tallet gamle både finske og samiske nybyggergårder, som til dels stammet helt fra 1600-tallet. Dessuten ble mange lappskattelend bebygd og befolket på nybyggervis. I overensstemmelse med kronens skattleggingsbestemmelser av 1760 ble lappskattområdene i praksis nybyggergårder i siste del av 1700-tallet, i Kemi Lappland hovedsakelig på 1760-tallet. Jordskatten og lappenes skatt ble nå skilt fra hverandre. Den rettslige stillingen for en offisielt etablert nybyggergård som var bekreftet av tinget og landshøvdingen⁹, var sterkere enn den stilling det tidligere skattelend hadde. Sentralt i etableringen var besiktigelsen, der nybyggergårdens bosted, åkrer, enger, fiskevann, jaktområder og tilgang på trevirke ble besiktiget, og som ble bekreftet i tinget. Landområde som lå utenfor skattelend var det også mulig å føye til gården ved å søke om det via besiktigelsen. På samme skattelands grunn kunne man etablere flere gårder, og tilføye blant annet enger fra utmarkene til dem. (Enbuske).

Lappskattelend ble fra 1740-tallet av borte fra rettspraksis, forvaltning og lovverk, med

9. (Sv.) *landshövding* er omtrent d. s. s. (no.) *fylkesmann*.

unntak av Enare og Utsjoki, der lappskatteområdene ble fiske- og nybyggergårder til langt inn på 1800-tallet. Når det gjelder samenes rettslige stilling, var det sentralt at skattelandene ikke ble tatt bort fra dem, men at det bare var skattelandets status som ble endret da de ble tilpasset praksisen med nybyggergårder som tilhørte kronen. Det ble også etablert nybyggergårder på det av kronens landområde som ble til overs, særlig på 1800-tallet.

Samene ble for det meste nybyggere, og også lappen ble som etablerer av nybyggergård ansett som nybygger i kronens begrepsapparat. Begrepet ”lappalainen”, ”lapp”, kom fortsatt til å bety en utøver av jakt, fiske og reindrift. Samtidig holdt samebygda på å dø ut som forvaltningsmessig og rettslig enhet og begrep, og ble erstattet med sogn og jorbokbygda. (Joonä, Enbuske, Hiltunen).

Nesten alle samer som hadde betalt lappskatt ble i alle samebygdene i Kemi Lappland for først gang i jorboken av 1763 flyttet til fortegnelsen over nybyggere. I skatteoppebørselsboka i Sompio det året ble det skrevet: ”De gamle lappene i Sompio, nå nybyggere” og i boka i Sodankylä og Kittilä: ”nybyggere, som tidligere er ført opp som lapper”. (Joonä). I 1776 ble det for midtre del av Kemi Lappland (Kittilä, Sodankylä, Sompio, Kemikylä, Kuolajärvi) ført opp 185 nybyggergårder og én lapp, mens det i de omtalte bygdene ti år tidligere hadde vært 26 gårder og 133 lapper. (Enbuske).

På samme vis ble nybyggerbebyggelsen i Enontekis, Suontavaara og Peltovuoma basert på lappskatteland, og ble nærmest rekruttert fra lokale slekter i siste del av 1700-tallet. Etablering av nybyggergårder fortsatte i livlig takt også i Enontekis på 1800-tallet, fortsatt langt på veg for det meste etablert av lokale slekter på deres gamle skattelandområder, delvis også på kronens landområder. Mange gårdeiere levde enda på slutten av 1800-tallet slik som samene. I Enontekis var ikke reindriftssamene

med i nybyggerbosettingen som i Utsjoki og Enare (Hiltunen, Enbuske).

Slik befolket de gamle skogsamiske slektene, Finsk Lapplands mest opprinnelige samebefolkning, Kemi Lappland, med unntak av de skogsamiske bygdene i Kuusamo og Enontekis. Lappskatteland ble til nybyggergårder som tilhørte kronen. Gårdene fikk 15 – 25 års skattefrihet og skattelettelser. I 1766 gav kongen skatterettighet uten innløsning til nye gårder som var etablert i Lappland. Det ble ikke gjennomført i praksis, men med ”förenings- och säkerhetsakten” av 1789 ble også arveligheten for kronens gårder styrket, og nærmet seg en arvegårds status. Det var mulig å løse ut gårdene som arve(del).

De samiske nybyggerne bevarte ”sin lappiskhet” i ulik grad. En del kunne til langt inn på 1800-tallet leve av lappiske næringer. På kronens jord som ble utenfor gårdene, kunne man jakte, drive med villreinfangst og reindrift, slå gras på engene og samle trevirke til eget forbruk. I sognene i Kemi Lappland og i Enontekis – altså med unntak av Enare og Utsjoki – ble viktige fiskevann erklært som felles allerede fra midten av 1700-tallet. Også gamle fiskevann som tilhørte gårder i nedre del av Tornedalen ble overført til de lokale nybyggernes bruk, med andre ord ”alders tids bruk” gjaldt ikke lenger som grunnlag for eie. Også nybyggerbøndene begynte å la reinflokkene sine bli merkbart større på slutten av 1700-tallet og på 1800-tallet, og lot dem ofte bli passet i reindriftssamenes raider. Av kronens land kunne man særlig i forbindelse med gårdskifter ”syne”, dvs. via besiktigelsen tilføye tilleggsland til gårdene. (Enbuske).

Gårdenes og kronens landområder i det gamle skogsamiske området ble (ut)skiftet gjennom oppmåling og kartlegging først i de midlertidige og så i de egentlige storskiftene på slutten av 1800-tallet og på 1900-tallet. Lokale innbyggere fikk også etter dette uhindret bruke kronens landområder på gammelt vis

til fiske, jakt, reindrift og til å utnytte engene. Gårder som var etablert på skatteland utviklet seg ved storskiftet til betydelige landområde-enheter. Av for eksempel samene Juho Marttiinens lappskatteland, som fikk sin begynnelse på slutten av 1600-tallet, var det i stamgårdenes besittelse etter storskiftet ca. 10 000 hektar land, 600 – 1000 ha/gård (Enbuske).

Den skogsamiske nybyggerbosetningen i det gamle Kemi og Torne Lappland ble utsatt for forfinskning og såvel genetisk som også kulturell assimilasjon hovedsakelig etter midten av 1800-tallet, da det flyttet mange finner til området. Befolkningen vokste, og det ble bygd mange nybyggergårder. Også for etterkommerne av de tidligere skoglappene ble skogsarbeid en ny, viktig næring. (Enbuske).

8. Det skapes et system av gårder i lappmarkene

Ved inngangen til 1800-tallet eide fiskersamene i samebygdene i Enare og Utsjoki likeledes sine fangstområder og fiskevann som skatteland. Ifølge gammel praksis bygde lappskatten på bruken av landområdene og på økonomisk evne. Slektene og familiene hadde egne faste bosteder, fiskevann og fangstområder som varierte etter årets syklus, kunne identifiseres ved hjelp av grensesteder, kunne selges og var arvelige. I Utsjoki utgjorde Tana älv med sine private fangstplasser stammen i fisket. Også her fantes det i samebygdene utenom skattelandene uskiftede felles landområder. (Nahkiaisaja).

Av de viktige tradisjonelle næringene kom villreinfangsten i Enare i en vanskelig situasjon da det midt på 1800-tallet ble slutt på villreinen. En viktig årsak til krisen var at norske reindriftssamer med sine reinflokker på titusener rein i begynnelsen av 1800-tallet trengte inn på beiteområdene i Enare og Utsjoki. I tillegg til at dette jagde bort villreinen, hindret det også utviklingen av de finske samenes egen reindrift. Det sies at på samme tid sank

også avkastningen i den viktigste næringen, fisket, og medvirket delvis til at man begynte å satse på jordbruk og husdyrhold og offisielt gjøre arvelige skatteland om til gårdeiendommer. (Nahkiaisaja).

Noen nybyggergårder reist av finner – hovedsakelig Kyrö-slekta – og samer allerede på 1750-tallet fikk nå en livlig fortsettelse. I Enare ble det i 1849-55 bygd et titall særegne fiskegårder (bosted, enger, fiskevann), som det ikke fantes noen av andre steder i Lappland og som også i fortsettelsen berget seg ved hjelp av lappskatten. Men særlig ble det bygd nybyggergårder på tidligere skattelandsgrunn og på uskiftet landområde, i årene 1831–1900 i overkant av 120, dvs. nesten alle søkerne fikk løyve. Av de som bygde gårder var 3/4 samer og 1/4 var finner. I Utsjoki ble det i 1841–55 på skatteland besikket over 20 fiskegårder. Nesten alle ble senere etablert som nybyggergårder. For etablering av nybyggergårder ble det i Utsjoki frem til år 1900 levert 110 søknader, men det ble gitt løyve til bare 60. I fiskegårdene og nybyggergårdene ble det ut fra alders tids bruk innlemmet boligfelt, fangstområder og -vann samt enger. I Enare og Utsjoki ble fiskevannene – også nybyggergårdenes – værende i privat eie og bruk frem til storskiftet. Etter årene med skattefrihet ble nybyggergårdene kronens gårder. (Nahkiaisaja).

Fiskersamer som hadde betalt lappskatt ble altså i hovedsak nybyggere. I Enare og Utsjoki lappmarker – fra slutten av 1800-tallet i sognene – holdt den gamle kollektive lappskatten fra 1800-tallet seg, og betalingen av den var både de stadig færre fiskersamene, nybyggerne (størstedelen fiskersamer) og reindriftssamene solidarisk med på. Fiskersamene betalte sin skatteandel på tradisjonelt vis etter sin økonomiske evne, sin eiendom og sitt fiske, nybyggerne etter sine matrikler og samene på grunnlag av sine reinflokker. Nybyggerne fikk friår også fra betaling av lappskatt. Lappskatten, som fikk stadig færre betalere, ble av-

skaffet i 1924. (Nahkiaisoja).

Befolkningen, særlig i Enare, vokste sterkt i siste del av 1800-tallet også som en følge av flyttebevegelsen. Også Enare begynte å bli forfinsket – samene mistet likevel ikke sin majoritet før på 1910-tallet. Man fortsatte bosettingsvirksomheten gjennom å etablere kronskogtorp på kronens land; i Enare ble det frem til 1915 etablert 93 og i Utsjoki 21 kronskogtorp. Kronskogtorp ble etablert i stort omfang også av reindriftssamene. Noen av dem flyttet etter grensestengningen allerede fra 1850-tallet av fra Utsjoki til Enare, i årene 1880 – 1920 i overkant av 20 familier. Også fra Sodankylä, Enontekis og Norge flyttet det et titall reindriftssamer. Også dem gav kronen løyve til å bygge nybyggergård eller skogtorp i området. Kronskogtorpene ble selvstendige på 1930-tallet. (Nahkiaisoja).

I Enare ble det i årene 1902–06 gjennomført en midlertidig utskilling av tiloversblitt kronland og storskifte. Gårdene fikk etter sine matrikler ca. 400–750 ha skogsmark/ gård. Også gårdeierne fikk rett til å ha rein på beite, til å fiske og jakte utenfor sine eiendommer. I Utsjoki ble det midlertidige skiftet ikke realisert, men der fikk gårdeierne på grunnlag av et senatsvedtak (1885) etter sine behov ta skogprodukter til eget forbruk og sløydvirke også for salg, delvis fra Enare-siden. Også storskifte ble påbegynt i Enare – bl a på oppfordring fra gårdeierne – i 1911, men av mange årsaker måtte man stanse det i 1918. Lov om storskifte i Enare, Utsjoki og Enontekis ble gitt i 1925. Nå minket mengden av skattbart landområde som skulle utskilles per matrikel betydelig sammenliknet med det midlertidige skiftet. (Nahkiaisoja).

Slik gikk så vel fiskersamene som reindriftssamene i Enare og Utsjoki på 1800-tallet og i begynnelsen av 1900-tallet over til et system av gårder som ble styrt av kronen, slik som annetsteds i Kemi Lappland allerede på 1700-tallet.

9. Reindriften kommersialiseres og sprer seg til et større område. Jordskatten stabiliserer seg

Beiting av rein baserte seg enda på 1700-tallet på lappskatteland. Men det at reinflokkene stadig ble større, og at reinhjorden fritt kunne bevege seg over og beite på den andre siden av den svenske og den norske riksgrensen, som Lappekodisillen (1751) muliggjorde, gjorde ende på systemet med lappskatteland og samebygder i Rounala i Enontekis. Lappekodisillen begrenset også besittelse av skatteland til ett rike. De private lappskattelandene ble altfor små i utstrekning for de store reinjordene. Reindriftssamenes kommersielle storskala reindrift spredte seg på 1800-tallet til nesten alle frie kronens landområder i Lappland, og forstyrret på mange måter skogsamenes fangst og odlingen på nybyggergårdene. I Enontekis gikk nybyggerne – også samene – over til å betale jordskatt på samme måte som i Kemi Lappland. (Hiltunen, Enbuske).

Spesielt i Nord-Norge og Nord-Sverige ble reinflokkene på 1800-tallet enormt store, og med i utviklingen var også reindriftssamene i Enontekis og Utsjoki. Bakgrunnen for dette var god pris på reinkjøttet og velstandsøkning. Til slutt ble det mangel på beiteland, og fjell-samer fra tre land gjette sine flokker som omfattet mange titusener reinsdyr med den rettighet Lappekodisillen gav også i Enontekis og Utsjoki, men også i Enare, samt allerede fra slutten av 1700-tallet også i de nordre delene av Kittilä og Sodankylä. På den annen side var nordmennene fiendtlig innstilt til finnenes ishavsfiske og til at de finske reindriftssamene lot hjorden beite i Norge. Konfliktene førte til at grensen mellom Norge og Finland ble stengt i 1852. (Enbuske, Hiltunen).

Den norske grensestengningen økte beittingspresset fra de svenske reindriftssamene – på det meste 60 familier – fra Enontekis og østover derfra. Det forårsaket tap og uro av mange slag, og gjorde utviklingen av rein-

driften vanskelig for de tidligere skogsamene og for reinslektene som slo seg ned i Enontekis. Til slutt ble grensen mot Sverige i praksis stengt for beiting gjennom en forskrift i 1888. Finnens beiteområder ekspanderte, og til dels medvirket det til at reindriften fikk en rask oppgang. I tillegg skattla kronen reindriftssamene lett, og tillot fri bruk av sine landområder som beitemarker (Enbuske).

I forbindelse med beitingen flyttet også mange reindriftssamiske slekter og familier over grensene. Slik vekslet det antall slekter som var registrert som samer i Enontekis betydelig på 1800-tallet, fra 6 helt opp til 24. Etter grensestengningene begynte visse reinslekter å stabilisere seg i Enontekis, og også Utsjoki og Enare fikk sine egne slekter. Blant reindriftssamene i Enontekis var det også mange samifiserte finske slekter; av de i alt 24 husholdningene i 1923 utgjorde de endatil halvparten. Storskala reindrift ble med tiden konsentrert på stadig færre hender. De samfunnene, reinbygdene, som drev med det, var velstående, svært lukkede og hierarkiske. Ekteskap ble inngått reinslektene imellom. (Enbuske).

Fra Enontekis måtte i alt ca. tjue reindriftssamiske slekter flytte til de nordre delene av Sodankylä og Kittilä og til dels videre til Enare, de eldste allerede på slutten av 1700-tallet og de fleste på 1870- og 1880-tallet. Innflytternes reinhjorder var store, og de var vanligvis svært velstående. Reindriftssamene kom til statsstyrte kronens skoger, og slett ikke til gamle reinbeiter, men til sompioboernes tidligere fangstområder for villrein. Skogforvaltningen tok vennlig innstilt imot innflytterne til sine områder, og også generelt anså skogforvaltningen på slutten av 1800-tallet at reindrift var en næring som egnet seg svært godt for dens landområder. Fra staten fikk innflytterne også landområder for etablering av nybyggergårder, i gjennomsnitt 200 hektar per gård. I 1912 var alle innflytterne unntatt én gårdeiere. (Enbuske).

I Enontekis fikk nybyggergårdene matrikler som var basert på landområdene og gårdens annen avkastning, og betalte så jordskatt i overensstemmelse med matriklene. Betalingsgrunnlaget ble kontrollert ved skatteinspeksjonene. Også i jordskatten inngikk det enda på 1800-tallet en rest av den gamle lappskatten, som var basert på fiske og jakt. Egentlig kollektiv lappskatt ("sogneskatt") var det fra slutten av 1700-tallet bare reindriftssamene som betalte. Også i deres kollektive betaling av lappskatt var det i årene 1809–1843 avbrudd, fordi det i sognets folkeregisteret nesten ikke stod oppført noen reindriftssamer. Fra da av og fremover betalte reindriftssamene fremdeles en årlig kollektiv lappskatt på 3 rubler, dvs. 12 mark, som ble gradert etter antallet rein betaleren hadde. Når det for en flokk på 750 rein ble betalt 1,68 mark i skatt, og verdien av en rein var 50–60 mark, kan man ikke akkurat si at skatten var noen stor belastning. (Hiltunen, Enbuske).

Lappskatten for fjell-, fisker- og skogsamer som var oppskrevet i jordebøkene på 1800-tallet var altså ikke for noen del basert på landområde og landeie og skatt som beviste det, slik det er blitt påstått. (Enbuske).

10. Styringen av utviklingen i Lappland har fulgt statens generelle linjer

Studiene av de gamle lappmarkenes bosetnings-, nærings-, skatleggings- og områdebrukshistorie viser at alle de fenomenene man har studert har vært utsatt for historisk utvikling og forandring, så vel på grunn av egne interne faktorer som av den politikk statsmakten praktiserte. Staten har fra det oppstod en sentralisert stat på 1500-tallet for det meste styrt utviklingen også i Lappland i overensstemmelse med allmenne rikslover og forskrifter eller ved så langt som mulig å tilpasse dem til forholdene i Lappland. Det kan også sies at staten gjennom historien, særlig i sin landområdepolitikk, har behandlet innbyg-

gerne i Lappland på en likeverdig måte som innbyggere i Lappland uten å gjøre forskjell på grunnlag av etnisitet.

Til norsk ved Hanne Elin Utvik

Kilder

Enbuske, Matti: *Asutuksen ja maankäytön historia keskisessä Lapissa ja Enontekiöllä 1900-luvun alkuun*. Oikeusministeriön julkaisuja 2006:6. Oikeusministeriö. Helsinki 2006. 352 sivua.

Hiltunen, Mauno: *Maailma maailmojen välissä. Enontekiön asukkaat, elinkeinot ja maanhallinta 1550 – 1808*. Oikeusministeriön julkaisuja 2006:5. Oikeusministeriö. Helsinki 2006. 288.

Joona, Juha: *Entisiin Tornion ja Kemin lapinmaihin kuuluneiden alueiden maa- ja vesioikeuksista*. Juridica Lapponica 32. Lapin yliopisto. Arktinen keskus 2006. 418 sivua.

Nahkiaisoja, Tarja: *Asutus ja maankäyttö Enaressa ja Utsjoella 1700-luvun puolivälistä vuoteen 1925*. Oikeusministeriön julkaisuja 2006:7. Oikeusministeriö. Helsinki 2006. 352 sivua. 343 sivua.

Karjalaisen kulttuurin ja karjalan kielen säilyttämisen monet haasteet

Pekka Zaikov

Karjalaiset asuvat Venäjän luoteisosissa Karjalan Tasavallassa sekä Tverin, Leningradin ja Murmanskin alueilla. Venäjällä asuvien karjalaisten lukumäärä on lähes 120 000 henkeä. Karjalaisia asuu myös Suomessa, jonne he ovat siirtyneet eri historian vaiheissa. Karjalan kieli kuuluu suomalais-ugrialaisten kielten itämerensuomalaiseen haaraan. Nykyään karjalan kieli kuuluu uhanalaisiin kieliin. Tarkastelen seuraavassa nykyisen tilanteen taustaa ja syitä karjalaisten historian valossa.

Neuvostojen kielipolitiikka Karjalassa

Nykyinen karjalaisten kulttuuri- ja kielitilanne on ollut riippuvainen Neuvostoliiton kansallisesta politiikasta. Sen ristiriitaisuus oli siinä, että puhuttiin kaikkien kansojen kulttuurien ja kielten samanarvoisuudesta, mutta todellisuudessa kehitettiin yleisneuvostoliittolaista kulttuuria, jonka ainoana kielenä koko maassa oli venäjä. Käytössä olivat kovat ideologiset sanktiot, joiden seurauksina muiden kansojen kulttuurit ja kielet supistivat käyttökenttäänsä ja rupesivat käytännössä elämään vain perhepiirissä. Pienten kansojen kulttuureita muistettiin vain suurina juhlina, jolloin piti näyttää, että niistä huolehditaan. Tuon ajan kaksinaismoraali määritteli vallanpitäjien suhtautumista myös karjalaisiin. Niinpä karjalaisten lukumäärä väheni jatkuvasti. Tosin täytyy sanoa, että vuodesta 1835 vuoteen

1939 heidän lukumääränsä kasvoi 171 000 hengestä 250 000 henkeen. Tuona ajanjaksona karjalainen kulttuuri ja karjalan kieli kehittyivät luonnollisissa oloissa karjalaisissa kylissä. Silloin karjalaiset olivat pääasiassa yksikielisiä, joskin jotkut, varsinkin miehet, osasivat puhua myös venäjää. Vuonna 1959 karjalaisia laskettiin olevan 160 000 ja nykyään hieman vajaat 120 000 henkeä. Eli karjalainen väestö on vuosi vuodelta yhä enemmän vaihtanut kieltä venäjäksi. Kun läntisimmässä ryhmässä eli Karjalan Tasavallassa 1920-luvulla laskettiin olevan 108 000 karjalaista, niin nykyisistä asukkaista karjalaisiksi kutsuu itseään 65 000 henkeä, joista vain puolet sanoo äidinkielenkseen karjalan.

Tverin Karjalassa assimilaatio eteni vielä nopeammin. 1920-luvulla siellä asui 140 000 karjalaista (56 % Neuvostoliiton karjalaisten määrästä). Vuonna 1979 heitä oli enää noin 22 prosenttia (Virtaranta 1986:12) ja nykyään vain 23 000 (noin 16 %). Tosin monet tutkijat ovat sitä mieltä, että siellä täytyisi olla enemmän karjalaisia kuin viralliset luvut kertovat. 1930-luvulla Tverin karjalaisille opetettiin koulussa äidinkieltään yli viisi vuotta. Esimerkiksi vuonna 1931 alueella opetettiin karjalaa 84 koulussa. Karjalan Tasavallassa taas ei tuolloin opettu karjalaa. (Golovkin 1998:39).

Venäjän vallankumous muutti suuresti karjalaisten elämää. Pohjois-Karjalassa alkaa

esiintyä mielipiteitä, joiden mukaan Karjala on erotettava Venäjistä ja perustettava itsenäinen valtio. Vienankarjalaiset järjestivät kokouksia, joissa vaadittiin Karjalan irtautumista Venäjistä. Sen takia Venäjän hallituksen päämies V. Lenin kutsui Karjalaan Edvard Gyllingin tarkoituksenaan luoda uusi Venäjän osavaltio nimeltään Karjalan Työväen Kommuuni. Vuonna 1920 se perustettiin ja siihen liitettiin myös venäjänkieliset Äänisen takaiset seudut. Lokakuussa 1920 Suomen ja Venäjän välillä oli solmittu Tarton rauhansopimus, jossa mm. oli sovittu että Karjalassa ”paikallinen kieli (siis karjalan kieli) tulee hallinnon, lainsäädännön ja opetuksen kieleksi”. Tämä hyvin tärkeä sopimuksen kohta, joka olisi mahdollistanut karjalan kielen ja kulttuurin kehittämisen, jäi vain paperille. Neuvosto-Venäjän ja Karjalan johto eivät ryhtyneet minkäänlaisiin käytännön toimiin mahdollistaakseen karjalan kielen kehityksen uusissa olosuhteissa. Päinvastoin, Karjalan johtajat yrittivät kaikin keinoin estää karjalan kirjakielen luomisen. Tätä perusteltiin mm. karjalan kielen kehittämättömyydellä, eri murteiden eroavuuksilla ja vallankumouksen jälkeisen ajan aineellisella puutteella.

Vallanpitäjien suhtautumista karjalan kieleen ja karjalaiseen kulttuuriin kuvastaa hyvin seuraava neuvostojen 1. Yleiskarjalan edustajakokouksen (1921) päätöslauselma, jossa sanotaan, että ”venäjän kieli on suurelle osalle karjalaisia oma kulttuurikieli” ja että ”karjalan kirjakielen elvyttäminen on tarpeeton ja mahdoton tehtävä” (Yleiskarjalaisten Neuvostojen 1. edustajakokous, 1990:224).

Kun karjalan kielen käyttö oli ensin tehty mahdottomaksi, annettiin karjalaisille lapsille mahdollisuus opiskella koulussa venäjäksi ja osittain suomeksi. Suomen kielen taito oli ja on toki edelleenkin karjalaisille tarpeellinen, onhan Suomi naapurimaamme ja suomi lähin sukukielemme. Mutta tällainen kielikysymyksen ratkaisu jarrutti kovasti karjalan kielen ke-

hitystä ja muokkasi suhtautumista siihen.

Suomen kielen ottaminen Karjalassa kirjakieleksi venäjän rinnalle oli pikemminkin poliittinen kuin kulttuurinen toimenpide. Leninin ja sittemmin Stalinin aikaiset hallitukset elättelivät haavetta ”maailman vallankumouksesta”. Kommunistit toivoivat näkevänsä koko Fennoskandian sosialistisena valtiona. Karjalan geopoliittinen sijainti oli tärkeä, sillä siellä koulutettiin suomea taitavia agitaattoreita, joita sitten lähetettiin Suomeen järjestämään maanalaista työtä. Ajatusta edisti myös se, että jonkin verran punakaartilaisia oli kansalaissodan jälkeen paennut Suomesta Karjalaan ja muutamat olivat päässeet mukaan hallintoelimiin. Näistä syistä karjalan kielen kehittäminen julistettiin perspektiivittömäksi ja haitalliseksi. Oli hyvinkin paradoksaalista, että karjalan kieli, jonka puhujien keskuudesta oli kerätty Kalevalan runot ja joka oli vahvasti vaikuttamassa suomen kirjakielen syntyyn, oli edustajakokouksen jäsenien mukaan kelvoton kehittämään karjalaista kulttuuria.

Neuvostoliiton ja Suomen suhteet kiristyivät 1930 luvun lopulla. Neuvostoliittoon siirtyneitä suomalaisia kommunisteja ja samoin myös karjalaisia alettiin vangita, ampua ja viedä Siperiaan. Suomen kieli julistettiin nyt porvarilliseksi ja jopa fasistiseksi.

Suomen kielen menetettyä suosikkiasemansa karjalan kieleen alettiin suhtautua suopeasti. Karjalan kieltä ja sen murteita ruvettiin tutkimaan professori Dmitri Bubrihin johdolla. Hän julkaisi vuonna 1937 Karjalan kielen kieliopin. Sen perusteella kirjoitettiin karjalan kielioppeja ja lukukirjoja käyttämällä venäjänkielistä kirjaimistoa (Beljakov 1934, Fortunatova 1938, Anisimov 1939). Tällainen keinotekoinen kirjakieli tuntui karjalaisilta hyvin vieraalta ja sitä opetettiin kouluissa vain noin puolitoista vuotta. Näin lyhyessä ajassa kirjakieli ei ehtinyt vakiintua karjalaisten käyttöön.

Äidinkielen opetus päättyi toisen maail-

mansodan syttyessä, sillä karjalaista väestöä siirrettiin asuinsijojensa itäpuolelle venäläisiin kyliin, joissa kouluopetus tapahtui vain venäjäksi. Sodanjälkeisinä vuosina ei karjalan kielen opettamisesta enää edes keskusteltu. Karjalaan tuli paljon uutta venäjänkielistä väestöä, koska alueella aloitettiin laajoja metsien hakkuita ja rakennettiin uusia tehtaita ja vesivoimaloita. Karjalaisten kylien määrä väheni ja karjalaiset alkoivat sulautua venäjänkieliseen väestöön. Venäjän kieli sai karjalaisten keskuudessa vahvan aseman välineenä, joka lisäsi yhteisymmärrystä eri kansallisuuksien kesken ja mahdollisti koulutuksen saamisen. Syntyi jopa sellainen käsitys, että karjalan kielen osaaminen häittää venäjän kielen omaksumista.¹

Toisen maaailmansodan päätyttyä perustettiin Suomalais-Karjalainen Neuvostotasavalta. Silloin annettiin inkeriläisille lupa muuttaa Karjalaan. Heistä suuri osa oli pakosiirretty kotiseudultaan Siperiaan. Vuonna 1940 karjalaisissa kouluissa ruvettiin uudelleen opettamaan suomen kieltä. Karjalaiset olivat silloinkin passivisia oman kulttuurinsa ja kielensä säilyttämisen kysymyksissä.

Vuosina 1960-80 Neuvostoliitossa puhutaan yhteisen ”neuvostokansan” syntyisestä, jonka tärkeimpänä tunnuksena on yhteinen neuvostokulttuuri venäjänkieliseen. Tämä ideologia vaikutti suuresti pienten kansallisuuksien kulttuurien ja kielten säilymiseen. Prestiisikieleksi tuli venäjä. Kaikki opetus kouluissa ja korkeakouluissa tapahtui ainoastaan venäjäksi. Karjalaisissa kylissä puhuttiin yhä

1. Tällaisen kielipolitiikan seuraukset näkyvät väestönlaskennassakin: vuonna 1935 karjalaisista 51 % osasi kirjoittaa vain venäjää, 23 % venäjää ja suomea ja 26 % vain suomea. Myöhemmin vuonna 1959 19 % karjalaisista ilmoitti venäjän äidinkielekseen. Tämä venäjänkielistynyt ryhmä käsitti 10 % maaseudulla asuvista ja 38 % kaupungeissa asuvista karjalaisista. Vuonna 1989 jo 28 % karjalaisista ilmoitti venäjän äidinkielekseen.

enemmän venäjää. Lisäksi hävitettiin ns. perspektiivittömiä kyliä, joihin monet karjalaiset kylätkin tuomittiin kuuluviksi. Vuonna 1939 Karjalassa oli lähes 3 000 kylää, vuonna 1989 vain 670. Viimeisen väestönlaskennan mukaan vain puolet karjalaisista sanoo karjalaa äidinkielekseen. Vaikka aikuiset puhuvatkin vielä aika hyvin karjalaa, on useimpien lasten ja nuorten kielitaito jo heikko. Parhaimmassa tapauksessa he vain ymmärtävät sitä. Usein voi kuulla, että vanhemmat puhuvat lapsilleen karjalaa ja nämä vastaavat venäjäksi.

Kirjakielen luomisen välttämättömyys

Karjalainen väestö ymmärsi aina kuitenkin, että heillä on oma äidinkieltensä ja puhui kieltä kaikesta huolimatta. Karjalainen älymyösti tiesi, että kielen säilymisen edellytys oli saada aikaan kirjakieli, jota opetettaisiin sekä kouluissa että muissa opetuslaitoksissa. Perestroikan eli avoimuutta tavoittelevan uudistuspolitiikan alettua pidettiin Petroskoissa vuonna 1987 ”Karjalaiset”-niminen konferenssi. Siellä päätettiin luoda karjalan kirjakieli kahdessa muodossa, toinen nojautuen livvin päämurteeseen, toinen varsinais-karjalaan, tarkemmin pohjois-vienan murteeseen. Molemmat päämurteet kattaisivat suuria Karjalan tasavallan alueita. Tällainen ratkaisu oli välttämätön. Yhtenäinen kirjakieli olisi vieras useimmille karjalaisille, varsinkin kun karjalaisten identiteetti oli vielä monin paikoin heikko.

Karjalan kansa ei ole vielä tänäänkään valmis yhteiseen kirjakielimuotoon. Tverin karjalaisille opetetaan oman aapisen ja lukukirjojen mukaan. On esitetty myös ajatus, että pohjois-vienalaisille opetettaisiin suomen kirjakieltä. Pohjois-vienalaiset murteet ovat karjalan murteista lähimpänä suomen kirjakieltä. Mutta jos näin helppo olisi elvyttää karjalan kieltä suomen kielen avulla, niin se olisi tapahtunut jo aikoja sitten. Karjalaiset oppivat kyllä mielellään suomea, mutta he eivät käytä sitä joka-päiväisessä elämässä, vaan silloin, kun käyvät

Suomessa tai puhuvat suomalaisten kanssa. Karjalan he kokevat omaksi äidinkielekseen ja kuulevat tai puhuvat sitä kotonaan.

Oman kielen merkityksen korostuminen 1990-luvulla

Karjalan Tasavallassa kirjoitettiin ja painettiin 1990-luvun alussa aapisia ja luku- ja sanakirjoja sekä ruvettiin opettamaan karjalaa kouluissa. Alussa opettajilla ja tutkijoilla riitti intoa tehdä työtä kulttuurin ja kielen hyväksi. Ensimmäisen kuuden vuoden aikana karjalan kieltä opiskelevien määrä kasvoi 300:sta 2500 henkeen. Vuonna 1995 karjalaa (vienankarjalaa ja livviä) opetettiin 60 koulussa 2522 koululaiselle ja 50 päiväkodissa 1364 lapselle (ks. myös Markianova 2000:13-22, Zaikov 1995:109-115 ja 2000:23-30). Karjalan kielen opiskelijoiden ja koulujen määrästä kertoo seuraava taulukko

lukuvuosi	kouluja opiskelijoita	
1989 – 1990	11	301
1992 – 1993	38	1181
1993 – 1994	55	1487
1994 – 1995	53	1577
1995 – 1996	60	2522
1996 – 1997	53	2205
1997 – 1998	57	2388
1998 – 1999	51	2159
1999 – 2000	56	2003
2000 ² – 2001	52	2149
2002 – 2003	52	1816
2003 – 2004	49	1824
2004 – 2005	53	2237
2005 – 2006	50	2156

Alueen molempiin yliopistoihin perustettiin karjalan kielen laitokset, jotka rupesivat valmistamaan päteviä opettajia. Perustettiin karjalankielinen lehti *Oma mua*, jonka pääasialliset kielet ovat livvi ja vienankarjala.² Karjalan

2. Viisi vuotta sitten lehti jaettiin kahtia: toinen niistä *Oma mua* ilmestyy edelleenkin livviksi, toinen *Vienan Karjala* - vienaksi.

kielellä rupesi ilmestymään myös kaunokirjallisuutta.³ On käännetty myös hengellistä kirjallisuutta sekä erilaisia kertomuksia ja runoja on painettu karjalankielisten lehtien palstoilla.

Kansallisessa teatterissa esitettiin kolme karjalankielistä näytelmää. Kymmenen vuotta sitten Petroskoissa avattiin ensimmäinen suomalais-ugrilainen koulu, jossa opetetaan suomea, karjalaa ja vepsää. Kieliä opetetaan 3-4 tuntia viikossa. Mainittuja kieliä käytetään myös opetettaessa muita aineita.

Uusi kriisi 1990-luvun lopulla

Vuoden 1996 jälkeen alkoi kuitenkin sellaisten koulujen määrä, joissa opetettiin karjalaa, pikku hiljaa laskemaan. Nykyään 50 koulussa opetetaan karjalan kieltä. Opettamisen taso eräissä kouluissa ei täytä asetettuja vaatimuksia ja jotkut opettajat luopuvat karjalan kielen opettamisesta. Se johtuu nähtävästi siitä, että karjalan kielellä ei edelleenkaan ole mitään virallista asemaa. Kun taloudellinen tilanne rupesi huononemaan, ruvettiin vähentämään juuri karjalan kielen tunteja. Koulun rehtorilla on täysi oikeus tehdä niin, koska ei voitu supistaa kaikille pakollisten aineitten opetusta. Ainoastaan koulun rehtorin ja opettajien hyvä tahto takasi karjalan kielen opettamisen. Ellei sitä ole, kieltä ei ruveta opettamaan, vaikka karjalan opettamisen tärkeydestä identiteetin säilyttämiseksi puhutaankin aika paljon.

Tilanne huolestuttaa etenkin karjalaista älymystöä ja opettajia. Ratkaisevaa käännettä kielen elvyttämisessä me emme kuitenkaan ole vielä saavuttaneet. Omasta kokemuksesta-

3. Mainittakoon esimerkiksi VI. Brendojev Anusrandaine (1980), Hiilau huoli (1983), Kadajikko (1986), Sa olet armas (1989), Kylmil (1990), Runoja (1991), P.Lukin Tuhkimus (1981), Mindäh kägöi kukkuu (1990), Iče minä (1996), Z.Dubinina Silmykaivoine (1995), O.Mišina Kuldaine ildu (1993), Ratoi (1996), P.Sem'onov Ruadajat (1998), Al.Volkov Pieni D'essoilu, runokokoelma Omil pordahil (1999), Kuntijärvi Yhessä ylettih (2001), V.Karakina Rohkie tijani (2005).

ni voin sanoa, että yliopistoon pyrkijöiden karjalan kielen taito huononee vuosi vuodelta. Usein opiskelemaan tulee sellaisia, jotka ymmärtävät kieltä, mutta puhuvat sitä vain vaivoihin. Useimmiten vasta yliopistossa heillä herää oikea kiinnostus äidinkieltään kohtaan ja he rupeavat aktiivisesti puhumaan karjalaa.

Ongelma on siinä, että lapset eivät ole puhuneet aktiivisesti kieltä perheissään. Parhaimmassa tapauksessa he ymmärtävät yksinkertaisia asioita. Koulussa karjalan kielen opetus on edelleen järjestetty heikosti. Tavallisesti koulussa opetetaan karjalaa oppiaineena ainoastaan pari tuntia viikossa, eräissä kouluissa vain yksi tunti. Joissakin kouluissa taas sitä opetetaan fakultatiivisesti eli lukujärjestyksen ulkopuolella. Lisäksi karjalan kieltä opetetaan vain joka neljännelle karjalaislapselle.

Kaikista näistä asioista oli monet kerat kirjoitettu lehdissä ja puhuttu karjalaisten edustajakokouksissa, jotka pidetään kerran viidessä vuodessa. Tästä syystä Karjalan Opetusministeriön puitteissa ruvettiin hahmottelemaan Karjalan Tasavallan suomalais-ugri-laista koulua. Konseption laati vepsän kielen tutkija Nina Zaitseva vuonna 2000. Asiakirjan vahvisti vuonna 1997 Karjalan hallituksen puhemies.⁴ Venäjän taloudellinen tilanne ei kuitenkaan sallinut toteuttaa mainittua asiakirjaa.

Kansalliset järjestöt rupesivat vaatimaan opetusministeriöltä ja kansalliselta komitealta parannusta karjalan, vepsän ja suomen kielen opetukseen Karjalan Tasavallassa. Tuloksena oli, että hallituksen puheenjohtaja allekirjoitti päätöksen karjalan, suomen ja vepsän kielen opetuksen parantamisesta. Tähän dokumenttiin nojautuen yritettiin saada parannusta kuvattuun tilanteeseen. Jonkunlaista parannusta on kyllä saatu: on ruvettu opettamaan karja-

4. Sen mukaan karjalan kieltä olisi voinut opettaa 1-4 luokilla neljä tuntia viikossa, 5-9 luokilla opetettaisiin karjalan kielioppia, kirjallisuutta ja suomalais-ugrialaisten kansojen historiaa. Näitä oppiaineita opetettaisiin 8 tuntia viikossa. Ja 10-11 luokilla karjalaa ja kirjallisuutta opetettaisiin 2-6 tuntia viikossa.

laa niissä kouluissa, joissa ei sitä opetettu, monet koulut ovat saaneet suomalais-ugrialaisten koulun nimen ja saavat täten vakituista lisäpalkkaa karjalan ja suomen kielten opettamiseksi jne. Kuitenkin sekään ei tuntuvasti muuttanut tilannetta. Edelleenkin piirihohtajat ja koulujen rehtorit itse määräävät, miten ja minkä verran opetetaan karjalan kieltä.

Lainsäädäntö ei turvaa karjalaisten kielisiä oikeuksia

Tilanteeseen voi saada ratkaisevaa muutosta vasta silloin kun karjalan kieli saa Karjalan Tasavallassa virallisen aseman. Sen takia Karjalan Lainsäädäntökokoukselle ehdotettiin uutta kielilakia, jonka mukaan karjalan kieli tulisi viralliseksi valtionkieleksi venäjän kielen rinnalla. Parlamentti ei hyväksynyt sitä. Myöhemmin Karjalan parlamentti käsitteli uutta perustuslakia. Siihen ehdotettiin taas lisäyksiä, joiden mukaan karjala olisi toisena virallisena kielenä tasavallassamme. Kun ehdotus käsiteltiin parlamentissa, päätös oli jälleen kielteinen. Syyt olivat molemmassa tapauksessa samanlaisia: 1) karjalan kieli ei ole vielä valmis olemaan virallinen kieli, 2) uudistuksen toteuttamiseen tarvitaan paljon varoja ja 3) jos karjalan kieli tulee viralliseksi kieleksi, niin se voi synnyttää kansallisuuksien välisiä eripuraisuuksia tasavallassa. Kun uutta perustuslakia käsiteltiin, venäjänkielissä lehdissä oli julkaistu suorastaan provosoiivia artikkeleita, joissa halveksittiin karjalaisia, heidän kulttuuriaan ja kieltään. Varsin aktiivisia tässä mielessä olivat žirinovskilaiset ja kommunistit.

Hallituksen Kansallinen komitea ehdottaa nyt käsiteltäväksi uutta kielilakia, jossa puhutaan ns. regionaalista eli alueellisista kielistä, joihin Karjalassa kuuluisivat karjala, suomi ja vepsä. Siinä ehdotetaan, että karjalan kieltä opetettaisiin tarpeen mukaan niissä kylissä missä asuu karjalaisia. Mielestäni ei ole syytä nimittää Karjalassa puhuttuja kieliä regionaali-

siksi. Termi ikäänkuin alentaa näiden asemaa verrattuna muihin suomalais-ugrilaisiin kieliin, jotka ovat nousseet venäjän rinnalla toiseksi viralliseksi kieleksi, kuten esimerkiksi komi, mari, mordva ja udmurtti.

Rahoitusta uudistukseen saataisiin kulttuuriohjelmista. Ehdotus ei ole hyvä, budjetissa ei useimmiten löydy rahaa ohjelmien rahoitukseen. Jos karjala olisi toisena virallisena kielellä, rahoitus sen opettamiseksi olisi itsestään selvä asia, sillä silloin budjetissa aina olisi maininta kielten opetuksesta. Täytyy siis edelleenkin ajaa kielilakia, jonka mukaan karjala tulisi venäjän kielen rinnalla toiseksi viralliseksi kieleksi Karjalan tasavallassa. Jos Karjalan Tasavallassa karjalan kieli kuolee, niin tuskinpa sen jälkeen on syytä säilyttää itsenäinen tasavalta, vaan on Karjalasta tehtävä tavallinen venäläinen alue. Venäjän hallituksella on pyrkimyksiä luoda Venäjästä unitaarinen valtio, missä ei olisi mitään kansallisia valtioita, vaan koko valtio olisi täysin venäjankielinen. Täten kansalliset kysymykset kuulisivat itsestään. Tämä asia ymmärretään hyvin kansallisissa valtioissa. Näissä kansallisissa valtioissa nouseekin vastarinta omien tasavaltojen säilyttämiseksi.

Karjalaisen kulttuurin säilymisen käytännön edellytykset

Pakostakin syntyy kysymys: mitä on tehtävä karjalaisen kulttuurin säilyttämiseksi? Ensimmäinen on maaseudulle saatava kunnollisia työpaikkoja. Toiseksi täytyy valistaa ihmisiä alkoholin liiallisen käytön vaaroista. Karjalan Tasavallassa on luotava sellainen tilanne, että ihmiset olisivat alkoholin käyttöä vastaan. Kolmanneksi täytyy rohkaista vanhempia puhumaan lasten kanssa karjalaa.

Viimeisen viidentoista vuoden aikana tilanne on jonkun verran muuttunut paremmaksi. Karjalaiset itse suhtautuvat jo positiivisesti oman kulttuurin ja kielen säilyttämiseen. Yhä useammat opettajat opettavat karjalaa. Se ilah-

duttaa ja antaa toivoa. Kalevalan kylässä on perustettu kielipesä, jossa lasten kera aamusta iltaan puhutaan karjalaa. Nämä lapset osaavat kouluun tullessaan äidinkieltään paremmin kuin muut. Heidän vanhempansakin toivovat, että heillekin opetettaisiin karjalan kieltä, että he voisivat puhua lastensa kanssa omaa kieltään. Heille on järjestettykin kielikursseja. (katso myös Zaikov 2005:461- 467).

Järjestötoiminnan merkitys karjalaisen identiteetin nostajana

Karjalaisten tärkein etujärjestö on Karjalan Rahvahan Liitto (KRL), joka perustettiin toukokuussa 1989. Liiton tavoitteena on säilyttää ja kehittää karjalaista kulttuuria ja karjalan kieltä, kasvattaa nuorisossa kunnioitusta karjalaista kulttuuria ja karjalan kieltä kohtaan, tutkia ja levittää tietoja karjalaisen kansan menneisyydestä ja nykyisyydestä sekä osallistua sellaisten ongelmien ratkaisemiseen, jotka koskevat karjalaista kansaa.

Ensimmäisenä toimintavuonna perustimme myös karjalankielisen kuoron ”Oma pajo”, joka rupesi keräämään ja esittämään aitoja karjalaisia lauluja. Nykyään kuorossa on yli 50 henkeä. Kuoron toiminnan merkitys on ollut huomattava. Nykyään Karjalassa on monta karjalankielistä laulukuoroa ja folkloreryhmää, jotka esittävät sekä perinteisiä että itse kirjoitettuja lauluja. Livviläisten, lyydiläisten ja osittain keskikarjalaisten asuma-alueilla venäläinen laulu rupesi syrjäyttämään karjalaista ja täten karjalainen lauluperinne pikku hiljaa häviää. Tällainen tilanne on syntynyt, koska karjalan kielellä pitkään aikaa ei ollut minkäänlaista asemaa. Tällä hetkellä on kuitenkin meneillään hanke, jossa tehdään uusi laulukirja, johon kootaan viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana syntyneet karjalankieliset laulut.

Vuonna 1993 kolmen seuran aloitteesta (KRL, Inkerin liitto, Vepsän kulttuuriseura) Petroskoihin perustettiin ensimmäinen suoma-

lais-ugrilainen koulu, joka hiljattain sai Elias Lönnrotin nimen. Koulussa opetetaan suomea, karjalaa ja vepsää. Eräitä aineita, kuten musiikkia, luonnontiedettä, historiaa ja liikuntaa opetetaan käyttämällä näitä kieliä. Petroskoin yliopiston tulevat opettajat myös harjoittelevat tässä koulussa. Sen tiloissa me pidämme karjalankielisiä illaččuja ja erilaisia kokouksia. Koulun opettajat osallistuvat uusien koulukirjojen ja ohjelmien valmistamiseen.

Vuonna 1990 KRL oli yhdessä Vepsän kulttuuriseuran kanssa tekemässä aloitetta karjalan ja vepsän kielen laitoksen perustamista Petroskoin yliopistoon. Nykyään laitoksella työskentelee seitsemän opettajaa. Yhteensä karjalan ja vepsän kieltä pääaineenaan opiskelee yli sata opiskelijaa. Opettajina työskentelevät Petroskoin yliopistosta valmistuneet. He työskentelevät myös koulunopettajina, lehtien sekä radion ja television toimittajina, kulttuurialan asiantuntijoina ja tulkkeina. Yliopisto on järjestänyt myös jatko-opiskelua. Parhaimmat opiskelijat tekevät tutkimustyötä suomen, karjalan ja vepsän kielen alalla. Myöhemmin karjalan ja vepsän kielen laitos perustettiin myös Pedagogiseen yliopistoon.

Molempien yliopiston opettajat pitävät joka kesä viikon pituisia karjalan kielen kesäkursseja, joihin osallistuu pääasiassa karjalan kielen opettajia ja lastentarhojen kasvattajia. Kurkseista ovat kiinnostuneet myös Suomessa asuvat karjalaiset. On tärkeää, että kielikursseja pidetään karjalaisissa kylissä, joissa elää aito karjalainen kulttuuri.

Petroskoihin perustettiin Karjalaine sana - niminen kirjallisuusseura, jonka jäsenet julkaisevat karjalankielistä kirjallisuutta. Kertomus- ja runokirjoja on ilmestynyt melkoisesti, yli kaksikymmentä kirjaa on julkaistu viime vuosina.

Karjalan Rahvahan Liitto perusti osastojaan moniin karjalaisiin kyliin. Nykyään osastoja on Uhtualla, Kostamuksessa, Kiestingissä, Pääjärvellä, Kemissä, Paateneessa, Mu-

jejärvellä, Karhumäessä, Segezassa, Prääsässä, Jessoilassa, Kotkatjärvellä ja Nuožjärvellä. Jäsenseurat eivät tosin ole suuria, tavallisesti noin 20-30 hengen suuruisia, mutta niiden toiminta on tärkeää. Ne järjestävät karjalankielisiä illanviettoja ja perinteellisiä pruaniekkvoja.

Suomessa toimivan Uhtuan seuran aloituksesta Uhtualla on jo monta vuotta toimii kielipesä. Sen merkitys kielen elvyttämiselle on erittäin suuri. Toiminta pohjautuu siihen, että lasten kanssa puhutaan ainoastaan karjalaa. Alussa oli tiettyjä vaikeuksia, mutta myöhemmin tilanne muutui aivan perinpohjaisesti. Kielipesässä opetetaan leikin avulla yksinkertaisia lauseita, joita tarvitaan jokapäiväisessä elämässä. Myöhemmin lapset oppivat runoja ja kertomuksia. Vähitellen lapset alkavat puhua karjalan kieltä. Sittemmin heidän vanhempansa, jotka eivät kunnolla osanneet karjalaa, kääntyivät lastentarhan puoleen ja pyysivät järjestämään heillekin jonkinlaisia karjalan kielen kursseja. Uhtuan kielipesän toiminta sai hyvää vastakaikua ja nyt monet muutkin lastentarhat haluaisivat aloittaa samanlaista toimintaa. Karjalan opetusministeriö ei ole kuitenkaan kiinnostunut kielipesän toiminnasta eikä halua levittää sen toimintaa muihin lastentarhoihin. Vaikeutena on myös kielipesän niukka rahoitus.

Vuosi sitten KRL ryhtyi toteuttamaan uutta projektia. Kun olemme huomanneet, että nuorissa perheissä hyvin harvoin kieltä siirretään äidiltä lapsille, niin rupesimme ajattelemaan karjalankielisen nukketeatterin perustamista. Yliopiston opiskelijat ja opettajat ryhtyivät työhön ja kokoon kerääntyi 16 hengen porukka, joka kokeneen ohjaajan johdolla rupesi harjoittelemaan ensimmäistä näytelmää. Opiskelijat itse käänsivät tekstin venäjän kielestä. Se on monelle lapselle tuttu näytelmä, joka näytettiin televisiossa piirrosfilminä *Kuin Hukka Vasikalle muamona oli*. Näytelmä otettiin lämpimästi vastaan.

Karjalan Tasavallassa on pidetty viisi

karjalaisten edustajakokousta, jokaiseen niistä osallistui myös KRL. Näiden edustajakokousten päätösten pohjalta Karjalan hallinnon yhteyteen perustettiin Kansallinen komitea, joka rupesi ajamaan kansallisia asioita. Monet liittomme toimintaa koskevat kysymykset ratkaistiin sen kanssa. Komitean yhteyteen perustettiin myös mm. sanastollis-ortografinen komissio, jonka tekijät rupesivat kehittämään uutta karjalankielistä sanastoa.

Karjalaiset ovat yrittäneet saada kielelleen virallisen aseman. Seitsemän vuotta sitten ehdotimme, että karjalan kieli tulisi Karjalan Tasavallassa venäjän kielen rinnalla toiseksi viralliseksi kieleksi. Karjalan Lainsäädäntökokous ei hyväksynyt ehdotusta vedoten siihen, että karjalan kieli ei ole vielä tarpeellisessa määrin käytössä ja että lain hyväksyminen vaatisi kaikilta viranomaisilta kahden kielen taitoa ja että siihen ei ole vastaavia varoja. Sanottiin myös, että yhtenäisen karjalan kielen puuttuminen on suurena esteenä vastaavan lain hyväksymiseksi.

Viimeinen väite oli vakava ja vastustajien mielestä tärkein. Kuitenkin maailmassa on monta esimerkkiä siitä, että kaksikin kieltä aivan hyvin toimii valtiollisessa elämässä. Esimerkkinä voi olla vaikka Norja, jossa on kaksi valtiollista kieltä ja molemmilla on kirjakieli. Venäjällä suomalais-ugrilaisista tasavalloista löytyy sellaisia esimerkkejä. Mordvalaisilla on kaksi kirjakielimuotoa: mordva ja ersä, marilaisilla vuorimari ja niittymari, hanteilla on kolme kirjakielimuotoa. Tärkeätä on muistaa, että jokaisen kielen kohdalla tämä kysymys on ratkaistava ottaen huomioon nimenomaisen kielen kehitys ja rakenne. Toisissa kielissä ongelma ehkä ratkaistaan helposti, toisissa taas on ehdottomasti otettava huomioon päämurteiden erot. Jos erot eivät ole suuria, on helppo tehdä yhtenäinen kirjakieli. Jos ne ovat suuria, silloin on toimittava maltillisesti ja varottava tekemästä kumouksellisia päätöksiä.

Karjalan kieltä opetetaan vasta 15. vuotta

kahtena kielimuotona, toinen pohjautuen varsinais-karjalaan ja toinen livviin. Kumpikaan karjalan kielen normi ei ole vielä vakiintunut. Tällä hetkellä ne ovat vakiintumassa, kehitetään muun muassa uutta poliittista, tieteellistä, taloudellista ja kulttuuritermistöä.

Yhtenäinen kirjakieli vai kaksi kielimuotoa?

Tässä tilanteessa jotkut ovat sitä mieltä, että on jo koittanut aika ryhtyä uuden yhtenäisen karjalan kielen luomiseen. Mielestäni näyttää kuitenkin siltä, että tällä hetkellä on liian aikaista muuttaa näin perinpohjaisesti kielitilannetta Karjalassa. Kielikysymys on herkkä asia, johon täytyy suhtautua hyvin varovaisesti ja perinpohjaisesti harkiten. Kaikki kumoukselliset päätökset voivat johtaa siihen, että itse karjalainen kansa voi ehkä luopua omasta kielestään, varsinkin kun sen käyttöalue ei ole vielä riittävän laaja. Karjalaiset voivat jopa vaihtaa kokonaan venäjän kieleen. Nyt on jo luotu karjalankielisiä aapisia, lukukirjoja, sanakirjoja ja kielioppeja. Täytyisikö niistä luopua ja ruveta luomaan aivan uusia? Jos näin ruvetaan tekemään, on luotava uusi standardikieli, kirjoitettava uudet säännöt ja oppikirjat, koulutettava opettajat uudelleen jne. Kaikki tämä vaatisi aikaa ja voisi synnyttää ihmisissä hämmennystä, joka voisi vaikuttaa kielteisesti elvyttämiskehitykseen. Pahimmillaan karjalan kielen puolustajat voivat muuttua sen vastustajiksi.

Siitä huolimatta herää kysymys, eikö jo 1990-luvulla olisi voitu ruveta elvyttämään karjalan kieltä yhtenäisenä kirjakielenä? Ajatus yhtenäisen karjalan kielen kehittämisestä on monessa mielessä viehättävä ja houkutteleva. Miksei tulevaisuudessa voitaisi yhdistää kaikki murteet yhtenäiseksi kirjakieleksi. Yhtenäinen karjalan kieli olisi ehkä helpommin saanut Karjalan tasavallassa venäjän kielen rinnalla valtiollisen aseman. Silloin olisi myös paljon helpompi ratkaista monet kysy-

Arina 2006–2007

mykset, jotka ovat yhteydessä karjalan kielen opettamiseen ja elvyttämiseen.

Tärkein kysymys on kuitenkin karjalaisen identiteetin vahvistaminen. Karjalaisten itsetunto on kyllä nousussa, mutta se ei ole vielä niin vahva, että olisi aika aloittaa uusia kielireformeja. Olen melko varma, että jyrkät käänteet kielenohjailussa voisivat huonontaa tilannetta ja jopa johtaa katastrofiin.

Kirjallisuutta

- Anisimov N.A. 1939: *Karelskoin kielen grammatika*. I čuasti. Petrozavodsk
- Beljakov 1934: *Literatura hrestomatja*. II čuasti, Mosku
- Bubrih D. V. 1937: *Grammatika karelskogo jazyka*. Petrozavodsk
- Golovkin A.N. 1998: *Prošedšije čerez veka* (Vuosisatoja kulkeneet). Tveri
- Markianova L.: 2000 *Karjalan kieli venäjän kielen naapurina*. Kieli- ja kulttuurikontaktit. Oulu-Kajaani
- Virtaranta H. ja P. 1986: *Kauas läksit karja-*

lainen. Matkamuistelmia tverinkarjalaisista kylistä. Porvoo-Helsinki-Juva. Werner Söderström osakeyhtiö

- Zaikov P. 1995: *Karjalan kielen opetus ja käyttö nykypäivänä*. Koltat, karjalaiset ja setukaiset. Snellmann instituutti. A.sarja. 19, S.109-115
- Zaikov P.2000: *Karjalan kielen opettamisesta Karjalan Tasavallassa*. Kieli- ja kulttuuri-kontaktit. Oulu-Kajaani
- Zaikov P. 2005: *The Karelian language in the Republic of Karelia*. The Uralic languages today, Paris
- Yleiskarjalaisten Neuvostojen I edustajakokous, 1990 Pervyi Vsekarelski sjezd sovetov. Petrozavodsk
- Konseptio 2000: *Suomalais-ugrilaisen koulun kehityksen konseptio*. Rodnyje jazyki v škole. Vyp.I, Petrozavodsk.
- Fortunatova J.J.: 1938 *Luvenda kniiga*. I čuasti.Petrozavodsk
- Fortunatova J.J. :1939 *Luvenda kniiga*. II čuasti.Petrozavodsk

Mange utfordringer for karelsk kultur og språk

Pekka Zaikov

Karelerne bor i den Karelske Republikken i de nordvestlige delene av Russland, dessuten i områdene rundt Tver, St. Petersburg og Murmansk. De utgjør nærmere 120 000 mennesker. Også i Finland bor det en del karelere etter innvandring i forskjellige perioder. Det karelske språket tilhører den østersjøfinske grein av den finsk-ugriske språkgruppa. I dag er karelsk et truet språk. Her vil jeg med et historisk perspektiv se på bakgrunn og årsaker til at språket er havnet i denne stillingen.

Sovjet-tidens språkpolitikk i Karelen.

Situasjonen for karelsk kultur og språk er et resultat av Sovjetsamveldets nasjonalitetspolitikk. Det er et paradoks at mens det ble talt om alle folks språklige og kulturelle likeverd, ble det i virkeligheten utviklet en fellessovjetisk kultur, som bare skulle ha ett språk i hele landet, russisk. Det ble tatt i bruk harde ideologiske sanksjoner, og følgen var at de andre folkenes kulturer og språk fikk innsnevret bruksområdene sine og til slutt bare fungerte innen familien. Minoritetenes kulturer ble tatt fram bare til store fester, når man måtte vise at man brydde seg om dem. Denne dobbeltmoralen bestemte også hvordan makthaverne forholdt seg til karelerne, så tallet på karelere minket stadig. Det skal riktignok sies at mellom 1835 og 1939 økte tallet fra 171 000 til 250 000 mennesker. I denne perioden utviklet

karelsk kultur og språk seg under naturlige forhold i de karelske bygdene. Karelerne var stort sett enspråklige, om enn noen få, oftest menn, også kunne russisk. I 1959 ble tallet på karelere beregnet til 190 000 og i dag litt under 120 000. Den karelske befolkningen har altså år for år i stadig større grad gått over til å snakke russisk. I den vestligste delen av området, dvs. i den Karelske Republikken, regnet man i 1920-åra med at det var 108 000 karelere, mens det i dag bare er 65 000 av innbyggerne som kaller seg karelere, og av disse sier bare halvparten at de har karelsk som morsmål.

I Tver-Karelen skjedde assimilasjonen enda raskere. I 1920-åra bodde det 140 000 karelere der (56% av alle karelerne i Sovjetsamveldet). I 1979 var det bare 22 prosent igjen av dem (Virtaranta 1986:12) og i dag bare 23 000 (ca. 16 %). Mange forskere mener likevel at det bør være flere karelere der enn offisielle tall forteller. I 1930-åra ble det i Tver-Karelen i fem år undervist i karelsk morsmål i skolen, for eksempel ble det i 1931 undervist i karelsk i 84 skoler. I den Karelske Republikken ble det på den tid ikke undervist i karelsk. (Golovkin 1998:39).

Den russiske revolusjonen endret i stor grad karelernes liv. I Kvitsjø-Karelen begynte det å komme fram tanker om at Karelen skulle skille lag med Russland og bli en selvstendig stat, og det ble arrangert møter som krevde

løsrivelse fra Russland. Regjerings sjefen V. Lenin sendte da Edvard Gylling¹ til Karelen for å skape en ny delstat i Russland under navnet Karelens Arbeiderkommune (fi. Karjalan Työväen Kommuuni). Den ble grunnlagt i 1920 og omfattet også de russiskspråklige områdene øst for Onega. I oktober 1920 ble det sluttet fred mellom Finland og Russland i Tartu og de to landa var enige om at ”det lokale språket (altså karelsk) skal være språk for forvaltning, lovgiving og skole”. Men dette viktige punktet, som kunne ha muliggjort en utvikling av karelsk språk og kultur, forble en papirparagraf. Ledelsen i Sovjet-Russland og Karelen gjorde i praksis aldri noe for å legge til rette for utvikling av det karelske språket under de nye forholda. Tvert i mot prøvde myndighetene i Karelen med alle midler å hindre at det ble laget et karelsk skriftspråk. Dette ble bl.a. begrunnet med at det karelske språket var for utviklet og hadde for store dialektforskjeller, og med den materielle nøden i kjølvannet av revolusjonen.

Makthavernes holdning til karelsk språk og kultur illustreres godt av den følgende resolusjon fra det første representantmøtet i det Felleskarelske Rådet (1921), der man sier at ”det russiske språket er kulturspråket for en stor del av karelerne” og at ”revitaliseringen av et karelsk skriftspråk er en uønsket og umulig oppgave” (Yleiskarjalaisten Neuvostonen 1. edustajakokous, 1990:224).

Når det først var blitt umulig å bruke karelsk, fikk de karelske barna russisk og delvis finsk som skolespråk. Kunnskap i finsk var, og er fortsatt, nødvendig for karelerne, Finland er vårt naboland og finsk vårt mest nærskylde språk. Men denne løsningen på språksspørsmålet ble en kraftig bremse for utviklingen av det

1. Edvard Otto Vilhelm Gylling (1881-1944).

Sosialdemokratisk politiker i Finland, flyktet til Sverige etter borgerkrigen, flyttet til Sovjetunionen i 1920. Avsatt i 1935, arrestert i 1937. Etter offisielle kilder døde Gylling i 1944, andre kilder sier han ble henrettet i 1940 eller 1938.

karelske språket og var med på å forme holdningene til det.

Det at finsk ble tatt opp som skriftspråk i Karelen ved sida av russisk, var snarere et politisk enn et kulturelt tiltak. Lenins og senere Stalins regjeringer nærer drømmen om ”verdensrevolusjonen”. Kommunistene håpet de skulle få se hele Fennoskandia som en sosialistisk stat. Karelens geopolitiske posisjon var viktig, for der ble det utdannet finsktalende agitatorer som siden ble sendt til Finland for å organisere undergrunnsarbeid. Til dette bidro også det at en del rødegardister hadde flyktet til Karelen etter borgerkrigen i Finland, og noen av dem hadde kommet med i forvaltningen. Av disse grunnene ble utvikling av karelsk språk erklært perspektivløs og skadelig. Paradoksalt nok ble altså det karelske språket, som var Kalevala-diktenes språk og av den grunn hadde hatt stor betydning for utviklingen av det finske skriftspråket, av representantmøtets medlemmer ikke ansett som egnet til å utvikle karelsk kultur.

Forholdene mellom Sovjetsamveldet og Finland tilspisset seg på slutten av 1930-tallet. Finske kommunister som hadde innvandret til Sovjetsamveldet, og likedan karelere, ble fengslet, skutt eller sendt til Sibir. Det finske språket ble nå erklært som borgerlig og til og med fascistisk.

Nå som det finske språket hadde mistet sin posisjon, begynte man å bli mer velvillig innstilt til karelsk. Det ble satt i gang forskning på det karelske språket og dets dialekter under ledelse av professor Dmitri Bubrikh. Han utgav i 1937 en karelsk grammatikk, og basert på den ble det skrevet grammatikker og lesebøker med det kyrilliske alfabetet (Beljakov 1934, Fortunatova 1938, Anisimov 1939). Dette kunstige skriftspråket kjentes fremmed for karelerne og det ble brukt i skolene bare halvannet års tid. På så kort tid rakk ikke dette skriftspråket å feste seg.

Morsmålsundervisningen opphørte ved

utbruddet av den andre verdenskrigen, for en del av den karelske befolkningen ble flyttet østover til russiske bygder der skolespråket bare var russisk. I åra etter krigen ble undervisning i karelsk språk ikke diskutert i det hele tatt. Karelen fikk mange russiskspråklige innflyttere fordi det ble startet skogsdrift i stor stil og det ble bygd nye fabrikker og vannkraftverk. Det ble stadig færre karelske bygder og karelerne begynte å assimileres i den russiskspråklige befolkningen. Russisk språk fikk en sterk stilling blant karelerne som et middel til å øke forståelsen mellom nasjonalitetene og til muligheten for utdanning. Det oppstod også en oppfatning av at kunnskap i karelsk var skadelig for tilegningen av det russiske språket.²

Etter den andre verdenskrigen ble Den Karelsk-Finske Sovjetrepublikken grunnlagt. Nå fikk ingermanlendere lov til å flytte til Karelen. En stor del av disse hadde vært tvangsflyttet til Sibir. I 1940 ble det igjen startet finskundervisning i karelske skoler. Også denne gang var karelerne passive i spørsmål omkring bevaring av karelsk kultur og språk.

I årene 1960-80 snakkes det i Sovjetunionen om dannelsen av et felles "sovjetfolk" som har som viktigste kjennemerke en felles sovjetkultur med sitt russiske språk. Denne ideologien påvirket i stor grad situasjonen for de små nasjonalitetenes språk og kultur. Russisk ble prestisjespråket. All undervisning i skolene og høyskolene foregikk utelukkende på russisk. I de karelske bygdene ble det snakket stadig mer russisk. I tillegg til dette kom utslettelsen av de såkalte perspektivløse byg-

dene³, og mange karelske landsbyer havnet i denne kategorien. I 1939 var det nærmere 3000 landsbyer i karelen, i 1989 bare 670. I den siste folketellingen oppgav bare halvparten av alle karelerne karelsk som sitt morsmål. Selv om de voksne ennå snakker karelsk temmelig godt, er barnas og de unges språkferdigheter svake. I beste fall forstår de språket uten å kunne snakke det. Ofte hører man at foreldrene snakker karelsk til barna sine, mens barna svarer på russisk.

Skriftspråk nødvendig

Den karelske befolkningen forstod likevel alltid at de hadde sitt eget morsmål som de fortsatte å bruke uansett. De karelske intellektuelle visste at en forutsetning for å bevare språket var å få etablert et skriftspråk som kunne brukes både i skolene og i andre undervisningsinstitusjoner. Etter at perestroikaens reformpolitikk hadde begynt, ble det i 1987 avholdt en konferanse i Petrozavodsk med navnet "Karjalaiset" (Karelerne). Der ble det besluttet å skape et karelsk skriftspråk i to varianter, den ene basert på den livviske (Olonets-karelske) hoveddialekten, den andre basert på 'egentlig' karelsk, nærmere bestemt på den kvitsjøkarelske dialekten. Disse to hoveddialektene dekker store deler av den Karelske Republikken. En slik løsning var nødvendig. Et enhetlig skriftspråk ville være fremmed for de fleste karelere, spesielt fordi den karelske identiteten mange steder var svak.

Karelens folk er ennå ikke klar for en felles skriftspråksform. Tver-karelerne får undervisning med sine egne abc-bøker og lesebøker. Det har også vært framme en tanke om at i de nordligste delene av Karelen kan det undervises i det finske skriftspråket. De nordligste

2. Følgene av denne språkpolitikken vises også i folketellingene: i 1935 kunne 51 % av karelerne skrive bare russisk, 23 % russisk og finsk og 26 % bare finsk. Seinere, i 1959, oppgav 19 % av karelerne russisk som sitt morsmål. Denne russifiserte gruppa omfattet 10 % av befolkninga på landsbygda og 38 % av befolkninga i byene. I 1989 oppgav 28 % av karelerne russisk som sitt morsmål.

3. Perifere småsteder med dårlig veiforbindelse og vanskelig kommunikasjon kunne bli definert som "perspektivløse". Under Khrustsjov ble det bestemt at slike bygder skulle fraflyttes.

Arina 2006–2007

dialektene er de som ligger nærmest finsk. Men om det hadde vært så enkelt å vekke til live det karelske språket ved hjelp av det finske, så hadde det skjedd for lengst. Karelerne lærer seg gjerne finsk, men de bruker det ikke i hverdagen, men bare når de besøker Finland eller snakker med finner. Det er karelsk de oppfatter som sitt morsmål som de hører og snakker hjemme.

Framgang på 1990-tallet

I den Karelske Republikken ble det i begynnelsen av 1990-åra skrevet og trykket abc-bøker, lesebøker og ordbøker, dessuten begynte man å undervise i karelsk i skolene. I begynnelsen var det stor entusiasme for kultur- og språk-arbeidet blant lærerne og forskerne, og i løpet av de første seks åra steg antallet karelskstudenter fra 300 til 2500. I 1995 ble det undervist karelsk (kvitsjøkarelsk og livvisk) i 60 skoler for 2522 elever og i 50 barnehager for 1364 barn (jfr. Markianova 2000:13-22, Zaikov 1995:109-115 og 2000:23-30). Følgende tabell viser antall elever og skoler

Skoleår	skoler	elever
1989 – 1990	11	301
1992 – 1993	38	1181
1993 – 1994	55	1487
1994 – 1995	53	1577
1995 – 1996	60	2522
1996 – 1997	53	2205
1997 – 1998	57	2388
1998 – 1999	51	2159
1999 – 2000	56	2003
2000 – 2001	52	2149
2002 – 2003	52	1816
2003 – 2004	49	1824
2004 – 2005	53	2237
2005 – 2006	50	2156

Ved begge universitetene i området ble det opprettet institutt for karelsk språk, som begynte å utdanne kompetente lærere. Det ble startet en avis *Oma mua* ('Eget land') med liv-

visk og kvitsjøkarelsk som hovedspråk.⁴ Det begynte også å komme ut skjønnlitteratur på karelsk⁵ og det er oversatt religiøs litteratur og forskjellige fortellinger, og dikt er trykket i spaltene i de karelske avisene.

På det nasjonale teateret er det vist tre karelskspråklige skuespill. For ti år siden åpnet den første finsk-ugriske skolen i Petrozavodsk, der det undervises i finsk, karelsk og vepsisk. Det blir undervist i språk 3-4 timer i uka, og de nevnte språkene blir brukt i undervisningen også i andre fag.

Ny krise på slutten av 1990-tallet

Etter 1996 begynte litt etter litt en nedgang i tallet på skoler som underviste i karelsk, og i dag er tallet nede i 50. Nivået på undervisningen i en del skoler fyller ikke de krav som er stilt og en del lærere slutter å undervise i karelsk. Årsaken er øyensynlig at karelsk språk ennå ikke har fått noen offisiell status. Da den økonomiske situasjonen begynte å forverre seg, var det nettopp karelskundervisningen som ble redusert. En skoles rektor har full rett til å gjøre dette, og man kunne ikke redusere undervisningen i obligatoriske fag for alle. Bare rektors og læreres gode vilje kunne sikre undervisning i karelsk. Om den ikke er der, blir det ikke undervist i språket, enda det snakkes mye om undervisningens betydning for å bevare identiteten.

Situasjonen bekymrer først og fremst de karelske intellektuelle og lærerne. Vi har ennå ikke oppnådd en avgjørende vending i revi-

4. For fem år siden ble tidsskriftet delt i to: det ene, *Oma mua*, kommer ennå ut på livvisk, det andre, *Vienan Karjala*, på kvitsjøkarelsk.

5. For eksempel VI. Brendojev: Anusrandaine (1980), Hiilau huoli (1983), Kadajikko (1986), Sa olet armas (1989), Kylmil (1990), Runoja (1991); P. Lukin: Tuhkimus (1981), Mindäh kägöi kukkuu (1990), Iče minä (1996); Z. Dubinina: Silmykaivoine (1995); O. Mišina; Kuldaine ildu (1993), Ratoi (1996); P. Sem'onov: Ruadajat (1998); AI. Volkov: Pieni D'essoilu, diktsamlingen Omil pordahil (1999); Kuntijärvi: Yhessä ylettih (2001), V. Karakina: Rohkie tijani (2005).

taliseringsen. Ut fra egen erfaring vil jeg si at ferdighetene i karelsk språk blant universitetsstudentene blir dårligere år for år. Ofte kan studenten forstå språket, men snakker det bare så vidt. Oftest er det først på universitetet at interessen for morsmålet våkner og de begynner å snakke karelsk aktivt.

Problemet er at barna ikke har brukt språket aktivt i familien sin. I beste fall forstår de enkle setninger. På skolen er undervisningen i karelsk ennå dårlig organisert. Vanligvis blir det undervist i karelsk som fag bare et par timer i uka, på en del skoler bare en time. I etter andre skoler er undervisningen valgfri. Dessuten er det bare hvert fjerde karelske barn som får undervisning i karelsk.

Alt dette er mangfoldige ganger omtalt i avisene og på karelernes representantmøter, som blir avholdt en gang hvert femte år. Derfor begynte man innenfor rammene av det karelske undervisningsdepartementet å skissere den Karelske Republikkens finsk-ugriske skole. Konseptet ble utviklet i 2000 av den vepsiske språkforskeren Nina Zaitseva. Saksdokumentet ble godkjent i 1997 av en talsmann for den karelske regjeringen.⁶ Men på grunn av den økonomiske situasjonen i Russland ble det likevel umulig å realisere dette.

De karelske organisasjonene begynte å stille krav til undervisningsdepartementet om forbedring av undervisningen i karelsk, vepsisk og finsk i den Karelske Republikken. Resultatet var at regjeringens formann signerte en beslutning om forbedring i undervisningen i disse språka. Med støtte i dette dokumentet forsøkte man å få en forbedring i situasjonen, og en viss forbedring er det faktisk blitt: man har fått karelskundervisning i de skolene der

det ikke var slik undervisning, mange skoler har fått tittelen finsk-ugrisk skole og får da faste ekstratilskudd til undervisningen i karelsk og finsk språk osv. Likevel har heller ikke dette endret situasjonen merkbart. Fortsatt er det kretslederne og rektorene selv som bestemmer hvordan og hvor mye det skal undervises i karelsk.

Ingen støtte i lovverket

Det blir ikke noen avgjørende endring i situasjonen før karelsk språk får offisiell stilling i den Karelske Republikken. Derfor ble det lagt fram forslag til Karelens lovgivende forsamling om nye språklover som skulle likestille karelsk med russisk som offisielt språk. Parlamentet godkjente ikke dette lovforslaget. Seinerne behandlet det karelske parlamentet en ny grunnlov. Her ble det igjen foreslått et tillegg om karelsk som det andre offisielle språket i republikken vår, men parlamentet var også denne gang negativ til forslaget. Begrunnelserne var de samme i begge tilfeller: 1) karelsk er ennå ikke modent til å bli offisielt språk, 2) det trengs betydelige midler til å gjennomføre en slik reform og 3) dersom karelsk blir offisielt språk, kan det så splid mellom nasjonalitetene i republikken. Da den nye grunnloven ble behandlet, ble det publisert direkte provoserende artikler i de russiskspråklige avisene med nedsettende omtale av karelerne og deres språk og kultur. Spesielt aktive her var Zjirinovski-tilhengerne og kommunistene.

Den Nasjonale komiteen i regjeringen foreslår nå å ta opp til behandling en ny språklov, som omtaler såkalte regionale språk, som i Karelen skulle omfatte karelsk, finsk og vepsisk. Der blir det foreslått at det skal undervises i karelsk etter behov i de bygdene der det bor karelere. Jeg mener at det ikke er noen grunn til å kalle de språk som blir snakket i Karelen, regionale. Termen degraderer disse språkene i forhold til andre finsk-ugriske språk som er blitt løftet til offisielle språk ved siden av rus-

6. I følge dette skulle man kunne undervise i karelsk språk fire timer pr. uke i 1.-4. klasse; i karelsk grammatikk, litteratur og de finsk-ugriske folks historie 8 timer pr. uke. i 5.-9. klasse. 10. og 11. klasse skulle ha 2-6 timer pr. uke med karelsk språk og litteratur.

Arina 2006–2007

sisk, som for eksempel komisk (syrjensk), marisk (tsjeremissisk), mordvinsk og udmurtisk (votjakisk).

Reformen skulle finansieres gjennom kulturprogrammene. Forslaget er ikke godt, i budsjettet fins det vanligvis ikke penger til å finansiere programmene. Dersom karelsk var et offisielt språk, ville finansiering til undervisningen være selvsagt, for da ville språkundervisning alltid være en post i budsjettet. Vi må altså fortsatt arbeide for en språklov som gir karelsk offisiell stilling ved sida av russisk. Dersom det karelske språket dør ut i den Karelske Republikken, er det knapt noen grunn til å opprettholde en selvstendig republikk, Karelen kunne da like godt gjøres til et vanlig russisk område. Regjeringen i Russland har ambisjoner om å skape en unitær russisk stat uten etnisk-nasjonale delstater, der hele staten er fullstendig russiskspråklig. Slik ville nasjonalitetsspørsmåla dø av seg selv. Dette forstår man godt i de nasjonale statene, og der reiser det seg også en opposisjon for å bevare disse statene.

Praktiske forutsetninger for bevaring av karelsk kultur

Hva kan man gjøre for å bevare den karelske kulturen? For det første er det nødvendig å skaffe arbeidsplasser til landsbygda. For det andre må man opplyse folk om farene ved alkoholisbruk. I den Karelske republikken må det skapes en opinion mot alkoholbruk. For det tredje må man oppmuntre foreldrene til å snakke karelsk med barna.

De siste femten åra er situasjonen til en viss grad blitt bedre. Karelerne selv er positive til å bevare språket og kulturen. Stadig flere lærere underviser i karelsk. Det gir glede og håp. I Kalevala (Uhtua) er det startet språkreib⁷, der man snakker karelsk sammen med barna fra morgentil kveld. Disse barna vil beherske morsmålet bedre enn de andre når de begynner på skolen. Foreldrene deres håper at også

de selv kan få undervisning i karelsk slik at de kan snakke sitt eget språk sammen med barna. For disse er det også arrangert språkkurs (se også Zaikov 2005:461-467).

Betydningen av organisert virksomhet

Karelernes viktigste interesseorganisasjon er Karjalan Rahvahan Liitto ("Karelsk folkeforbund" KRL) som ble grunnlagt i mai 1989. Forbundets mål er å bevare og utvikle karelsk kultur og språk, oppdra ungdommen til respekt for karelsk kultur og språk, forske på og spre kunnskap om det karelske folkets fortid og nåtid, og å være med på å løse problem som angår det karelske folket.

Allerede første året startet vi i forbundet det karelskspråklige koret "Oma pajo", som begynte å samle og framføre ekte karelske sanger. Koret har nå 50 medlemmer. Korets virksomhet har hatt stor betydning og i dag er det i Karelen mange karelskspråklige sangkor og folkloregrupper som framfører både tradisjonelle og selvskrevne sanger. I livviske, lydiske og til dels sentralkarelske områder har russisk sang begynt å fortrenge karelsk, og slik forsvinner karelsk sangtradisjon litt etter litt. Denne situasjonen er oppstått fordi karelsk språk ikke har hatt noen status på lang tid. Men akkurat nå er det i gang et prosjekt for å lage nye sangbøker med karelskspråklige sanger fra de siste tjue åra.

---

7. Et **språkreib** er et barnehagetilbud for barn fra språklige minoriteter. Ideen kommer fra maoriene på New Zealand som bl.a. gjennom språkreib på kort tid har tatt sitt morsmål tilbake. I et språkreib brukes bare minoritetsspråket. Barna kommer fra familier hvor en av foreldrene eller besteforeldrene behersker minoritetsspråket, men hvor det likevel er majoritetsspråket som blir brukt i samvær med barna. Allerede fra første dag i språkreibet benyttes kun minoritetsspråket uansett om barna forstår det eller ei. Formålet er å få funksjonelt tospråklige barn og oppnå bevissthet om røtter og kultur. (<http://www.finsk.no/vgs/karelia2/norsk/spraakreibN.htm>)

I 1993 ble den første finsk-ugriske skolen startet i Petrozavodsk etter initiativ fra de tre foreningene KRL, Ingermansk forbund (Inkerin liitto) og Vepsisk kulturforening (Vepsän kulttuuriseura). På skolen, som nylig er oppkalt etter Elias Lönnrot, blir det undervist i finsk, karelsk og vepsisk. I en del fag, som musikk, naturfag, historie og kroppøving, foregår undervisningen på disse språka. Også de kommende lærerne på universitetet i Petrozavodsk får praksis på denne skolen, og i skolens lokaler arrangerer vi karelske fester og forskjellige møter. Lærerne er med på å lage nye skolebøker og program.

I 1990 tok KRL sammen med Vepsisk kulturforening initiativ til å opprette et institutt for vepsisk og karelsk språk ved universitetet i Petrozavodsk. I dag har instituttet sju lærere, og over hundre studenter har karelsk og vepsisk språk som sitt hovedfag. De som er uteksaminerte fra universitetet fungerer som lærere. De arbeider også som skolelærere, som redaktører i aviser, radio og fjernsyn, som eksperter på kulturlivet og som tolker. Universitetet har også arrangert videregående studier og de beste studentene gjør forskningsarbeid innenfor finsk, karelsk og vepsisk språk. Senere ble det også startet et institutt for vepsisk og karelsk språk på Pedagogisk universitet.

Lærerne fra begge universitet holder hver sommer ukeslange språkkurs, hovedsakelig for karelsklærere og barnehagenes førskolelærere. Også karelere som bor i Finland er blitt interessert i disse kursene. Det er viktig at disse kursene blir avholdt i karelske landsbyer der ekte karelsk kultur er levende.

I Petrozavodsk er det startet en litteraturforening (Karjalaine sana - Det karelske ordet) som utgir karelskspråklig litteratur. Det er kommet en hel del bøker med fortellinger og dikt, de siste åra er det utgitt over tjue bøker.

Karelsk folkeforbund har startet avdelinger i mange karelske landsbyer. I dag er det avdelinger i Uhtua (Kalevala), Kostamus,

Kiestinki, Pääjärvi, Kemi, Paatene, Muujärvi (Mujejärvi), Karhumäki, Sekee (Segeža), Prääsä, Jessoila, Kotkatjärvi ja Nuosjärvi (Nuožjärvi). Medlemsforeningene er rett nok ikke store, medlemstallet ligger oftest rundt 20 – 30, men deres virksomhet er viktig. De arrangerer karelskspråklige kveldssammenkomster og tradisjonelle kirkelige fester.

Etter initiativ av Uhtua-foreningen (Uhtuan seura) i Finland har det i flere år vært drevet språkveir i Uhtua. Dette har svært stor betydning for revitaliseringen av språket. Aktiviteten er basert på at man utelukkende snakker karelsk sammen med barna. I begynnelsen var det visse problem, men etter hvert er situasjonen snudd fullstendig om. I språkveiret lærer barna gjennom leiken enkle setninger som de trenger i hverdagen. Seinere lærer de dikt og fortellinger. Etterhvert har foreldre som ikke har kunnet karelsk skikkelig, henvendt seg til barnehagen og spurt om de kunne arrangere noen form for karelskkurs også for dem. Aktiviteten i språkveiret i Uhtua har fått god respons og nå ønsker mange andre barnehager å begynne med liknende aktiviteter. Men det karelske undervisningsdepartementet er ikke interessert i språkveir og ønsker ikke å utvide aktiviteten til nye barnehager. Også finansieringen er et problem.

For et år siden begynte KRL med et nytt prosjekt. Fordi vi har sett at i unge familier er det sjelden mors språk som blir overført til barnet, begynte vi å tenke på å starte et karelsk doketeater. Studenter og lærere ved universitetet satte seg i sving og dannet en gruppe på 16 personer som under ledelse av en erfaren regissør begynte å øve inn det første skuespillet. Teksten ble oversatt fra russisk av studentene selv. Historien er velkjent for mange barn og ble vist på fjernsyn som tegnefilmen *Kuin Hukka Vasikalle muamona oli* ("Da ulven var mor for kalven"). Stykket fikk en varm mottakelse.

I den Karelske Republikken er det avholdt fem representantmøter, som alle har hatt delta-

kere fra KRL. Basert på beslutningene i disse møtene ble det stiftet en Nasjonal komite, som skal stille med nasjonalitetssaker. Mange av de spørsmål som berører aktivitetene i vårt forbund er løst sammen med denne komiteen, bl. a. er det opprettet en leksikalsk-ortografisk kommisjon, som har begynt å utvikle nytt karelsk ordforråd.

Karelerne har prøvt å få gjort språket til et offisielt språk. For sju år siden foreslo vi at karelsk skulle bli sidestilt med russisk som offisielt språk i den Karelske Republikken. Forslaget ble nedstemt av Karelens lovgivende forsamling med den begrunnelse at karelsk ennå ikke i tilstrekkelig grad er i bruk og at en slik lov ville kreve at embetsmenn måtte kunne begge språkene, og at det ikke var nok penger til dette. Det ble også uttalt at mangelen på et enhetlig karelsk språk er en viktig årsak til at en slik lov ikke kan vedtas.

Den siste påstanden var alvorlig og etter motstandernes mening den viktigste. Likevel er det rundt om i verden mange eksempel på at to språk fungerer greitt i forvaltningen. Som eksempel kan nevnes Norge, som har to offisielle språk. I Russlands finsk-ugriske republikker fins også slike eksempel. Mordvinene har to skriftspråksformer: mordva og ersä, marifolket har en østlig og en vestlig variant, hantifolket har tre skriftspråksformer. Det er viktig å huske på at for hvert språk må dette spørsmålet løses basert på vedkommende språks utvikling og struktur. I noen språk løser dette problemet seg greitt, i andre språk er man nødt til å ta hensyn til store dialektforskjeller. Når forskjellene er små, er det lett å skape et felles skriftspråk. Er de store, må man gå fram med lempe og varsomhet og unngå radikale løsninger.

Det har i 15 år vært undervist i to ulike varianter av karelsk språk, den ene baserer seg på kvitsjøkarelsk og den andre på livvisk. Normene er ennå ikke helt faste for noe av de to språkene. Men de holder på å feste seg, det

blir bl.a. utviklet ny terminologi for politikk, vitenskap, økonomi og kultur.

Enhetlig skriftspråk eller to språkformer?

I denne situasjonen er det en del som mener at tida er moden til å prøve å skape et enhetlig karelsk skriftspråk. Selv er jeg av den oppfatning at det for øyeblikket er altfor tidlig å endre språksituasjonen i Karelen så radikalt. Språkspørsmålet er en følsom sak som må behandles svært varsomt og etter grundig overveielse. Dersom det blir besluttet å innføre omfattende endringer, kan det føre til at det karelske folket selv kanskje vil avstå fra sitt eget språk, særlig fordi språkets bruksområde ennå er så pass lite. Karelerne kan velge å gå fullstendig over til russisk. Nå er det alt laget karelskspråklige abc-bøker, lesebøker, ordbøker og grammatikker. Skal man da legge bort disse og begynne å skrive helt nye? Hvis man begynner med det, må man skape et nytt standardspråk, skrive nye regler og lærebøker, utdanne lærerne på nytt osv. Alt dette ville være tidkrevende og skape forvirring blant folk, noe som ville være negativt for den videre revitaliseringen. I verste fall kunne forsvarerne av det karelske språket vende seg mot det.

Uansett vil spørsmålet bli stilt om man ikke på 1900-tallet kunne ha prøvt å revitalisere karelsk med et enhetlig skriftspråk. Tanken på et enhetlig karelsk språk er på mange måter forlokkende. Hvorfor kan man ikke en gang i framtida forene alle dialektene i ett skriftspråk? Et enhetlig karelsk språk kunne kanskje lettere bli et offisielt språk likestilt med russisk i den Karelske republikken. Da kunne det også være lettere å løse mange spørsmål i forbindelse med undervisning og revitalisering av det karelske språket.

Det viktigste spørsmålet er likevel å styrke den karelske identiteten. Visst er karelerne selvfølelse stigende, men den er ennå ikke så sterk at det kan være aktuelt å begynne med nye språkreformer. Jeg er temmelig sikker på

at brå vendinger i språkstyringen ville forverre situasjonen og i verste fall føre til katastrofe.

Til norsk ved Klaus Skoge

Litteratur

- Anisimov N.A. 1939: *Karelskoin kielen grammatika*. I čuasti. Petrozavodsk
- Beljakov 1934: *Literatura hrestomatja*. II čuasti, Mosku
- Bubrih D. V. 1937: *Grammatika karelskogo jazyka*. Petrozavodsk
- Golovkin A.N. 1998: *Prošedšije čerez veka* (Vuosisatoja kulkeneet). Tveri
- Markianova L.: 2000 *Karjalan kieli venäjän kielen naapurina*. Kieli- ja kulttuurikontaktit. Oulu-Kajaani
- Virtaranta H. ja P. 1986: *Kauas läksit karjalainen. Matkamuistelmia tverinkarjalaisista kylistä*. Porvoo-Helsinki-Juva. Werner Söderström osakeyhtiö
- Zaikov P. 1995: *Karjalan kielen opetus ja käyttö nykypäivänä*. Koltat, karjalaiset ja setukaiset. Snellmann instituutti. A.sarja. 19, S.109-115
- Zaikov P.2000: *Karjalan kielen opettamisesta Karjalan Tasavallassa*. Kieli- ja kulttuuri-kontaktit. Oulu-Kajaani
- Zaikov P. 2005: *The Karelian language in the Republic of Karelia*. The Uralic languages today, Paris
- Yleiskarjalaisten Neuvostojen I edustajakokous, 1990 Pervyi Vsekarelski sjezd sovetov. Petrozavodsk
- Konseptio 2000: *Suomalais-ugrilaisen koulun kehityksen konseptio*. Rodnyje jazyki v škole. Vyp.I, Petrozavodsk.
- Fortunatova J.J.: 1938 *Luvenda kniiga*. I čuasti.Petrozavodsk
- Fortunatova J.J. :1939 *Luvenda kniiga*. II čuasti.Petrozavodsk

Lyngen — Rajalla ja kansainvälisyyden näyttämönä

John Gustavsen

Teos osoittaa, että nykyisin yhtenäiseksi mielletty Lyngenin alue Pohjois-Norjassa oli aikaisemmin eri etnisten ryhmien ja monien muuttajien kohtauspaikka. Paikallishistoria voi parhaimmillaan olla kiehtovaa luettavaa. Kirjoittaja Helge Guttormsen korostaakin alueen mielenkiintoista sijaintia ja historiaa, joka monella tapaa heijastelee myös Euroopan sota-historian käännteitä. Kirjassa on myös runsaasti mielenkiintoisia valokuvia, kuvia ja karttoja.

Perusteellinen käsittely

Guttormsenin teos tukeutuu varmoihin lähteisiin ja aineiston käsittely on hyvin perusteellista. Yksi tärkeimmistä lähteistä on Håvard Dahl Bratreinin mittava historiateos Karlsøyen kunnasta (*Karlsøy og Helgøy bygdebok : folkeliv, næringsliv, samfunnsliv. 1-4. Karlsøy kommune 1989-1994*). Kirjoittaja käyttää päälähdettään kuitenkin varsin kriittisesti, esimerkiksi polemisoidessaan Dahl Bratreinin käsitystä siitä, kuinka kauas norjalainen uudisasutus ulottui. Dahl Bratreinin mukaan norjalaisasutus ulottui aina Finmarkin Sørøyaan asti. Guttormsenin mielestä rajan on täytynyt kulkea Malangenissa.

Guttormsen kritisoi ajatusta, että saamelaisen puuttuva historiankirjoitus olisi osoitus siitä, että heidän merkitystään pohjoisen historiassa on liioiteltu. Hän olisi voinut myös muistuttaa siitä, että saamelaiset eivät osan-

neet kirjoittaa, ja että yksi heidän selviytymisstrategioistaan oli, että ei pidä jättää merkkejä itsestään. Kirja päättyy lestadiolaisen uskonnollisen herätysliikkeen läpimurtoon 1800-luvun puolivälissä. Lestadiolaisuuden merkitys alueen kulttuuritekijänä on siitä lähtien ollut suuri. Seudulla on kehitetty herätysliikkeestä oma suuntaus, niin sanottu ”Lyngenin lestadiolaisuus”.

Guttormsen pohtii paljon saamelaisasutuksen historiaa ja suomenkielisten muuttajien saapumista, jonka seurauksena Tromsiin ja Finmarkkiin alkoi kehittyä kveenikulttuuria. Tutkimuksessa kuvataan eri ammattien harjoittamista. Keskeisessä asemassa on kalastus. Mielenkiintoista on, että naiset osallistuivat kalastukseen aktiivisesti. Löytöretkeilijä Cappell de Brooken silmät ovat mahtaneet levitä, kun hän 1820 kohtasi kalastusaluksen, jonka koko henkilökunta oli saamelaisnaisia. Naisten huomattava osuus kalastuksessa on yleensäkin ollut heikosti tunnettu Einar Richter-Hanssenin Lyngenin historiaa käsittelevän kirjan ilmestymiseen saakka. Naiset harjoittivat lisäksi myös kuivakalakauppaa pohjoisessa, ja menestyivät siinä luultavasti paremmin, koska eivät sortuneet maistelemaan kauppiaitten kerkeästi tarjoamaa paloviinaa.

Kalastus oli pitkään tärkein elinkeino. Maanviljely nousi sen rinnalle 1700-luvulta lähtien, kun pohjoiseen muutti suomenkielistä

väestöä. Sata vuotta myöhemmin joillekin alueille muutti norjalaisia Östlannista, jolloin maanviljelyksen asema vahvistui. Muutamilla Pohjois-Norjan suotuisilla paikoilla pystyttiin viljelemään ohraa, ja jopa ruista. Lisäksi viljeltiin perunaa ja vihanneksia sekä harjoitettiin karjankasvatusta.

Puute ja köyhyys

Vaikka seudulla on runsaasti luonnon antiimia, on asukkaita aika ajoin vaivannut puute ja köyhyys. 1680- ja 90-luvuilla katovuodet kiusasivat Tornionlaaksoa. Sen seurauksena noin kolmannes väestöstä menehtyi. Suuri Pohjan sota (1701-1721) ja erityisesti Isoviha (venäläismiehitys Suomessa 1714-1721) aiheuttivat nykyisen Pohjois-Suomen alueen asukkaille suuria kärsimyksiä. Suomalaisia nuorukaisia joutui kuninkaan määräämien sotaväen pakko-ottojen seurauksena Ruotsin armeijaan. Isovihaa seuranneen ns. Pikkuvihan (1741-1743) aikana venäläiset sotilaat riehuvivat nykyisen Suomen alueella. Sotilaat polttivat ja ryöstivät kokonaisia kyliä, tappoivat ihmisiä ja ajoivat toisia pakolaisiksi. Tuhannet menettivät henkensä. Noin 8000 pakolaista matkasi länteen, osa heistä tunturien yli Ruijaan. 1700-luvun alussa katovuodet olivat koetelleet näitä seutuja, mutta tätä asiaa Guttormsen ei ihme kyllä käsittele lainkaan.

Seuduilla, joille nämä köyhät pakolaiset saapuivat, on täytynyt uuden tilanteen johdosta syntyä voimakkaita reaktioita, mutta kirjassa ei tuoda tätä näkökulmaa juurikaan esiin. Kirkon rooli muuttajien vastaanottajana on mahdollisesti vaikuttanut suotuisasti heidän sopeutumiseensa, mutta asia ei saa kirjassa juuri huomiota.

Euroopan suuret mullistukset heijastuivat myös Lyngenin alueelle. Napoleonin sodat estivät nykyisen Suomen Itä-Lapin alueen saamelaisten poronlaiduntamisen ja ajoivat heidät vähitellen aina Jäämeren rannikolle saakka. Ruotsin porolappalaiset toivat mu-

kanaan Norjan puolelle köyhiä orpolapsia Ruotsin ja nykyisen Suomen alueelta. Olisi ollut mielenkiintoista saada lisätietoja heidän kohtaloistaan.

Suuret luokkaerot

Kolonisaation edetessä alkoi vähitellen syntyä huomattavaa taloudellista eriarvoisuutta. Kaupankäynti kävi tuottoisammaksi. Venäjältä alkoi saapua laivoja lastinaan muun muassa viljaa, köysiä, kangasta ja tupakkaa. Yykeänperässä alettiin pitää markkinoita, joilla kohtasivat monet myyjä- ja ostajatahot ja erilaiset käytännöt. Yykeänperän markkinoita on kuvannut värikkäästi Samuli Paulaharju teoksessaan *Ruijan suomalaisia* vuodelta 1928.

Guttormsen kuvaa varsin eloisesti kansanelämää ja sen erilaisia jännitteitä. Kaupankäynnin aiheuttama kanssakäyminen eri etnisten ryhmien välillä lisäsi myös muuta vuorovaikutusta. Näillä seuduilla saamelaiset olivat enemmistönä 1800-luvun alkuun asti, mutta joukossa oli myös kveenejä ja myöhemmin norjalaisia. Ristiriitoja ja konflikteja syntyi aika ajoin runsaastikin, esimerkiksi tappeluita ja muuta rauhattomuutta. Norjan viranomaiset pitivät tilannetta epätydyttävänä. Valtio käytti muun muassa kirkkoa norjalaisen yhtenäiskulttuurin levittämisen välineenä. Guttormsenin kirja päättyy Lars Levi Laestadiuksen toiminnan aikakauteen.

Guttormsenin kirja on hyvin kunnianhimoinen. Sen alaotsikko onkin melko suureellisesti ”jäkäudesta Laestadiuksen aikaan”. Kirjan ansioksi voi lukea, että se nostaa esiin tavallisen kansan elämän ehtoja sekä valottaa paikallisen ja kansallisen ja jopa kansainvälisen keskinäisiä kytköksiä. Kirjoittaja korostaa Lyngenin geopoliittista erityisasemaa erilaisten kulttuurien rajalla. Tekstiä leimaa kunnioitus eri etnisten ryhmien omaleimaisuutta kohtaan. Kirjaa rasittaa jossakin määrin huolimattomuus ja kielellinen epätarkkuus. Sellaiset virheet kuin että että Kuusamo ja Kemi

Arina 2006–2007

sijaitsevat pohjoisempana kuin Rovaniemi ja Pudasjärvi, olisi pitänyt korjata ennen painamista. Näistä kauneusvirheistä huolimatta kirjan ei tarvitse hävetä siinä pohjoisten paikallishistorioitten joukossa, joita viimeiset vuosikymmenet ovat tuottaneet. Suosittelen kirjaa lämpimästi kaikille, jotka osallistuvat työhön

uuden Barantsin alueen kehittämiseksi. Sen lukeminen voi auttaa ymmärtämään nykyisen tilanteen taustoja ja näkemään pinnan alla piilevän monimuotoisuuden.

Lyhentäen suomentanut
Anitta Viinikka-Kallinen

Helge Guttormsen: *Lyngen Regionhistorie.*

Fra istid til Læstadius

Lyngen bygdebok 2005. 538 s.

Lyngen —Grensekommune og internasjonal arena

John Gustavsen

Historia om regionen Lyngen viser hvordan det som er et område i dag, både var grense mellom etniske grupper og møteplass for ulike kolonisorer. Hvem sier lokalhistorie er kjedelig?

Der Lyngenfjorden skjærer inn fra Ishavet og møter furumoene fra den sibirske taiga, danner den en gammel grense, mellom statsinteresser og mellom samene og de som skulle flytte inn, nordmenn og finske innvandrere, kvener. Lyngenfjorden skulle under den kalde krigen være en militær og politisk grense; de over 1800 meter høge Lyngsalpene bygde en naturlig vegg mot mulige inntrengere fra øst. Dette er spenningens arena, også fordi storpolitiske hendelser mellom Sverige og Russland på 1700-tallet og senere napoleonskrigene skulle komme til å prege dette området. Det siste skriver historikeren Helge Guttormsen om i ei bok med informative plansjer og spennende foto. Det er verdt å gjøre leseren oppmerksom på kunstverket av Jan R. Olsen på s. 287.

Grundighet

Grundighet preger dette arbeidet der Guttormsen baserer seg på et trykt kildeverk. Håvard Dahl Bratrens store historiarbeid om Karlsøy kommune (*Karlsøy og Helgøy bygdebok : folkeliv, næringsliv, samfunnsliv. 1-4*. Karlsøy kommune 1989-1994) har vært et godt gjerde

å støtte seg til. Guttormsen tillater seg en smule polemikk overfor sin læremester om hvor den nordligste grensa for norske nybyggere gikk. Bratrein hevdet i 1970 at den gikk helt nord til Sørøya i Finnmark, Guttormsen holder fast ved at det må ha vært Malangen. At det var rift om regionen, forteller også russiske koloniframstøt om: ”I en fredsavtale mellom Norge og Novgorod i 1326 blei Lyngstuva omtalt som ei sydlig skattegrense for russisk skattlegging.”

Guttormsen har et kvasst poeng når han hevder at den store tausheten om samenes historie av enkelte blir tatt til inntekt for at dette folket ikke kan ha dominert så sterkt her nord. Han kunne ha poengtert at samene var et ikke-skrivende folk, og en gammel leveregel: ”Du skal ikke sette spor etter deg.” Dette har både med den økologiske forståelsen å gjøre og kanskje også med den tilbakeholdenhet som Lars Levi Læstadius (1800-1861) beskriver. Boka slutter med læstadianismens inntog, en retning som fortsatt står sterkt og gjør at lynglæstadianerne i dag inntar en førende posisjon.

Guttormsen drøfter med iver den samiske bosetninga og med innsikt den finske innvandringa som skapte den kvenske kulturen i Troms og Finnmark. Han forteller om ulike yrker blant kvinner og menn og barn som aktører. Fiskeriene har hatt en helt sentral plass i økonomien, og skulle noen tvile på at samene

Arina 2006–2007

har vært et fiskende folk, les dette! Det er fascinerende å lese om variasjonene i fiskeriene i ei tid hvor milliardene fra olje- og gassressursene har skapt vekkelsesrus over landet. Kvinnene deltok aktivt i fiske. Oppdager Capell de Brooke må ha sperret opp øynene da han i 1820 støtte på båter som bare hadde kvinner ombord. Disse var samer. Forfatteren av det andre bindet om Lyngen, Einar Richter-Hanssen, stadfester en til nå lite kjent dominans av kvinnelige fiskere i enkelte områder. Kvinner dreiv også tørrfiskhandel nordpå, og var kanskje vanskeligere å lure da de sa nei til kjøpmennenes brennevin. Handelsfolka fra Lyngen kan nok lettere ha blitt snytt mens de handlet tørrfisk med Bergen.

Fisken var grunnlaget for økonomien, og med de finske innvandrerne fra 1700-tallet av og østlendingene hundre år senere, kom et oppsving for jordbruk. Det ble dyrket bygg, men også til tider rug i de best egnede dalfører. I tillegg vokste det fram bufedrift og dyrking av potet og grønnsaker.

Nød og fattigdom

Nød og fattigdom skulle til tider prege et område som fra naturens side var umåtelig rikt. Sult og krig lengre sør raste. På 1680- og 90-tallet rammet uår med misvekt Tornedalen. En tredjedel av folket døde. Den store nordiske krig (1701-1721) påførte bygdefolka rundt Bottenvika og de finske lappmarkene store lidelser. ”Stora ofreden” førte til at svenskekonger som rådde over Finland skreiv ut finske bondesønner til arméen. Denne ble fulgt av ”Lilla ofreden” i 1741-43, krigen mellom Sverige og Russland. Russerne raste fram uten nåde, plyndret, brente ned byer og dreiv uskyldige på flukt. Tusenvis av mennesker ble drept, men 8000 rakk å flykte vestover, etter hvert dreide en del nordover mot fjordene i havlandet ”Ruija”. Store misvektstår tidlig på 1700-tallet hadde før dette satt preg på disse bygdene. Forfatterne Lars Berg og senere Idar

Kristiansen har skildret dette, men Guttormsen viser ikke til disse. Hvorfor?

Folket som mottok strømmen av fattige sørfra, må ha reagert sterkere enn det som går fram av dette verket. Kirkas ankomst på 1700-tallet har muligens virket imøtekommende overfor nye og sultne vandrere fra Finland. Den norske misjonsvirksomheten startet med Thomas von Westen. Mange har feilaktig kalt ham ”samenes apostel”. Skal noen ha en slik betegnelse, må det bli Læstadius, slik Reidar Hirsti er inne på i *Sameoppørøret* (Gyldendal 1994). Hva mener Guttormsen?

Lyngennområdet skulle få merke de politiske jordskjelv som rammet Europa. Napoleonkrigene stengte beiteområder for samene i østlige Finland slik at de også ble drevet mot nord og endte opp med ryggen mot Ishavet. Svenske reindriftssamer som lenge hadde pendlet mot Lyngen-området, hadde med seg nødsstilte og foreldreløse barn fra de finske og svenske lappmarkene. Hvordan de ble behandlet, skulle en gjerne ha visst mer om. Menneskehandel kanskje, men som oftest dreide det seg om medmenneskelige tjenester.

Klasseskiller

Det oppstod klasseskiller etter hvert som kolonisering av ulikt slag fant sted. Her dukker opp eventyrlige skikkelser, f.eks. Baron de Petersen som tok makta over finnerydningene. Han kalte seg att på til ”Direktør av de søndre og nordlige kyster av Afrika”.

Den nye tid med kolonisasjon førte også med seg handel. Fra Russland kom lodjene tungt lastet med rug, tauverk, lin, tobakk o.s.v. I Skibotn vokste det fram et marked som må ha vært litt av et økonomisk og kulturelt sirkus. Samuli Paulaharju har i *Finnmarkens folk* (Rabén & Sjögren, 1973 [*Ruijan suomalaisia*, 1928]) gitt oss et livaktig bilde av handel ogandel, festing og slåssing på markedet.

Guttormsen får utmerket fram spenninger og folkeliv, og gunstige ringvirkninger ved

handel mellom folkene. Samene dominerte fram til starten av 1800-tallet bosetninga, med innblanding av kvener og senere strømmen av norske. Motsetningene tok til å prege landskapet, med slagsmål, tyveri og ufred. Norske myndigheter så med ublide øyne på det hele, og benyttet kirka som et kristings- og koloniseringsredskap. Han avslutter med påvirkningen fra Læstadius. Han framhever hvordan hans personlige kriser kom til å prege hans prekener.

Helge Guttormsen fortjener stor ros for å ha skrevet et ambisiøst verk med undertittel *Fra istid til Læstadius*. Han får fram spenningen i folkeliv og landskapsutvikling, han løfter det lokale og regionale til nasjonalt og sågar internasjonalt nivå. Han tydeliggjør at Lyngen slett ikke er noen vanlig region, men en naturlig grense mot det veldige landet som kommer

lengre nord og øst. Han behandler den lokale samiske, kvenske og norske tilpasning med respekt. Noen gjentakelser og litt språklig rusk (Kuusamo og Kemi ligger ”lenger opp” enn Rovaniemi og Pudasjärvi) kunne ha vært utryddet. Men det trekker ikke ned det faktum at Helge Guttormsen tar plass i rekken av historikere nordfra som de siste tiårene har økt innsikten i identitetsbygging og fordragelighet mellom folkegruppene nord i Norge. Denne boka bør leses av alle som skal være med å bygge den nye Barentsregionen. Guttormsen hjelper oss til å forstå kompleksiteten i det byggverket en nå ønsker reist.

Helge Guttormsen: *Lyngen Regionhistorie. Fra istid til Læstadius*
Lyngen bygdebok 2005. 538 s.

